

Wydział Biologii i Nauk o Ziemi
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

**Czynniki i bariery przemian struktury
funkcjonalno-przestrzennej miasta średniej wielkości
na przykładzie Jarosławia**

Joanna Czado

Rozprawa doktorska
wykonana pod opieką
prof. dr hab. Zygmunta Górki
w Zakładzie Geografii Ludności, Osadnictwa i Rolnictwa
Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej

Kraków 2014

Spis treści

1.	WPROWADZENIE	5
1.1.	Problematyka pracy, jej cele, układ i zakres	5
1.2.	Metody badawcze i źródła danych	9
1.3.	Literatura, materiały niepublikowane, Internet	13
2.	WPŁYW ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO NA STRUKTURĘ FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNĄ JAROSŁAWIA	20
2.1.	Budowa geologiczna i rzeźba terenu miasta	20
2.2.	Klimat	21
2.3.	Wody	23
2.4.	Gleby, roślinność i świat zwierzęcy	24
2.5.	Stan środowiska naturalnego i formy jego ochrony	26
3.	ZARYS HISTORII JAROSŁAWIA, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM PRZEMIAN STRUKTURY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEJ MIASTA	29
3.1.	Jarosław od założenia do końca XV wieku	29
3.2.	Wiek XVI - okres rozkwitu miasta	32
3.3.	Jarosław pod zaborem austriackim (1772-1918)	37
3.4.	Jarosław w latach I wojny światowej	50
3.5.	Dwudziestolecie międzywojenne w Jarosławiu	50
3.6.	Druga wojna światowa	54
3.7.	Przemiany Jarosławia w okresie „socjalizmu” (1945-1989)	55
3.8.	Jarosław po 1989 roku	58
4.	ROLA CZYNNIKA PLANISTYCZNEGO W DOTYCHCZASOWYM ROZWOJU JAROSŁAWIA	64
4.1.	Koncepcje rozwoju funkcjonalno-przestrzennego miasta	64
4.2.	Czynniki sprzyjające i opóźniające procesy rozwojowe	73
5.	PROCESY DEMOGRAFICZNE I SPOŁECZNE W JAROSŁAWIU NA POCZĄTKU XXI WIEKU	78
5.1.	Spadek liczby ludności	78
5.2.	Starzenie się społeczeństwa miasta	81
5.3.	Zmiana struktury zatrudnienia mieszkańców miasta	83
5.4.	Bezrobocie i jego konsekwencje społeczne	85
6.	ELEMENTY STRUKTURY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEJ JAROSŁAWIA	88
6.1.	Charakterystyka ogólna	88
6.2.	Znaczenie poszczególnych form użytkowania ziemi	90
6.3.	Główne formy użytkowania ziemi	90

6.3.1. Tereny mieszkalne	90
6.3.2. Tereny usługowe	96
6.3.3. Tereny mieszkalno-usługowe.....	102
6.3.4. Tereny produkcyjne	104
6.3.5. Tereny komunikacyjne.....	107
6.3.6. Tereny zieleni i rekreacji	110
6.3.6.1. Parki i skwery.....	110
6.3.6.2. Tereny sportowe.....	112
6.3.6.3. Cmentarze	113
6.3.6.4. Ogrody działkowe	115
6.3.7. Inne tereny zainwestowane.....	117
6.3.8. Tereny niezainwestowane	120
6.3.8.1. Użytki rolne	121
6.3.8.2. Lasy	123
6.3.9. Nieużytki	124
6.3.10. Wody.....	125
6.4. Współwystępowanie form użytkowania ziemi w Jarosławiu.....	126
6.5. Strefy funkcjonalno-przestrzenne Jarosławia	135
6.5.1. Wprowadzenie	135
6.5.2. Centralna strefa mieszkalno-usługowa (podstrefy VIII, XIV, XV i XVI).....	139
6.5.3. Strefa mieszkalno-rolna (podstrefy IV, VI, XI, XII).....	148
6.5.4. Strefa peryferyjnych terenów niezainwestowanych (podstrefy I-III, V, VII, IX, X i XIII)	154
7. BARIERY ROZWOJU FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEGO JAROSŁAWIA.....	160
7.1. Dolina Sanu w granicach miasta	160
7.2. Problem komunikacyjny miasta	164
7.2.1. Dostępność komunikacyjna wybranych elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta w kontekście komunikacji samochodowej.....	164
7.2.2. Znaczenie komunikacji miejskiej dla dostępności elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia	169
8. PRZESZTAŁCENIA STRUKTURY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEJ JAROSŁAWIA W ŚWIELE AKTUALNYCH PLANÓW.....	174
8.1. Plany powiększenia miasta	174
8.2. Odcinek autostrady A4	175
8.3. Nowy cmentarz komunalny.....	177

8.4. Drugi most na Sanie	178
8.5. Nowe centra handlowe	180
8.6. Plany rewitalizacji Rynku	181
8.7. Modernizacja i przebudowa kluczowych obiektów miasta	185
9. WNIOSKI	188
BIBLIOGRAFIA	192
SPIS TABEL	211
SPIS RYCIN	212
SPIS FOTOGRAFII.....	214

1. WPROWADZENIE

1.1. Problematyka pracy, jej cele, układ i zakres

Przełom XX i XXI wieku przyniósł intensywny rozwój miast połączony z ich znacznymi przekształceniami w aspektach demograficznym, funkcjonalnym i przestrzennym. Po 1989 roku w miastach Polski, szczególnie istotne zmiany zaszły w strukturze funkcjonalnej – normą stało się odchodzenie od działalności produkcyjnej, na rzecz intensywnego rozwoju różnorodnych usług. Pociągnęło to za sobą upadek wielu zakładów produkcyjnych, bądź znaczne ograniczenie ich produkcji, a tym samym wzrost bezrobocia. Bezrobocie z kolei wywołało migracje, wewnętrzne i zagraniczne, oraz zmianę struktury płci i wieku ludności, powodujące dalsze pogorszenie sytuacji wielu miast.

Zmiany w miastach polskich spowodowane były, jak wiadomo, transformacją polityczno-gospodarczo-społeczną, której jednym z głównych przejawów było przywrócenie gospodarki rynkowej, a jego skutkiem był powrót renty gruntowej, jako czynnika organizującego użytkowanie przestrzeni miejskiej. Zróżnicowana wartość gruntów (cen ziemi, wynajmu i kupna lokali mieszkaniowych i usługowych, a także całych budynków) spowodowała selekcję funkcji (zwłaszcza w śródmieściach), polegającą na regresie mieszkalnictwa i mniej rentownych usług, wypieranych przez działalności bardziej zyskowe. Pojawiły się prywatne inwestycje (także i zagraniczne) w dziedzinie budownictwa mieszkaniowego (zwłaszcza jednorodzinnego), usług i nowoczesnego przemysłu. Pozyskiwane przez samorząd sumy z podatków i dotacji Unii Europejskiej wykorzystywane są m.in. na modernizację zabudowy i infrastruktury miast.

Miasto definiowane jest na ogół jako trwałe skupisko ludzi, trudniących się przeważnie zajęciami nierolniczymi, oraz zwarty zespół różnorodnych urządzeń trwałych służących jego mieszkańcom. Składnikami tworzącymi miasto, a tym samym stanowiącymi o jego wewnętrznym zróżnicowaniu są struktury i urządzenia trwałe. Pod pojęciem struktur rozumie się najczęściej sposób rozmieszczenia elementów gospodarczych miasta, ujętych instytucjonalnie (rozmieszczenie placówek handlowych, usługowych, przemysłowych i innych), natomiast urządzenia trwałe to głównie zabudowa mieszkalna, przemysłowa, usługowa oraz szeroko rozumiana infrastruktura transportowa [Werwicki, 1973]. Wzajemne nakładanie się, przenikanie i oddziaływanie tych elementów, przy uwzględnieniu dziedzictwa

historycznego, tworzy strukturę przestrzenną miasta. Samo pojęcie struktury przestrzennej jest dość niejednoznaczne, różnie definiowane przez badaczy.

Na potrzeby niniejszej pracy, autorka przyjęła definicję struktury przestrzennej za A. Werwickim [1973], wg którego „strukturę przestrzenną miasta tworzą nakładające się na siebie i wzajemnie powiązane układy rozmieszczenia różnych typów działalności ludzkiej, związane z nimi urządzenia trwałe oraz układy rozmieszczenia ludności i zabudowy mieszkaniowej”. Struktura funkcjonalna z kolei, jest zestawem spełnianych przez miasto funkcji i zachodzących między nimi relacji jakościowych i ilościowych. Analizując strukturę funkcjonalną, możemy wyodrębnić działalność (lub grupę działalności), która ma podstawowe znaczenie dla miasta (dlatego nazywamy ją główną lub dominującą), a oprócz niej zwykle kilka funkcji o charakterze uzupełniającym [Matczak, 1999]. Na bazie powyższych definicji, pojęcie struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta rozumiane jest jako rozmieszczenie i wzajemne oddziaływanie różnorodnych działalności miejskich.

Przedmiotem badań był Jarosław – jedno ze średnich miast województwa podkarpackiego, o powierzchni 34,4 km² i prawie 40 tys. mieszkańców. Jest to jedno z najstarszych miast Polski, w przeszłości o dużym znaczeniu ogólnopolskim i europejskim, a obecnie nieco zapomniane, niedoceniane przez potencjalnych inwestorów i położone w regionie o dość niskim poziomie rozwoju gospodarczego. Trudno dziś uwierzyć, że w średniowieczu Jarosław słynął z wielkich jarmarków, które przyciągały do miasta nawet 300 tys. osób, a na początku XIX wieku miał więcej mieszkańców, niż Rzeszów i Przemyśl. Omawiane miasto leży na skrzyżowaniu ważnych szlaków transportowych (drogowych i kolejowych), w bliskim sąsiedztwie budowanej autostrady A4 i granicy z Ukrainą (Ryc.1). Elementy te najczęściej wymieniane są jako potencjalne szanse dalszego rozwoju Jarosławia.

By móc określić strukturę funkcjonalno-przestrzenną Jarosławia, autorka poddała to miasto wnikliwej analizie, mającej na celu, z jednej strony rozpoznanie rozmieszczenia i rodzaju struktur i urządzeń, z drugiej zaś - określenie prawidłowości świadczących o ścisłej zależności rozwoju przestrzennego od zmieniających się warunków społecznych i gospodarczych. Miało to kluczowe znaczenie dla podejmowanych przez nią prób prognozowania kierunków dalszego rozwoju Jarosławia, przy uwzględnieniu obecnych warunków gospodarczych. Dopiero ewentualne ponowne badania Jarosławia, po upływie 10-15 lat, dadzą odpowiedź, czy wnioski te były prawidłowe.

Głównym celem autorki niniejszej pracy była identyfikacja czynników i barier rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia. By tego dokonać, niezbędne okazało się

szczegółowe zbadanie tej struktury poprzez rozpoznanie jej składników, określenie wewnętrznych powiązań i zewnętrznych wpływów.

Ryc. 1. Położenie Jarosławia i powiatu jarosławskiego w województwie podkarpackim.

Źródło: Opracowanie własne.

Celami szczegółowymi były zaś:

- określenie uwarunkowań przewidywanych oraz historycznych i współczesnych, wpływających na ukształtowanie i rozwój struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta,
- określenie relacji pomiędzy strukturą funkcjonalno-przestrzenną, a procesami demograficznymi i społecznymi w Jarosławiu,
- wyróżnienie stref funkcjonalno-przestrzennych Jarosławia,
- określenie relacji pomiędzy strukturą przestrzenną, a funkcjami miasta,
- identyfikacja czynników stanowiących bariery rozwojowe miasta,
- ocena racjonalności rozmieszczenia w przestrzeni miasta elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej w kontekście realizacji dawnych i nowych planów rozwoju tego miasta, mając na uwadze, że racjonalne użytkowanie przestrzeni miejskiej zdynamizuje procesy rozwoju gospodarczego i poprawi warunki życia jego ludności.

Punktem wyjścia w niniejszym opracowaniu były poniższe pytania badawcze:

- W jaki sposób współczesne społeczeństwo Jarosławia gospodaruje przestrzenią miejską, tzn. czy miasto rozwija się racjonalnie?
- Jakich składników struktury przestrzennej brakuje najbardziej i jaka jest skala tych deficytów?
- Czy rozwój infrastruktury transportowej nadąża za rozwojem przestrzennym miasta i potrzebami jego mieszkańców?
- Jakie są relacje struktury przestrzennej ze środowiskiem przyrodniczym (kwestia antropopresji)?

Tak wnikliwa analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej była niezbędna, aby autorka mogła określić atuty Jarosławia, jak również wskazać obszary problemowe i bariery, mogące hamować dalszy jego rozwój. Diagnoza taka pozwoli, być może, władzom miasta skupić się na głównych problemach, pokonać trudności i zapewnić miastu rozwój.

Podział niniejszej pracy na 9 rozdziałów odpowiada powyższym celom i pytaniom badawczym. W rozdziale pierwszym (Wprowadzeniu) omówiono założenia badawcze,

materiały źródłowe, dokonano również przeglądu wykorzystanej literatury i źródeł. W rozdziale drugim przedstawiono warunki naturalne Jarosławia, wraz z analizą uwarunkowań wpływających na powstanie i rozwój tego miasta. Rozdział trzeci zawiera zarys historycznego rozwoju Jarosławia, ze szczególnym uwzględnieniem przemian jego struktury funkcjonalno-przestrzennej. W czwartym rozdziale zawarto analizę istniejących koncepcji rozwojowych, zarówno tych już zrealizowanych, jak i tych będących w fazie planów – wraz z oceną ich wpływu na strukturę funkcjonalno-przestrzenną Jarosławia. Rozdział piąty prezentuje w zarysie sytuację demograficzną Jarosławia, a szósty - analizę struktury przestrzennej miasta, opartą na autorskim zdjęciu użytkowania ziemi, zamkniętą podziałem Jarosławia na strefy funkcjonalno-przestrzenne, wyznaczone przy zastosowaniu metod statystycznych (omówionych w Podrozdziale 1.2). Rozdział siódmy prezentuje główne bariery rozwojowe miasta, zawiera też analizę dostępności komunikacyjnej wybranych elementów przestrzeni miejskiej. W ósmym rozdziale omówiono koncepcje rozwojowe i aktualne plany rozwoju funkcjonalno-przestrzennego Jarosławia. Ostatni, dziewiąty rozdział stanowi zaś podsumowanie całego opracowania, w tym ustosunkowanie się autorki do celów badania, wyluszczonego we Wprowadzeniu.

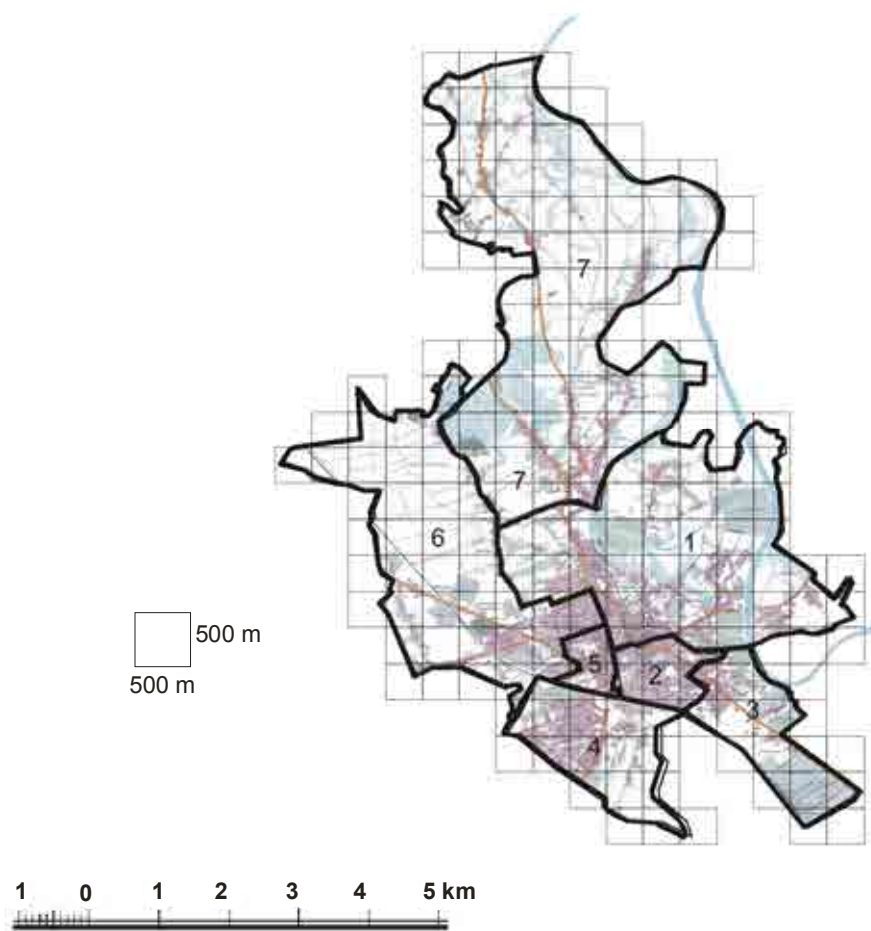
Badania terenowe prowadzono w latach 2010 i 2011, i uzupełniono je danymi z lat 2012-2014, zaś sytuację demograficzną Jarosławia omówiono na podstawie danych z ostatniej dekady. Jednak w wielu miejscach pracy autorka nawiązuje do wcześniejszych okresów, celem wyjaśnienia aktualnych procesów i zjawisk, których korzenie tkwią niekiedy w głębi tysiącletniej historii Jarosławia.

1.2. Metody badawcze i źródła danych

W badaniach przestrzeni miast podstawowym materiałem źródłowym jest zawsze mapa użytkowania gruntów miejskich. Może ona być uzupełniona (w miarę potrzeb) mapami dodatkowymi ilustrującymi rozmieszczenie innych składników, np. instytucji usługowych lub placówek handlowych. Ważne jest, aby mapy te posiadały odpowiedni poziom szczegółowości. Często stosowany jest przy tym podział badanego obszaru na mniejsze jednostki odniesienia, czyli pola badawcze (podstawowe) – zazwyczaj na figury geometryczne równopowierzchniowe (kwadraty), ułatwiające wszelkiego rodzaju

porównania. Wielkość pól podstawowych bywa różna, w zależności od wielkości badanego obszaru, szczegółowości badań użytkowania ziemi i ich celu¹.

Autorka niniejszej pracy zastosowała podział badanego miasta na 200 kwadratowych pól o powierzchni po 0,25 km² (500x500 m). Sieć tych kwadratów została naniesiona na mapę topograficzną Jarosławia wykonaną w skali 1:10 000 – autorka uznała bowiem, że mapa w tej skali jest wystarczająco dokładna, a zarazem poręczna przy prowadzeniu inwentaryzacji w terenie. Geometryczny środek ciężkości wyznaczono na jarosławskim Rynku – Ryc.2.

Ryc. 2. Podział Jarosławia na pola podstawowe i dzielnice.

Źródło: Opracowanie własne.

¹ Przykładowo, Grocholska J. (1974) dla Warszawy zastosowała kwadraty o powierzchni 1 km², Prawelska-Skrzypek G. (1985) dla Rzeszowa – prostokąty 10-hektarowe, Matczak A. i Szymańska D. (1997) dla Brodnicy – kwadraty o powierzchni 6,25 ha, a Werwicki A., (1973) dla 7 średniej wielkości miast wojewódzkich – kwadraty 25-hektarowe. Pierwsze dwie z ww. autorek prowadziły analizę użytkowania ziemi tylko w losowo wybranych polach badawczych.

Pomocniczą jednostką terytorialną była także dzielnica miejska - w Jarosławiu jest ich 7 (Ryc. 2). Podział ten oparto na dokładnych planach geodezyjnych miasta. Mapę potraktowano jako główny instrument roboczy.

Kartowanie terenowe uzupełniane było nowoczesnymi technikami komputerowymi, których zastosowanie znacznie przyspieszało proces badawczy oraz umożliwiało szybki, wirtualny powrót w miejsca poddane już badaniom, w których jednak istniała konieczność dokonania dodatkowych prac, bądź potwierdzenia uzyskanych informacji. Autorka korzystała głównie z dwóch, ogólnie dostępnych technik: programu Google Earth Free i portalu internetowego Geoportal. Pierwszy z nich jest programem wyprodukowanym przez amerykańską firmę Keyhole Inc. umożliwiającym wyświetlanie na trójwymiarowym modelu kuli ziemskiej zdjęć satelitarnych, lotniczych, panoram wykonanych z poziomu ulicy, oraz różnego rodzaju informacji geograficznych i turystycznych. Geoportal z kolei jest portalem internetowym zapewniającym bezpłatny dostęp do danych przestrzennych Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii. Udostępnia on dane o charakterze katastralnym, ortofotomapy, rastry map topograficznych, Bazę Danych Obiektów Topograficznych i wiele innych. Umożliwia on także wiele analiz, w tym również obliczeniowych - za jego pomocą autorka wykonywała obliczenia odległości i powierzchni na mapie.

Tak przygotowany materiał stanowił podstawę badań terenowych, w czasie których dokonywana była identyfikacja form użytkowania ziemi, z jednoczesną inwentaryzacją usług i zabudowy miejskiej. Wyróżniono 16 tych form: tereny mieszkalne, usługowe, mieszkalno-usługowe, produkcyjne (przemysłowe), komunikacyjne, tereny zieleni i rekreacji, inne tereny zainwestowane, użytki rolne, lasy, nieużytki i wody. Zabudowę podzielono na kamienice, budynki wolnostojące, zabudowę szeregową i bloki mieszkalne. Przedmiotem zainteresowania autorki była również wysokość tej zabudowy, jej rozmieszczenie na obszarze miasta i funkcje. Inwentaryzacja usług miała z kolei na celu określenie ich faktycznej liczby i struktury, a w dalszej części – określenie ewentualnych nadwyżek lub deficytów. Zbadano także ich rozmieszczenie w Jarosławiu.

Naniesione na podkład kartograficzny i zagregowane w polach ww. dane, poddawane były następnie szczegółowej analizie, przy wykorzystaniu różnorodnych miar statystycznych, m.in.: wskaźników procentowych, miar gęstości, natężenia zjawisk i innych. Przy wyznaczaniu stref funkcjonalno-przestrzennych niezbędna okazała się metoda K. Doi, choć rozpoczynając badania autorka zakładała wykorzystanie metody elementów wiodących

C. J. Weavera. Jest to metoda, która pozwala na porównywanie n-elementowych kombinacji modeli struktury empirycznej i tzw. modeli teoretycznych, które za pomocą wzoru wariancji umożliwiają znalezienie elementów dominujących w strukturze. Niestety, okazało się, że metoda ta nie jest pozbawiona wad – w przypadku bowiem struktur wieloelementowych (a taka sytuacja miała tutaj miejsce) jest niezwykle czasochłonna, oraz zawodzi, gdy największy udział danego elementu nie jest na tyle duży, by można go było uznać za dominujący, a pozostałe nie są tak małe, by nie odgrywały istotnej roli [Runge, 2007]. Wad tych nie posiada metoda K. Doi i dlatego za jej pomocą autorka zdecydowała się wyznaczyć strefy funkcjonalno-przestrzenne miasta Jarosławia.

Badanie współwystępowania form użytkowania ziemi przeprowadzono przy wykorzystaniu współczynnika korelacji rang Spearmana. Współczynnik przyjmuje wartości (1;-1). Im bliższy jest liczbie 1 lub -1, tym silniejsza jest analizowana zależność; im wartości bliższe 0, tym zależność słabsza, bądź nie ma jej, gdy współczynnik ten jest równy 0. Pozostałe wartości interpretowane są z wykorzystaniem poniższego klucza (podobnie w przypadku wartości ujemnych).

$r = 0$ współzależność nie występuje

$0 < r < 0,3$ słaby stopień współzależności

$0,3 \leq r < 0,5$ umiarkowany stopień współzależności

$0,5 \leq r < 0,7$ znaczny stopień współzależności

$0,7 \leq r < 0,9$ wysoki stopień współzależności

$0,9 \leq r < 1$ bardzo wysoki stopień współzależności

$r = 1$ ścisła zależność

Wykorzystanie współczynnika korelacji rang Spearmana pozwoliło określić, które z uwzględnionych przez autorkę form użytkowania gruntów miejskich mają tendencję do współwystępowania, a które są od siebie wyraźnie odseparowane.

Inną, niezwykle pomocną metodą okazała się metoda grafowa, od lat z powodzeniem wykorzystywana w geografii. Graf jest figurą geometryczną złożoną z węzłów i łączących je krawędzi. W swoich badaniach autorka wykorzystała graf nieskierowany, który umożliwił zbadanie dostępności komunikacyjnej wybranych elementów struktury funkcjonalnej Jarosławia, takich jak: jednostki administracji publicznej, obiekty kulturalne, oświatowe, transportowe, produkcyjne i inne (łącznie 49 węzłów). Krawędzie natomiast opisane zostały rzeczywistą odległością pomiędzy nimi, wyrażoną w metrach. Analizie poddawany był

również czas przebycia poszczególnych odcinków, z uwzględnieniem pory dnia (godziny szczytu komunikacyjnego oraz czas poza nimi).

Wyniki zaprezentowano za pomocą wykresów, diagramów, rycin, itp. Niezwykle przydatne okazały się także typogramy, za pomocą których przedstawione zostało użytkowanie gruntów w poszczególnych podstrefach, co dało możliwość szczegółowych analiz i porównań. Diagramy rozrzutu zaś umożliwiły autorce graficzną prezentację relacji pomiędzy formami użytkowania ziemi. W pracy zamieszczono też liczne fotografie – archiwalne, prezentujące obiekty niekiedy dziś już nieistniejące, jak i współczesne, wykonane w większości przez autorkę w czasie badań terenowych.

Opracowanie tekstu niniejszej pracy wymagało zaś zastosowania wielu dalszych metod, w tym opisowych, oraz innych, niż ww. metod matematyczno-statystycznych i graficznych. Wielokrotnie zachodziła konieczność stosowania powyższych metod łącznie, bowiem zebrany materiał był niezwykle różnorodny.

1.3. Literatura, materiały niepublikowane, Internet

Literatura przedmiotu jest niezwykle bogata i obejmuje zarówno opracowania typowo monograficzne, jak też i problemowe ujęcia zagadnień związanych z rozwojem funkcjonalnym i przestrzennym miast. Określenie struktury funkcjonalnej i przestrzennej jest zagadnieniem kluczowym dla prawidłowego rozwoju miasta, bowiem tylko właściwe rozpoznanie przestrzeni daje możliwość perspektywicznego planowania. Badania tego typu nie należą do łatwych, obejmują bowiem często znaczne obszary, tym samym są niezwykle czasochłonne, ujmują przy tym szereg zagadnień i wymagają skomplikowanych analiz. Pomimo tych trudności, w polskiej geografii mają one już długą tradycję. Problematyka osadnictwa, a szczególnie przemian w strukturze funkcjonalnej i przestrzennej układów osadniczych podejmowana była przez takich badaczy jak: S. L. Bagdziński (1975), Z. Chojnicki (1988), I. Jażdżewska (1999), M. Jerczyński, L. F. Chaves i Z. Siemek (1973), E. Jakubowicz i J. Łoboda (1996), S. Liszewski (1994), P. Korcelli (1974) i J. Słodczyk (2004). Wszyscy oni wskazywali na dużą dynamikę zmian zachodzących w istniejących układach osadniczych oraz określali czynniki determinujące te zmiany, mając przy tym na uwadze, że zastana rzeczywistość jest jedynie stanem przejściowym, a miasto jest tworem podlegającym modyfikacjom wynikającym ze zmieniających się warunków gospodarczych, społecznych i politycznych.

Fakt wewnętrznego zróżnicowania terenów miejskich dostrzegany jest od dawna także w opracowaniach zagranicznych badaczy. Szczególnie bogate jest piśmiennictwo amerykańskie (H. Bartholomew - 1965, R. E. Murphy - 1966, P. D. Salins - 1971, E. Shevky, M. Williams - 1949 i J. Kotkin - 2000) i brytyjskie (M. R. G. Conzen - 1960 i 1963, A. E. Smailes - 1964, M. B. Stedman - 1958, J. V. Beaverstock, R. G. Smith, P. J. Taylor - 2003). Wszyscy oni analizują zmieniającą się przestrzeń miasta, wychwytyjąc przy tym czynniki determinujące przebiegające modyfikacje oraz usiłują możliwie precyzyjnie określić modele struktur przestrzennych. Z opracowań tych przebija dążność do generalizacji i syntetycznych wniosków, czego przykładem jest publikacja R. E. Murphy z 1966. Analizuje on w niej modele struktur przestrzennych miast amerykańskich i dochodzi do wniosku, że najbardziej generalnym (odnoszącym się do każdego przeciętnego miasta amerykańskiego) jest schemat struktury pierścieniowej, choć dostrzega dosyć powszechne zakłócenia tej struktury na skutek topografii bądź rozmieszczenia przemysłu w przestrzeni miasta. Opracowania H. Carter, S. Wheatley (1980) i J. H. Johnston, C. G. Pooley (1982) są z kolei próbą uchwycenia prawidłowości rozplanowania miejskiego w sieci osadniczej XX wieku.

Geograficzne badania miast, szczególnie w zakresie struktury funkcjonalno-przestrzennej, mają przeważnie charakter poznawczy, ponieważ bazują na materiałach pierwotnych, będących wynikiem bezpośrednich badań terenowych, tym samym wzbogacają wiedzę o konkretnych miastach. Badania tego typu prowadzili m.in.: B. Jałowiecki, A. Werwicki (1971) – Tarnów; J. Jaworowski (1982) – Sieradz; M. Kiełczewska-Zaleska (1971) – Tarnów; K. Kuśnierz (1999) – Tarnobrzeg; A. Matczak, D. Szymańska (1997) – Brodnica; A. Matczak (1999) – Łask; R. Matykowski (1990) – Gniezno; S. Liszewski (1977) – Łódź; R. Mydel (1979, 1980) – Kraków; oraz G. Praweńska-Skrzypek (1980, 1983) – Rzeszów. Poza opracowaniami dotyczącymi jednego miasta, badacze często podejmowali się określenia struktury funkcjonalnej i przestrzennej zespołu miast danego regionu. Obok współczesnych uwarunkowań wpływających na ich funkcjonowanie w regionalnej sieci osadniczej, wskazywali także czynniki historyczne, które w wielu przypadkach były jednym z elementów decydujących o ich obecnym kształcie. W tej grupie opracowań na uwagę zasługują: Z. Beiersdorf, A. Laskowski (2001) badający rozwój miast galicyjskich; M. Bogucka i H. Samsonowicz (1986) rozpatrujących dzieje miast Polski i ich mieszkańców przed rozbiorami; J. Kaczmarek (1997), który skupił się na przemianach przestrzennymi, jakie zachodzą w dużych miastach; T. Kaczmarek (1998) z kolei analizuje transformacje średnich miast Polski w zakresie ich struktury funkcjonalnej. Ukazały się także opracowania:

M. Kotera i A. Suliborskiego (1994) na temat struktury funkcjonalno-przestrzennej miast województwa piotrkowskiego; R. Masztalskiego (2005) – małych miast Dolnego Śląska; S. Liszewskiego (1973) – miast województwa opolskiego; J. Szczepkowskiego (1977) – rozpatrującego strukturę przestrzenną i dynamikę regionu bydgosko-toruńskiego; A. Werwickiego (1973) – o średnich miastach ośrodków wojewódzkich Polski, a także A. Wrzoska (1976) na temat rozwoju miast nadrzecznych.

Opracowania tego typu stanowią pierwszą, wyodrębnioną przez autorkę grupę wśród wykorzystywanej literatury.

Badania terenowe autorki obejmowały wykonanie mapy użytkowania ziemi Jarosławia. Studia nad użytkowaniem ziemi, których geneza sięga lat 20. XX w., w Polsce powojennej podjął odnośnie terenów rolniczych J. Kostrowicki (1952), a dla terenów miejskich – K. Bromek (1955), późniejszy współautor koncepcji tych badań (K. Bromek, R. Mydel, 1972). Wyniki ich prac posłużyły do określenia struktury przestrzenno-funkcjonalnej wielu polskich miast – m.in. Krakowa (K. Bromek, 1960, R. Mydel, 1979, B. Luchter, 2010), Warszawy (J. Grocholska, 1974), Rzeszowa (G. Prawelska-Skrzypek, 1985), Łodzi (S. Liszewski, 1977), Tarnowa (A. Jelonek, A. Werwicki, 1971), bądź ich części (Z. Górka, 2004), jak również terenów związanych z określonymi funkcjami (Z. Górka, 1973, 1977, 1986, 2005; A. Jelonek, 1994, J. Więclaw, 2000).

Bardzo pomocna okazała się także praca M. P. Collinsa (1969): *Prace terenowe na obszarach miejskich*, w której autor wprowadza czytelnika w zagadnienie i wskazuje elementy niezbędne do prawidłowego przeprowadzenia tego typu badań.

Pracochłonność tego typu analiz, powodująca niekiedy ograniczenie ich przestrzennego zasięgu (por. przypis do str. 10), może być przezwyciężona dzięki zastosowaniu metod GIS, na co zwróciła ostatnio uwagę D. Szymańska (2013). Autorka niniejszej pracy wskazuje, że wykorzystanie w dzisiejszych badaniach geograficzno-osadniczych Systemów Informacji Geograficznej (GIS) i teledetekcji jest niezwykle ważne, bowiem stwarza szerokie możliwości: gromadzenia, przetwarzania i wizualizacji danych geograficznych w celu wspomagania procesów decyzyjnych; znajdują one także szerokie zastosowanie w badaniach i analizach o charakterze planistyczno-prognostycznym oraz statystycznym w skali miast, wsi, regionów i kraju.

Drugą grupą literatury są pozycje związane z szeroko rozumianą geografą osadnictwa, geografą miast i gospodarką przestrzenną. Te pierwsze, to głównie pozycje autorstwa Z. Chojnickiego i J. Paryska (2000), M. Czornik (2004) i E. Goldzamt i Z. Jargina (1980),

K. Dziewońskiego (1962), A. Harańczyk (1998), K. Heffnera (2005) oraz K. Heffnera i A. Czarneckiego (2005) poruszające kwestie ekonomicznego funkcjonowania miasta, ich regionalnych i lokalnych strategii rozwoju, dynamiki zmian i prognoz na najbliższe lata. Wszystkie też wskazują na ścisłe powiązanie rozwoju i morfologii osadnictwa miejskiego z jego przeszłością historyczną. Bardzo przydatne okazały się również publikacje I. Jażdżewskiej z roku 2001, 2007 i 2008. Ta ostatnia autorka poruszyła też zagadnienie metod matematycznych wykorzystywanych podczas badań przemian miejskiej sieci osadniczej. Znaczny wkład w badania systemów miejskich włożył ponadto J. Regulski, zajmujący się w swych publikacjach (z 1976, 1980 i 1981 roku) zagadnieniami sterowania miastem, jego rozwojem i planowaniem układów osadniczych. Wskazuje on na kluczowe znaczenie prawidłowo przeprowadzonego procesu planowania, a następnie kierowania rozwojem miasta dla uzyskania pożądaných efektów. Problematyka geografii miast podejmowana była m.in. przez W. Maika (1997), A. Majera (2007), M. Malikowskiego i S. Soleckiego (1999), B. Miszewską (1976, 1998), S. Leszczyckiego (1932, 1936), H. Liburę (1990), S. Liszewskiego (1993), W. Ostrowskiego (1975), J. Paryska (2008), J. Słodczyka (2001, 2002), J. Czado (2009 i 2012) oraz Z. Ziobrowskiego, D. Ptaszycką-Jackowską, A. Rębowską i A. Geissler (2000). Autorzy tych publikacji kompleksowo podchodzą do zagadnień związanych z miastem. Prezentują koncepcje ich powstania, spełniane funkcje oraz dokonują analizy ich morfologii, rozplanowania i możliwości rewitalizacji. Większość tych prac wzbogacona jest charakterystyką demograficzną, jako czynnikiem ściśle powiązanym i zarazem niemal determinującym wszelkie procesy miejskie. Rozpatrywane są także rodzaje systemów miejskich i ich relacje z bliższym i dalszym otoczeniem.

W niniejszej pracy autorka podjęła się także analizy dostępności komunikacyjnej elementów struktury Jarosławia, co ułatwiły pozycje W. Rydzkowskiego i K. Wojewódzkiej-Król (1997), na temat szeroko rozumianej problematyki polityki transportowej, oraz dwie pozycje Z. Taylora (1999 i 2000), na temat przestrzennej dostępności elementów struktury miasta i dotychczasowych osiągnięć badawczych w zakresie geografii transportu. Tematyka transportu poruszana była również przez R. Fedana i Z. Makiełę (2004).

Zagadnienia gospodarki przestrzennej, rozumianej jako ogół działań związanych z organizacją przestrzeni, a więc ochroną jej wartości, racjonalnym kształtowaniem i stymulowaniem zachodzących procesów gospodarczych, podejmowane były przez J. Dębskiego (2005), B. Jałowieckiego (1980, 2008), B. Jałowieckiego i M. Szczepańskiego

(2006), A. Karwińską (2008), T. Marszał (1996), J. Paryska (1997) oraz J. Słodczyka i S. Korenika (2005). Prowadzone przez nich analizy w większości uwzględniały wpływy społeczne i kulturowe w kształtowaniu przestrzeni.

Trzecią, niezwykle ważną grupą literatury były opracowania związane z Jarosławem i regionem. Gros z nich, to opracowania historyczne, dzięki którym możliwe okazało się (choć częściowe), odtworzenie burzliwych dziejów Jarosławia, szczególnie w kontekście jego zmieniającej się wielokrotnie struktury funkcjonalno-przestrzennej. Wśród nich niezwykle pomocne okazały się publikacje: M. Dayczaka (1956), K. Gottfrieda (1934, 1937a, 1937b i 1994), W. Grądkowskiego i Z. Strenczaka (1975), Z. Podgórskiego (1909), J. Skarbowskiego (1966), a także M. Steinberga (1933) i A. Wondasia (1934, 1938). Wszystkie one, choć głównie odnoszą się do dziejów Jarosławia, jednak wielokrotnie nawiązują do jego fizjonomii, funkcji oraz zmian przestrzennego rozplanowania.

Nie mniej ważna dla rekonstrukcji struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia okazała się literatura z ostatniej dekady. Liczne opracowania, które w tym czasie powstały, dowodzą, że Jarosław nadal stanowi ciekawy i zarazem wdzięczny obiekt badawczy. W tej grupie prac na uwagę zasługują publikacje M. Baczkowskiego (2001), traktująca o przestrzennym układzie austro-węgierskich fortyfikacji w Jarosławiu; J. Czechowicza (2006) na temat rozmieszczenia cmentarzy; Z. Czowińskiego i J. Półwiartka (2001) o dawnym spławie i urządzeniach wodnych na Sanie; K. Kieferlinga (2008) omawiająca znaczenie Jarosławia podczas wladania nim przez Annę Ostrońską; M. Kosobuckiego (2008) na temat rzemiosła i przemysłu; A. Wagnera (1929) o handlu Jarosławia oraz R. Łubyka (2007a i 2007b) analizującego rozwój przestrzenny Jarosławia. Z opracowań starszych ważna jest również publikacja M. Orłowicza (1921) traktująca o obiektach zabytkowych Jarosławia.

Poza literaturą historyczną, dość obszerną grupę stanowią też opracowania dotyczące problematyki społeczno-ekonomicznej, kulturalnej, przyrodniczej, geograficznej i turystycznej Jarosławia i regionu. Wśród nich wymienić warto następujące prace: H. Górecki i J. Motyka (2010), M. Jasiński i A. Supel (2006), S. Kłos (1973 i 1998), J. Kobylarczyk (2008), M. Malikowski (1992, 1995), S. Mendelowski (2010), J. Motylewicz (1993), Z. Możdżeń (2007), B. Pawlak (2001), J. Rózański (1986), W. Ziaja (2009) oraz J. Wład (2006 i 2008) i P. Wład (1996).

Wiele informacji uzyskała autorka również z Biuletynów Informacyjnych Miasta Jarosławia oraz publikacji odnoszących się do regionu jarosławskiego i województwa. Warto zaznaczyć, że wydawane systematycznie Biuletyny są zbiorem istotnych i rzetelnych

informacji na temat bieżących zmian w Jarosławiu, zarówno tych o znaczeniu ponadregionalnym (jak powstanie obwodnicy), jak też dotyczących bieżących remontów i usprawnień w działalności miasta. Prezentowane są też tam aktualne plany, mogące w istotny sposób wpłynąć na przekształcenie miejskiej struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia w przyszłości.

Ostatnią, lecz nie mniej ważną grupą literatury są pozycje związane z metodologią badań, stosowanymi w analizie metodami matematyczno-statystycznymi oraz formami prezentacji wyników. Literatura z tego zakresu jest niezwykle bogata, traktuje zarówno o metodach powszechnie stosowanych w wielu dziedzinach nauki (I. Chudzyńska – 1980; K. Bielecka-Nawłoka - 1962 i 1970; B. Korzan – 1978; C. Ponsard – 1972; W. Ratajczak - 1977 i 1999 oraz Z. Taylor - 1974, 1975 i 1979), jak i tych typowo wykorzystywanych w geografii i badaniach systemów osadniczych.

Wśród publikacji traktujących o metodach stricte geograficznych znajdują się następujące publikacje: K. Bromek (1967) i K. Bromek i R. Mydel (1972) na temat opracowania map użytkowania terenów miejskich oraz stosowanych przy tym miar, a także: Z. Chojnicki (1970, 1977 i 1980), B. J. L. Berry (1967), M. K. Boczarow (1976), T. Czyż (1973 i 1978), R. Domański (1969), M. Dutkowski (2002), S. Golachowski, B. Kostrubiec i A. Zagożdżon (1974), Z. Górka (1995), H. Klimczak (2003), R. Mydel (1973), D. Timms (1969), oraz J. Wrona (2004) – wprowadzający w teorię stosowania w geografii metod matematycznych oraz prezentujący główne metody ilościowe. B. Kostrubiec (1972) przedstawił zaś problemy koncentracji zjawisk w sieci osadniczej.

W niniejszej pracy autorka dokonała badania dostępności komunikacyjnej przy wykorzystaniu metod grafowych. Tego typu badania prowadzone były już wcześniej, w nieco innym kontekście, jednak również z wykorzystaniem wspomnianych metod. W 1971 roku I. Czarnecka wykorzystwała grafy w celu delimitacji zespołów osadniczych, natomiast W. Maik (1979) za ich pomocą dokonał hierarchizacji elementów systemu osadniczego. Metoda grafu pozwala nie tylko na prowadzenie szerokiego spektrum badań w naukach matematycznych, lecz znalazła także swoje miejsce w analizach geograficznych, gdzie jej zastosowanie może przyczynić się do osiągnięcia istotnych wyników badawczych. Zauważyli to już w latach 70. XX wieku tacy badacze jak: B. Korzan (1978) i A. Zagożdżon (1970 i 1977), których opracowania stanowią kompendium wiedzy na temat elementów teorii grafów oraz metod ich zastosowania w badaniach struktur przestrzennych.

Z kolei publikacje I. Jażdżewskiej (2003) i J. Runge (2007) to obszerne opracowania stanowiące zbiór statystycznych i matematycznych metod badawczych wykorzystywanych w geografii społeczno-ekonomicznej. Autorzy ci omawiają zarówno schematy postępowania badawczego, jak i prezentują szczegółowo metody wykorzystywane w typologii, klasyfikacji i regionalizacji oraz badaniu współzależności i dynamiki zjawisk geograficznych.

Autorka wykorzystała również materiały zebrane w wielu instytucjach, jak np. w: Urzędzie Miasta, Starostwie Powiatowym, Urzędzie Pracy, Muzeum Miejskim, Archiwum Państwowym w Przemyśle itp. Były wśród nich także ważne oficjalne dokumenty wydane przez te instytucje, jak np.: Strategie Rozwoju Miasta Jarosław [2000, 2008], Strategia Rozwoju Powiatu Jarosławskiego [2008] czy Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego.

Materiały uzyskane w toku badań terenowych uzupełniano danymi statystycznymi szczebla państwowego i lokalnego (Roczniki GUS, Roczniki Statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej i Województwa Podkarpackiego), niepublikowanymi informacjami z Banku Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego i wynikami Narodowych Spisów Powszechnych. Analiza dostępności komunikacyjnej wymagała ponadto zebrania danych w Miejskim Zakładzie Komunikacji w Jarosławiu, a omówienie terenów komunikacyjnych miasta – pozyskania materiałów z PKP i PKS. Poszukując niezbędnych informacji, wykorzystywano także lokalną prasę, głównie Gazetę Jarosławską. Korzystano także z ogólnie dostępnych baz danych, jak: Panorama Firm czy Polskie Książki Telefoniczne. Wielokrotnie konieczne okazało się także sięgnięcie do informacji publikowanych na oficjalnych stronach internetowych firm i instytucji. Cenne okazały się także wyniki wywiadów, przeprowadzonych w odwiedzanych przez autorkę urzędach i instytucjach.

Próba rekonstrukcji struktury przestrzennej miasta od czasów jego lokacji wymagała zaś sięgnięcia do danych archiwalnych Muzeum w Jarosławiu, w tym do map katastralnych z połowy XIX w.

2. WPŁYW ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO NA STRUKTURĘ FUNKcjONALNO-PRZESTRZENNĄ JAROSŁAWIA

2.1. Budowa geologiczna i rzeźba terenu miasta

Na obszarze powiatu jarosławskiego stykają się dwie wielkie prowincje geograficzne Polski – Kotlina Sandomierska i Karpaty. Tutaj bowiem Dolina Dolnego Sanu i wysoczyzna po jej lewej (zachodniej) stronie, czyli Pogórze Rzeszowskie, będące częścią Kotliny Sandomierskiej, przechodzą dalej na południe w Pogórze Dynowskie, które jest już częścią Karpat. Po drugiej stronie doliny Sanu, na północnym wschodzie, rozpościera się Płaskowyż Tarnogrodzki, stanowiący fragment Kotliny Sandomierskiej (Ryc. 3.)

Środkiem powiatu jarosławskiego i wschodnimi peryferiami Jarosławia przepływa San, największy z karpackich dopływów Wisły [Jadam, 1972]. Jarosław leży na pograniczu Doliny Sanu i Pogórza Rzeszowskiego. Pogórze to jest obszarem łagodnych wzniesień, sięgających na południu miasta 230 m n.p.m., natomiast szeroka Dolina Dolnego Sanu przebiega w obrębie Jarosławia na wysokości 175-190 m.

Centrum Jarosławia zlokalizowane jest na skarpie lessowej o wysokości względnej 20-30 m, co niegdyś zwiększało obronność i chroniło je przed ewentualnymi powodziąmi, zwłaszcza, że koryto Sanu przebiegało wtedy bardziej na zachód. Dolina Sanu ma budowę terasową. Wyróżnić można tam terasy: wyższą, pochodzącą z plejstocenu, sięgającą 180-200 m n.p.m. i niższą – holoceniską, o wysokości 175-190 m. Terasa plejstocenińska zbudowana jest z utworów rzecznych fluwioglacjalnych, głównie żwirów i piasków zlodowacenia krakowskiego. Zlodowacenie bałtyckie przyniosło pokrycie pyłem lessowym wywiewanym z pól sandrowych, starszych utworów glacialnych i fluwioglacjalnych w znacznej części Pogórza Rzeszowskiego. Charakterystycznym elementem jego rzeźby są wycięte w pokrywie lessowej wąwozy, zwane lokalnie „wądołami”. Z czasów zlodowaceń pochodzi także Pradolina Podkarpacka, odprowadzająca niegdyś wody lądolodu skandynawskiego do Dniestru, odcinakami wykorzystana obecnie przez San [Wład, 1996].

Pod względem zasobów naturalnych, powiat jarosławski jest raczej ubogi. Największe znaczenie obecnie ma gaz ziemny, eksploatowany w Jarosławiu i okolicach. W pobliżu miasta występują także dość duże zasoby piasku, żwiru i gliny, a w południowej części powiatu jarosławskiego działają niewielkie kamieniołomy piaskowców i margli.

Ryc. 3. Jarosław na tle podziału fizycznogeograficznego woj. podkarpackiego.

Źródło: Ziaja, 2009.

2.2. Klimat

Powiat jarosławski leży w przeważającej większości w strefie klimatycznej nizinnej, jedynie południowo-zachodnia część pozostaje w zasięgu klimatu podgórskiego. Charakterystyczne są tu długie i upalne lata, ciepłe i słoneczne jesienie oraz niezbyt mroźne zimy.

Latem w okolicach Jarosławia średnie miesięczne temperatury powietrza sięgają +19°C (lipiec-sierpień), zimą natomiast spadają poniżej –3°C (styczeń) – Tab.1. Średnia temperatura roku wynosi w Jarosławiu 8°C (Tab.1.). Taka duża amplituda temperatur miesięcznych (ponad 22°C) wskazuje na znaczny kontynentalizm klimatu tej części Polski, uwarunkowany głównie dużą odległością od morza oraz brakiem większych zbiorników wodnych [Strategia Rozwoju Miasta..., 2008]. Okres wegetacyjny na omawianym obszarze jest stosunkowo długi, bo trwa około 7 miesięcy, zwykle od 29 marca do 9 listopada.

Wielkość opadów miesięcznych w Jarosławiu zmienia się od 35 mm w październiku, do prawie 100 mm w lipcu, a ich roczna suma wynosi około 620 mm. Najwięcej opadów przypada na miesiące letnie, najmniej na zimowe. Pokrywa śnieżna zalega tu przez około 70 dni (z przerwami), a jej grubość dochodzi zazwyczaj do 10-30 cm.

Średnie zachmurzenie wynosi w Jarosławiu ok. 63%. Najczęstsze (po 17% dni) są tu wiatry zachodnie i północno-wschodnie, a następnie południowo-wschodnie i północno-zachodnie – zgodnie z cyrkulacją mas powietrza i przebiegiem doliny Sanu. Jednocześnie, co ósmy dzień jest bezwietrzny (Tab.1.).

Tab. 1. Dane klimatyczne dla Jarosławia.

Wyszczególnienie		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Rok
Temperatura	średnia [°C]	-3,4	-2,9	0,6	8,1	13,7	17,5	18,8	17,9	13,6	9,0	3,9	-1,1	8,0
	okres wegetacji	210-220 dni												
Opad	suma [mm]	22	31	36	34	65	72	97	79	53	35	41	46	611
	pokrywa śnieżna	zaleganie		70 dni (z przerwami)										
		grubość [cm]		do 10-30										
Wiatr	kierunki	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	Cisza				
	% dni	6,3	16,4	5,3	13,6	4,7	11,4	17,0	11,8	13,5				
	średnia prędkość [m/s] ^a	2,0	0,8	3,0	3,6	2,8	4,0	2,2	4,2	x				

^a średnia roczna prędkość wiatru wynosi 2,8 m/s.

Źródło: Obłoz, 2012.

2.3. Wody

W granicach Jarosławia przebiega 5-kilometrowy odcinek Sanu – dolny i nizinny już, na którym rzeka ta charakteryzuje się mniej wartkim biegiem, a jej szeroką dolinę wypełniają aluwia. Dość intensywnie przebiegająca tu erozja denną Sanu powoduje systematyczne obniżanie się jego dna - w ostatnich 100 latach obniżyło się ono o 2,5 m na terenie Jarosławia.

Zlewnia Sanu w Jarosławiu zajmuje powierzchnię 7,041 km², a średni roczny przepływ rzeki kształtuje się w granicach 73,0 m³/s [Strategia Rozwoju Miasta..., 2008].

Prawobrzeżne dopływy Sanu spływają z Płaskowyżu Tarnogrodzkiego i Roztocza, lewobrzeżne zaś z Pogórza Rzeszowskiego i Pogórza Karpackiego. Stan wód oraz przepływy Sanu wykazują dużą zmienność w ciągu roku. Najwyższe obserwuje się podczas wiosennych roztopów oraz letniego maksimum opadowego, najniższe natomiast przeważnie w miesiącach jesiennych (Tab.2.).

Tab. 2. Wybrane dane hydrologiczne dotyczące Sanu w rejonie Jarosławia.

Wyszczególnienie	Wartości
Powierzchnia zlewni (km ²)	7041,0
Przepływy (Q, m ³ /s) - średni	72,3
- maksymalny (1941 r.)	2050,0
- minimalny	4,8
Odpływy - jednostkowy (l/s/km ²)	72,3
- wezbraniowe (mln m ³) ^a	
- 15-23. VII 1934 r.	520,0
- 17-24. VII 1970 r.	274,0
Temperatura wody (°C) - roczna	0,0
- maksymalna	25,6

^a w Leżachowie, między ujściami Lubaczówki i Wisłoku do Sanu, ok. 20 km na północ od Jarosławia.

Źródło: Dynowska, Maciejewski (red.), 1991.

Średni przepływ Sanu dla Jarosławia wynosi 72 m³/s, zaś maksymalny (zanotowany tu w 1941 r.) – aż 2050 m³/s, czyli niemal 300 razy więcej. Trzeba jednak zaznaczyć, że wodostany i przepływy na tym odcinku Sanu są regulowane od 1968 r. przez duży Zbiornik Soliński powyżej Przemyśla, w górnym biegu tej rzeki. Między innymi dlatego wezbraniowy odpływ w lipcu 1970 r. był wyraźnie niższy, niż w roku 1934 (Tab.2.). Wpływ ten dotyczy także zjawisk lodowych.

Do Sanu w Jarosławiu wpada tylko kilka niedużych cieków, niemających więc wpływu na reżim tej rzeki w granicach miasta.

Wody podziemne w Jarosławiu są ściśle powiązane ze zbiornikiem „Doliny Sanu”, o głębokości ujęć ok. 10 m. Są to wody III klasy, zalegające w utworach czwartorzędowych.

Znaczenie Sanu dla mieszkańców Jarosławia nie ogranicza się jedynie do walorów krajobrazowych, dużo ważniejsza jest jego rola w zaopatrywaniu miasta w wodę pitną.

2.4. Gleby, roślinność i świat zwierzęcy

Gleby Jarosławia (i większości powiatu jarosławskiego) wyróżniają się urodzajnością. W dnie doliny Sanu zalegają mady. Najbliżej koryta rzeki są one bardzo lekkie (piaszczyste), dalej od brzegu – średnie, a w najdalszym zasięgu wylewów Sanu – ciężkie, próchniczne [Wład, 1996]. Na wyższych terasach, nadzalewowych, zalegają zaś gleby innych typów, m.in. brunatne, bielcowe, płowe i pseudoglejowe.

Użytki rolne na terenie Gminy Jarosław, o powierzchni 10 934 ha, stanowią 90% ogólnej powierzchni gminy. Warto zaznaczyć, że w klasach I-III znajduje się aż 62,4% tych gruntów, a w klasach V-VI – tylko 8,1%. Średnia klasa tych gleb wynosi 3,2.

Tab. 3. Klasy bonitacji gleb użytków rolnych w gminie Jarosław.

Klasy gleb	ha	%	Średnia klasa gleb
I	393,7	4,0	x
II	1820,6	18,5	x
III	3926,5	39,9	x
IV	2903,0	29,5	x
V	629,8	6,4	x
VI	167,3	1,7	x
Razem	9840,9	100	3,2

Źródło: Program Ochrony Środowiska dla Gminy Jarosław na lata 2004-2015.

Należy tu zwrócić uwagę, na fakt, iż około 24,5% (846,6 ha) powierzchni miasta (zwłaszcza jego południowe rejony) są praktycznie bezglebowe, bo zajęte przez użytki techniczne: zabudowę, tereny przemysłowe, komunikacyjne, itp. – a roślinność terenów zieleni miejskiej korzysta z gleb przekształconych sztuką ogrodniczą.

W użytkowaniu ziemi na terenie Jarosławia dominują użytki rolne (67%), w tym zwłaszcza grunty orne, występujące głównie na północy i zachodzie miasta, przy czym

na wschodzie, nad Sanem, są też dość rozległe łąki. O wykorzystaniu tych użytków jest mowa w Podrozdziale 6.3.8.1. Niemal całą resztę terytorium Jarosławia pokrywają zaś ww. użytki techniczne (z niewielką domieszką zieleni miejskiej) – Tab. 4.

Lasy w Jarosławiu tworzą zaś niewielkie płyty, rozproszone w różnych częściach miasta, raczej peryferyjnych.

Tab. 4. Użytkowanie ziemi w Jarosławiu w roku 2010.

Lp.	Wyszczególnienie	ha	%
1.	Użytki rolne	2310,8	67,0
2.	Tereny zieleni miejskiej	103,2	3,1
3.	Lasy	22,7	0,6
1-3.	Zieleń ogółem	2436,7	70,7
4.	Wody	46,3	1,3
5.	Użytki techniczne	843,6	24,5
6.	Nieużytki	120,3	3,5
1-6.	Powierzchnia miasta	3446,9	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Liczne niegdyś torfowiska rejonu jarosławskiego zostały zmeliorowane i zamienione na łąki i pastwiska. Tereny nadszańskie wyróżniają się bogactwem gatunków, od pospolitych gatunków traw i roślin, po gatunki rzadkie, objęte ścisłą ochroną, jak: kosaciec syberyjski, goździk pyszny, goryczka wąskolistna czy rosziczka okrągłolistna. Starorzecza porastają natomiast tatarak zwyczajny, trzcina pospolita, a także grzybień biały i grązel żółty.

Pomimo wybitnie rolniczego charakteru, region jarosławski wyróżnia się także bogactwem świata roślinnego i zwierzęcego. Decydują o tym głównie zbiorowiska leśne i łąkowe, a także, choć w mniejszym zakresie, wodne występujące w obrębie starorzeczy Sanu. Niemal cały omawiany obszar wchodzi w skład środkowoeuropejskiej prowincji geobotanicznej nizinno-wyżynnej. Środkowa część regionu pozbawiona jest całkowicie lasów, pozostałe tereny, w zależności od charakteru podłoża i poziomu, porastają w niedużych skupiskach lasy mieszane o drzewostanie wielogatunkowym, złożonym z sosny, dębu i buka z domieszką innych gatunków drzew liściastych i szpilkowych [Strategia

Rozwoju Miasta..., 2008]. Powierzchnia lasów na terenie Jarosławia wynosi zaledwie 0,6% (22,7 ha) – Tab.4.

Niezwykłemu bogactwu gatunkowemu roślin towarzyszy podobne bogactwo gatunkowe świata zwierząt. Tutejsze lasy stanowią środowisko życia saren, jeleni i dzików, występują także nieliczne borsuki i kuny. Świat zwierząt reprezentowany jest także przez liczne gatunki występujące zarówno w wodach Sanu, jak i w zbiornikach wodnych dawnych żwirowni w okolicach Jarosławia i Radymna. Powszechnie występują: brzana, kleń, ukleja, karaś, płoć, także szczupak karp i sandacz, sporadycznie pojawiają się także takie gatunki jak sum i węgorz [Kłos, 1988, Aktualizacja Programu Ochrony Środowiska dla Powiatu..., 2008].

2.5. Stan środowiska naturalnego i formy jego ochrony

Jarosław należy do miast o średnim zanieczyszczeniu środowiska. Podstawowym źródłem skażenia powietrza jest tu emisja substancji pochodzących z procesów spalania paliw stałych, ciekłych i gazowych w celach energetycznych i technologicznych – oraz w wyniku intensywnego ruchu samochodowego. Są to głównie dwutlenek siarki, dwutlenek azotu, oraz pyły i związki ołowiu. Obecność spalin najdotkliwiej odczuwana jest w letnie, słoneczne dni, kiedy to, oprócz ww. spalin, tworzy się bardzo szkodliwa dla zdrowia, przypowierzchniowa warstwa ozonu pochodzenia fotochemicznego.

Zanieczyszczenia atmosfery generowane są także przez zakłady przemysłowe charakteryzujące się znacznym poziomem emisji gazów i pyłów. W Jarosławiu działa pięć takich zakładów: Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej S.A. (ul. Przemysłowa 15), Huta Szkła O-I Produkcja Polska (ul. Morawska 1), Sokołów S.A Zakłady Mięsne „Jarosław” (ul. Przemysłowa 2), Operator Gazociągów Przesyłowych GAZ-SYSTEM S.A. (ul. Krakowska) i Zakład Produkcji Sitodruku Technologicznego (ul. Zbożowa 10).

Na terenie powiatu jarosławskiego zlokalizowane są także liczne szklarnie, tunele foliowe oraz pieczarkarnie, często zasilane z małych kotłowni na paliwo stałe, w których stosuje się węgiel o niskiej jakości. Działalność ta w połączeniu z energetycznym spalaniem paliw prowadzi do zanieczyszczenia powietrza pyłami. Wyniki badań zawartości pyłu zawieszonego w Jarosławiu, przekraczają ustalone normy, szczególnie w sezonie grzewczym. Najwięcej dni ze stężeniami powyżej dopuszczalnej normy odnotowuje się w grudniu.

Niedobrze przedstawia się także stan czystości wód powiatu jarosławskiego. Wody Sanu, płynącego wschodnią granicą Jarosławia, zaliczono do III klasy czystości. Oznacza to, iż nie spełniają one kryteriów określonych w rozporządzeniu Ministra Środowiska w sprawie wymagań, jakim powinny odpowiadać wody śródlądowe będące środowiskiem życia ryb w warunkach naturalnych (Dz. U. Nr 176, poz. 1455). Wskaźnikami najczęściej degradującymi te wody są azotany, fosfor ogólny i tlen rozpuszczony.

Wody Sanu na ujęciu dla wodociągu w Jarosławiu zostały zaliczone do kategorii A3, czyli wód wymagających wysokosprawnego uzdatniania fizycznego i chemicznego oraz dezynfekcji – ozonowania i chlorowania końcowego². Wynika to bowiem z wciąż nierozwiązanego problemu odprowadzania do jego wód ogromnych ilości ścieków. Dziennie do Sanu trafia ok. 11,5 tys. m³ ścieków, co daje ponad 4,2 mln m³ ścieków rocznie (dane z 2007 roku).

Pozostałych 21 wodociągów działających na terenie powiatu jarosławskiego, pobiera wodę z ujęć podziemnych. Precyzyjne określenie stanu czystości wód podziemnych jest trudne, bowiem na terenie powiatu jarosławskiego nie ma punktu pomiarowego; najbliższy znajduje się w Przemyśle (w całym województwie podkarpackim takich punktów jest zaledwie 30). Bazując na odczytach przemyskich, wody podziemne zaliczone zostały do klasy II, tj. wód zadowalającej jakości. Niemniej jednak, podkreślić należy, że głównym i zarazem niezwykle trudnym do opanowania zagrożeniem dla ich czystości, są zanieczyszczenia obszarowe związane z działalnością rolnictwa (nawozy, chemiczne środki ochrony roślin itp.), zanieczyszczenia pochodzące z atmosfery (tlenki siarki, azotu, „kwaśne deszcze”, metale ciężkie itp.), oraz te związane z nieskanalizowanym osadnictwem miejskim i wiejskim. Ponadto wodom podziemnym zagrażają w dużym stopniu substancje ropopochodne (stacje benzynowe, magazyny materiałów pędnych i inne), zanieczyszczone wody powierzchniowe oraz linie transportowe (np. środki zimowego utrzymania dróg, sól itp.). Składowiska odpadów komunalnych i przemysłowych także negatywnie wpływają na jakość wód podziemnych, zachodzi tam bowiem ługowanie substancji szkodliwych (odcieki).

Specyficznym czynnikiem zanieczyszczającym środowisko jest hałas, który stanowi przyczynę powszechnej degradacji środowiska pogarszając jego jakość. Na obszarze powiatu jarosławskiego głównym źródłem zagrożeń akustycznych jest intensywny transport samochodowy, którego poziom emitowanego dźwięku uzależniony jest od natężenia i liczby

² klasyfikacja wg. rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 27 listopada 2002 r. w sprawie wymagań, jakim powinny odpowiadać wody powierzchniowe wykorzystywane do celów zaopatrzenia ludności w wodę przeznaczoną do spożycia – Dz. U. Nr 204, poz. 1728.

pojazdów hałaśliwych, rodzaju nawierzchni dróg (zły stan powoduje dodatkowe wstrząsy, częste hamowanie i przyspieszanie), oraz organizacji ruchu. Największe natężenie hałasu obserwuje się wzdłuż drogi krajowej nr 4, choć podkreślić należy, że wszystkie punkty pomiarowe na obszarze miasta wykazują przekroczenie dopuszczalnych poziomów hałasu, wynoszących 40-60 dB. Na drodze tej (w Jarosławiu przebiegającej ulicami: Grunwaldzką, Jana Pawła II i Krakowską), poziom hałasu kształtuje się w granicach 76,6 dB, co jest wynikiem najwyższego w mieście natężenia ruchu, przy bardzo dużym udziale pojazdów ciężkich. Bardzo uciążliwa pod tym względem jest też droga w kierunku Lubaczowa; na ulicach Hetmana Jana Tarnowskiego, Zamkowej i Sanowej poziom hałasu wynosi 74,4 dB. Niewiele niższe natężenie hałasu notowane jest na ulicach Lubelskiej i Pełkińskiej [Strategia Rozwoju Miasta..., 2000].

Powiat jarosławski odznacza się znacznymi terenami o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych, z których najcenniejsze objęte zostały ochroną prawną – ustanowiono pomniki przyrody (54), obszary chronionego krajobrazu (24 507 ha, co stanowi ok. 24%), oraz użytki ekologiczne (137,3 ha, czyli ok. 0,13%). W Jarosławiu zaś ochronie, od 1989 r. podlega tylko sześć drzew - pomników przyrody, przy ul. Kościuszki [Aktualizacja Programu Ochrony Środowiska..., 2008]:

- lipa drobnolistna (2 drzewa o wymiarach: obwód 345 i 330 cm, wysokość 24 i 26 m),
- jesion wyniosły (2 drzewa o wymiarach: obwód 320 i 310 cm, wysokość po ok. 23 m),
- kasztanowiec zwyczajny (2 drzewa o wymiarach: obwód 330 i 325 cm, wysokość 20 i 21 m).

3. ZARYS HISTORII JAROSŁAWIA, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM PRZEMIAN STRUKTURY FUNKCJONALNO- PRZESTRZENNEJ MIASTA

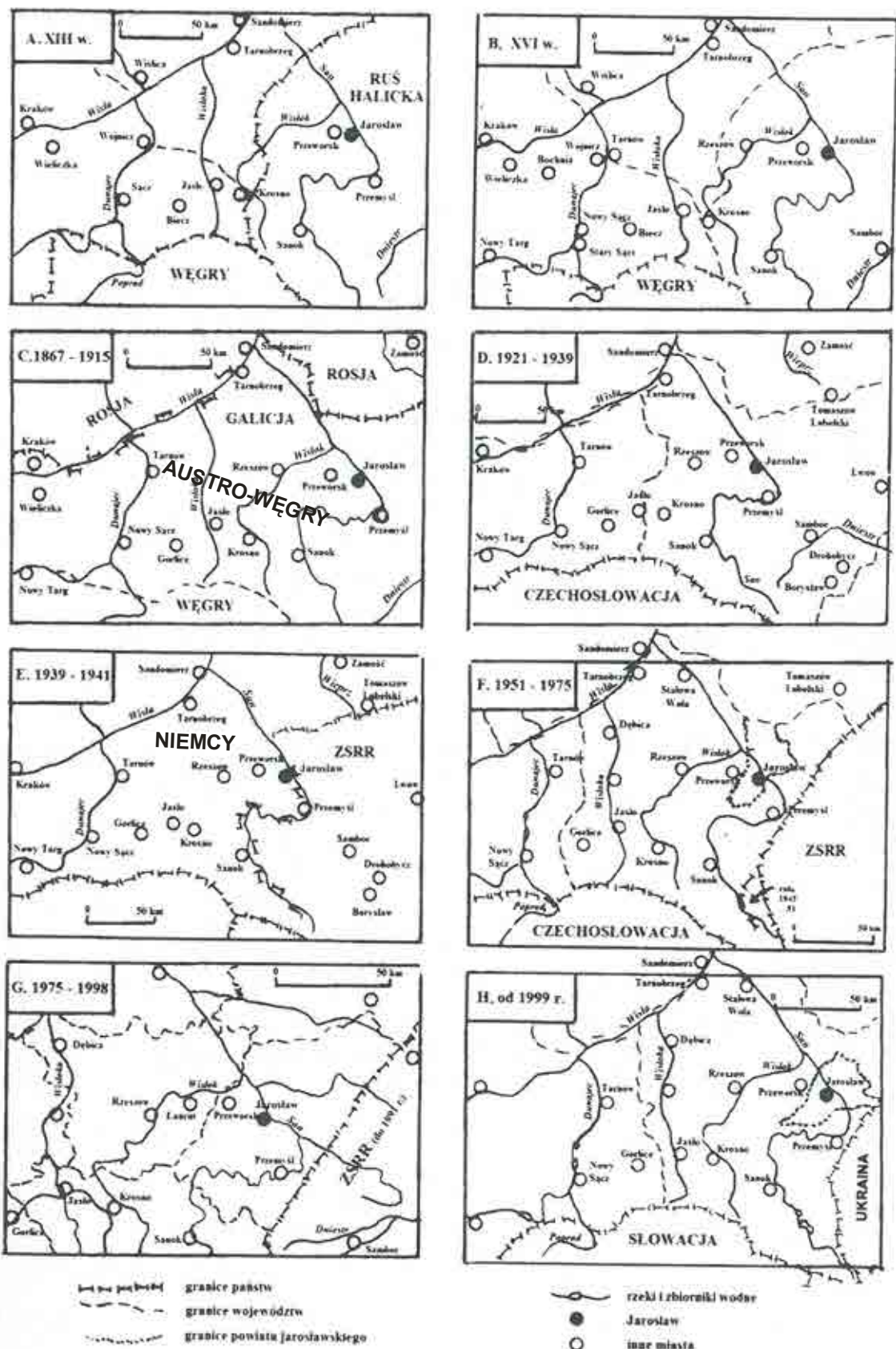
3.1. Jarosław od założenia do końca XV wieku

Na podstawie badań archeologicznych ustalono, iż najstarsze ślady człowieka na terenie obecnego Jarosławia sięgają ok. 10 000 lat p.n.e. Początkowo tereny te zamieszkiwali koczujący myśliwi.

Okres rewolucji neolitycznej (5000-1700 lat p.n.e.) przyniósł zmianę trybu życia ówczesnej ludności z koczowniczego na osiadły. Dominującym jej zajęciem było wówczas rolnictwo i pasterstwo, uzupełniane myślistwem i rybołówstwem. W epoce brązu, stopniowo zaczął tu rozwijać się handel [Kosobucki, 2008].

Historia Jarosławia była burzliwa. Jest to jedno z najstarszych miast w obecnych granicach Polski. Brak jednak wśród badaczy jednomyślności w kwestii początków jego osadnictwa. Zdaniem A. Wagnera [1929], Jarosław, założony przez Jarosława I Mądrego, księcia kijowskiego, ok. 1031 r. funkcjonował początkowo jako gród warowny, strzegący drogi do istniejącego wcześniej Przemyśla (Ryc. 4-A). Pierwsze wzmianki źródłowe o Jarosławiu pochodzą z Kroniki Rusi z roku 1152 [Krochmal, 1991]. Jako gród na polsko-rusko-węgierskim pograniczu, będąc we władaniu księcia włodzimiersko-halickiego (Ryc. 4-A), Jarosław był wielokrotnie celem węgierskich i tatarskich najazdów. Legło to u podstaw stopniowej zmiany tej osady w twierdzę, na obrzeżach której rozwijało się osadnictwo o typie podgrodziowym i targowym. Rozwinęła się działalność handlowa, a z rzemiosł głównymi były: kowalstwo, ślusarstwo, miecznictwo, kotlarstwo, nożownictwo, złotnictwo, konwisarstwo, szewstwo, rzeźnictwo, krawiectwo oraz piekarstwo.

Pierwsze prawa lokacyjne Jarosław otrzymał w roku 1323, niestety, z uwagi na to, że nie zachował się żaden dokument, można jedynie wnioskować na tej podstawie o wzrastającym znaczeniu ówczesnego Jarosławia [Kosobucki, 2008].

Ryc. 4. Zmiany przynależności państwowej i administracyjnej Jarosławia.

Źródło: J. Sebastianko, 2013; Atlas Historyczny Polski, 1979.

Około 1345 roku, po włączeniu do Polski zachodniej części Rusi Czerwonej z Sanokiem, Przemyślem i Jarosławiem przez Kazimierza Wielkiego, nastały czasy sprzyjających warunków rozwojowych dla miast polskich z dawnego pogranicza. Wydano wtedy wiele przywilejów usprawniających gospodarkę oraz na szeroką skalę rozwinięto akcję osiedleńczą realizowaną poprzez liczne nadania ziemskie na włączonych do Polski ziemiach ruskich. W tym czasie Jarosław wyłączony został spod jurysdykcji monarszej oraz wprowadzono tam prawo niemieckie na miejsce dawnego ruskiego.

Druga lokacja, przenosząca miasto na obszar dzisiejszej dzielnicy staromiejskiej, wydana we Lwowie, przez Władysława Opolczyka³ w grudniu 1375 roku, wpłynęła nie tylko na dalsze przekształcenia społeczno-gospodarcze miasta, lecz także przeobraziła Jarosław przestrzennie, dając mu solidne podstawy dalszego rozwoju. Nowe rozplanowanie dokonywane było przy uwzględnieniu konfiguracji terenu, istniejącej zabudowy oraz szlaków komunikacyjnych [Kosobucki, 2008].

W roku 1431 w obrębie miasta istniały dwa zamki: jeden należący do Tarnowskich, właścicieli miasta, i drugi, będący najprawdopodobniej dawnym zamkiem Opolczyka. Na mocy dokumentu lokacyjnego, miasto otrzymało nowe tereny, z których większość przeznaczono pod zabudowę miejską, a resztę na grunty orne i pastwiska na użytek mieszczan. Miało być to zachętą dla mieszkańców do osiedlania się na terenie „nowego” miasta oraz opuszczenie „starego” osiedla, położonego na wzgórzu Św. Mikołaja, gdzie z początkiem XVII wieku powstało opactwo Benedyktynów. Przywilej ten zakazywał także obcym kupcom handlu w okolicznych wsiach, co miało na celu ochronę interesów handlowych Jarosławia. Przywileje te i nadania sprzyjały systematycznemu rozwojowi miasta, czyniąc je w niedalekiej przyszłości ważnym ośrodkiem handlowym o zasięgu europejskim.

Dalszy rozwój urbanistyczny i gospodarczy związany był z przejściem Jarosławia w ręce prywatne, oraz usilnymi staraniami właścicieli o przywileje królewskie.

Pod koniec XV wieku Jarosław był już dość dużym miastem, z drewnianymi i murowanymi domami. Wśród budowli murowanych należy wymienić okazałą farę św. Michała, ratusz i zamek Tarnowskich oraz kamienice. Na zewnątrz murów miejskich rozwijały się przedmieścia u wylotu trzech głównych ulic – dróg wiodących na zachód, do Krakowa (Przedmieście Krakowskie), na północny zachód do Sandomierza (Przedmieście

³ Był to książę opolski, namiestnik Polski za panowania Ludwika Węgierskiego, w latach 1372-1377 – książę lenny ruski.

Ruskie) i na południowy wschód do Przemyśla (Przedmieście Głębockie). Przed napadami (najczęściej Tatarów, Wołochów i Turków), częstymi pod koniec XV w., zabezpieczono Jarosław fortyfikacjami: pierścieniem murów, baszt, okopów i nasypów⁴ [www.smj.jaroslaw.pl]. Staraniem Spytki Tarnowskiego miasto otrzymało nowe przywileje. W 1443 roku przyznano mu bowiem prawa składu i komory celnej, które nałożyły na wszystkich wędrownych kupców obowiązek odwiedzenia Jarosławia pod karą utraty towaru.

Ryc. 5. Wozy zmierzające na jarosławski jarmark.

Źródło: Tablice informacyjne Urzędu Miasta w Jarosławiu.

3.2. Wiek XVI - okres rozkwitu miasta

Za sprawą kasztelana krakowskiego i wielkiego hetmana koronnego Jana Tarnowskiego Jarosław uzyskał (w roku 1531) od Zygmunta Starego, przywileje na wolne jarmarki. Hetman zadbał też o umocnienie zamku, budowę spichlerzy i zwierzyńca oraz o gościńce prowadzące do Jarosławia, dokładając wszelkich starań, by istniejące wówczas liczne jeziora, bagna i moczary nie utrudniały podróży. Dzięki ww. nowym przywilejom, Jarosław stał się europejskim ośrodkiem handlowym i jednym z najbogatszych miast Polski.

Na jarmarki organizowane tu cztery razy w roku (największy, rozpoczynający się 15. VIII, trwał cały miesiąc) przybywały wielkie rzesze kupców z kraju i zagranicy: z Niemiec, Włoch, Węgier, Armenii, Turcji i wielu innych krajów. Przywozili oni ogromne ilości towarów, m.in.: skóry, płótna jedwabne, suknie, kobierce, pieprz, ryby, zboże, sól,

⁴ Taki układ przestrzenny dotrwał aż do początków XIX w.

miód, wino, pługi, noże, kosy, żelazo, blachę. Na każdy jarmark spędzano też około 20 tysięcy koni, 40 tysięcy wołów⁵, oraz mnóstwo zwierzyny drobnej i nierogaczyny. Każdego roku z Jarosławia wyruszały do Wrocławia, Saksonii i Hamburga wielkie transporty wołów.

Ten intensywny handel korzystał nie tylko ze szlaków lądowych, lecz także ze sławnego wówczas Sanu, płynącego u podnóża wschodniej skarpy miasta. Żegluga była możliwa dzięki Towarzystwu budującemu szkuty i galary i trudniącemu się handlem wiślanym⁶. Handel ten przynosił ogromne korzyści dla miasta, bo umożliwiał bezpośredni transport do Gdańska takich towarów, jak: zboże, sól, klepki, masło, świece woskowe, wina węgierskie, itp. Dochód, jaki Jarosław osiągał z tego handlu, wynosił ok. 6 000 czerwonych złotych rocznie, (czyli sumę, za jaką można było wówczas kupić kilka dużych wsi). Znaczenie tego transportu rzeczno drastycznie zmalało dopiero wskutek zaborów, gdy nowe granice poprzecinały wiślany szlak.

Jarosław był też jednym z dwóch miast Polski (razem z Lublinem), w których odbywały się specjalne sądy jarmarczne, rozstrzygające wybuchające zatargi i spory.

Handel podczas jarmarków odbywał się na rynku, w podcieniach, na placach, w obszernych wnętrzach domów rynkowych oraz na przedmieściach poza obwarowaniami miejskimi. Życie mieszkańców Jarosławia podporządkowane było corocznym jarmarkom, co dostrzec można także w budownictwie przystosowanym do tej funkcji. Mieszczańskie kamienice na rynku posiadały bowiem przestronne sienie, przez które swobodnie mogły przejeżdżać nawet duże wozy kupieckie. Na podwórzach stały zaś obszerne wiaty (oszkłone od góry), umożliwiające prowadzenie handlu w zmiennych warunkach pogodowych. Kramy i stragany ustawiane były w zewnętrznych frontowych podcieniach, obiegających niemal cały rynek, natomiast towary przechowywane były w wielopoziomowych głębokich piwnicach, wydrążonych pod większością kamienic. Część towarów przechowywano także w spichlerzach, położonych m.in. w pobliżu skarpy, u podnóża klasztoru Benedyktynek. Liczba kupców na jarmarkach dochodziła do ok. 30 tys. W mieście funkcjonowało wówczas wiele ważnych cechów rzemieślniczych, m.in.: retmani, sternicy, flisacy, mistrzowie zatrudnieni przy budowie statków, galarów, dubasów i tratw, ponadto 11 innych cechów.

Szczególnie korzystne zmiany dla Jarosławia były lata władania nim przez księżną Annę Ostrońską (1594-1635), osobę niezwykle oddaną i hojną dla miasta, o znakomitych

⁵ Handel nimi odbywał się na łąkach pełkińskich.

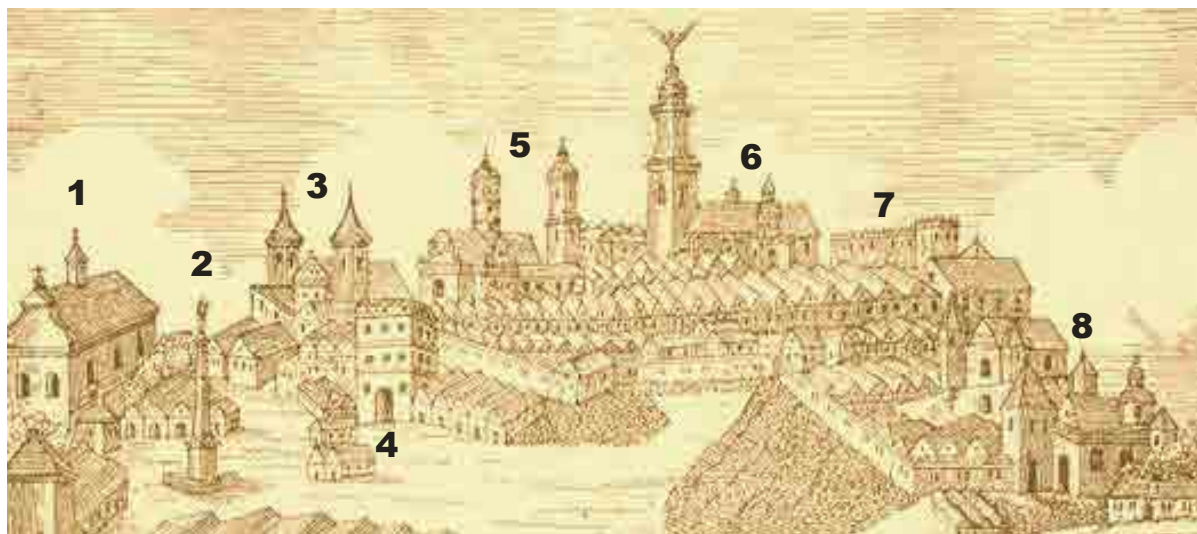
⁶ W herbie Jarosławia jest nadal łódź z żaglem.

zdolnościach w zakresie planowania i zarządzania. Powstały wtedy m.in. kościół i klasztor sióstr Benedyktynek. Istniejące już wcześniej wodociągi ulepszono i rozszerzono (w roku 1632), doprowadzając wodę dębowymi rurami ze wzgórz położonych na południe od miasta, bezpośrednio na Rynek, do zamku oraz do obronnych klasztorów Jezuitów i Benedyktynek.

W mieście funkcjonowała również duża księgarnia, dostarczająca łacińskich i polskich książek; przez krótki czas (1622-1626) pełniła ona również rolę drukarni.

W mieście działało także kilka bibliotek, m.in. na Zamku oraz w klasztorach. Dobrze rozwijało się również szkolnictwo. Oprócz średniowiecznej jeszcze szkoły parafialnej, od 1574 r. istniało kolegium jezuickie, oraz szkoła kolegialna, kształcąca uczniów pochodzenia szlacheckiego i mieszczańskiego.

W Jarosławiu kościołów było wówczas ok. 10, a kilka kolejnych powstawało, bądź było rozbudowywanych. Największym była średniowieczna fara Wszystkich Świętych w Rynku, przyciągająca wzrok okazałą wieżą zegarową i posągiem opiekuna miasta, św. Michała Archaniola (Ryc.6, Tab.5). W końcu XVI w. Jarosław miał ok. 3 tys. mieszkańców.

1. Kościół św. Ducha	2. Figura przed Bramą Krakowską	3. Kościół Benedyktynek		
4. Brama Krakowska	5. Kościół św. Jana i klasztor Jezuitów	6. Kolegiata św. Michała	7. Zamek Tarnowskich	8. Kościół Franciszkanów

Ryc. 6. Panorama XVII-wiecznego Jarosławia wykonana wg. drzeworytu z obrazu w nieistniejącej już Kolegiacie pw. Wszystkich Świętych.

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, Gottfried 1937

Tab. 5. Dawne świątynie Jarosławia.

Wyszczególnienie	Uwagi
<u>Kościoły katolickie</u>	
1. Klasztor Franciszkanów-Reformatów (1710-1716), z kościołem św. Trójcy	Od 1804 r. kościół parafialny Bożego Ciała. Kolegium jezuickie zamknięto w 1782 r., klasztor spłonął w 1914 r.
2. Klasztor Jezuitów z kościołem św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty (1582-1594)	
3. Klasztor Jezuitów (1629-1635), później (od 1782 r.) Dominikanów, z kościołem (bazyliką) Matki Bożej Bolesnej	
4. Klasztor Niepokalanek z kaplicą Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia (1874-1876)	
5. Kościół św. Ducha – kaplica szpitalna z 1462 r.	Szpital czynny do 1778 r. W XVIII-XIX w. zbór ewangelicki
6. Kościół Wszystkich Świętych z XV w. (kolegiata)	Po zawaleniu się w 1804 r., nieodbudowany
7. Opactwo Benedyktynek z kościołem św. Mikołaja i św. Stanisława Biskupa (1615-1635)	Po kasacji w 1784 r. magazyny wojskowe, 1939-1944 więzienie hitlerowskie, po odbudowie szkoła, obecnie Zakon Sióstr Benedyktynek i Ośrodek Kultury i Formacji Chrześcijańskiej
<u>Cerkwie greckokatolickie (unickie)</u>	
1. Cerkiew Przemienienia Pańskiego (Spasa)	nieczynna w latach 1945-1990
2. Cerkiew Zaśnięcia NMP (XVII w.)	obecnie tylko prezbiterium, na cmentarzu czynnym do 1880 r.
<u>Bożnice (synagogi)</u>	
1. Synagoga z lat 1810-1812	obecnie Zespół Szkół Plastycznych
2. Synagoga Stowarzyszenia Rękodzielników Żydowskich (1912-1915)	

Źródło: Górecki, Motyka, 2010; Jarosław – plan miasta, 2000; Mapa zabytków województwa rzeszowskiego, 1971.

Ten bujny rozkwit Jarosławia został jednak gwałtownie zahamowany 8 maja 1600 roku przez wielki pożar, który strawił większą część miasta. Rozpoczął się trudny okres dla Jarosławia. Nawet pomimo nadania miastu, przez Ostrogskich i Sieniawskich, nowych przywilejów i uwolnienia go na cztery lata (przez Zygmunta III Wazę), od wszelkich poborów i danin, miasto nie mogło podnieść się po takiej klęsce. Kolejne lata także nie były dla miasta łaskawe.

W 1622 roku zaraza morowa przywleczona do Jarosławia przez kupców tureckich zdziesiątkowała mieszkańców, a po jej ustąpieniu dalsze ok. 2 tys. ofiar, zabrała dżuma, grasująca tu przez trzy miesiące. W następnym roku pod Jarosław podeszły zagony tatarskie, a w 1625 r., w czasie jarmarku, wybuchł kolejny pożar, który w przeciągu godziny objął całe miasto, zabijając 300 osób i trawiąc bogactwa wartości ok. 10 mln złotych polskich. Pomimo hojności i starań Anny Ostrogskiej Jarosław nie powrócił do dawnej świetności. Po śmierci księżnej Anny w 1635 roku Jarosław podzielono pomiędzy jej trzy córki: Zofię – żonę księcia Lubomirskiego, Katarzynę – żonę Tomasza Zamojskiego i Annę – żonę Karola Chodkiewicza.

Klęski i nieszczęścia nadal były udziałem miasta. W 1648 roku Jarosław najechali Kozacy. Dzięki okupowi udało się ocalić miasto od spalenia, ale zostało niemal doszczętnie splądrowane. Pięć lat potem Jarosław nawiedziły epidemie zarazy, a za nimi – znów najazdy Kozaków i „Potop Szwedzki”. Rabowano kościoły, zabijano kapłanów, a na mieszczan i szlachtę nakładano kontrybucje. Kolejne wielkie zniszczenia przyniósł rok 1657, kiedy to Rakoczy, wojewoda Siedmiogrodu, zbrojnie wkroczył do Jarosławia. W następnych latach cała okolica pustoszona było przez Węgrów, Wołochów, Mołdawian oraz Kozaków. Także w 1672 roku hordy tureckie i tatarskie uprowadziły znaczną część ludności.

W 1690 roku, za czasów Jana Sobieskiego, dokończono odbudowę obwarowań Jarosławia oraz zakończono budowę nowej kurtyny murów, z basztami. Wzniesiono także miejską zbrojownię oraz wydano przepisy nakładające na mieszkańców obowiązek strzeżenia miasta. Na terenie po rozebranych zamku w okresie 1717-1747 zbudowana została nowa cerkiew unicka (grekokatolicka), pw. Przemienienia Pańskiego, z cudowną ikoną Matki Bożej „Bramą Miłosierdzia”⁷ [Wład, 1996].

Podczas Wojny Północnej okolice Jarosławia były areną walk pomiędzy Szwedami i Sasami, co dla miasta skutkowało ponownymi zniszczeniami, chorobami, nędzą i głodem.

⁷ Czczoną od 1630 r., uznaną za cudowną w 1779 r. (Miejsca Święte Rzeczypospolitej – Leksykon, 1996, wyd. Znak, Kraków).

Okres tych klęsk i burz zakończył się dla Jarosławia po 1711 roku, miasto jednak już nigdy nie powróciło do dawnej świetności. Jarmarki straciły na znaczeniu, a zagraniczni kupcy opuszczali miasto. Upadający handel usiłował podźwignąć August III Sas, wydając w 1746 roku przywilej zwiększający liczbę jarmarków do siedmiu rocznie. Nie przyniosło to jednak zamierzonego efektu i jarmarki stopniowo zanikały.

3.3. Jarosław pod zaborem austriackim (1772-1918)

W 1772 roku do Jarosławia wkroczyły wojska austriackie (Ryc. 4-C). Zaborcze władze zasadniczo popierały handel i przemysł, budowały bite gościńce, otwierały poczty i nadawały miastom nowe przywileje.

Jednocześnie w Jarosławiu w skasowanych klasztorach Benedyktynek i Jezuitów zorganizowano składy mundurów i sprzętu wojskowego, zniesiono towarzystwa i bractwa religijne, zamknięto polskie szkoły, otwierając w jej miejsce szkoły niemieckie, w których nauczano w języku niemieckim. Obowiązek nauki obejmował dzieci w wieku 5-12 lat. W istocie, rozwój gospodarczy w Galicji był mocno utrudniony. Absurdalne przepisy często prowadziły do upadku przemysłu i rzemiosła, utrudniając produkcję i podnosząc jej koszty. Np. jarosławscy włókiennicy musieli wozić wyroby aż do Wiednia, celem ich tam ostemplowania; w rezultacie, warsztaty te wkrótce upadły.

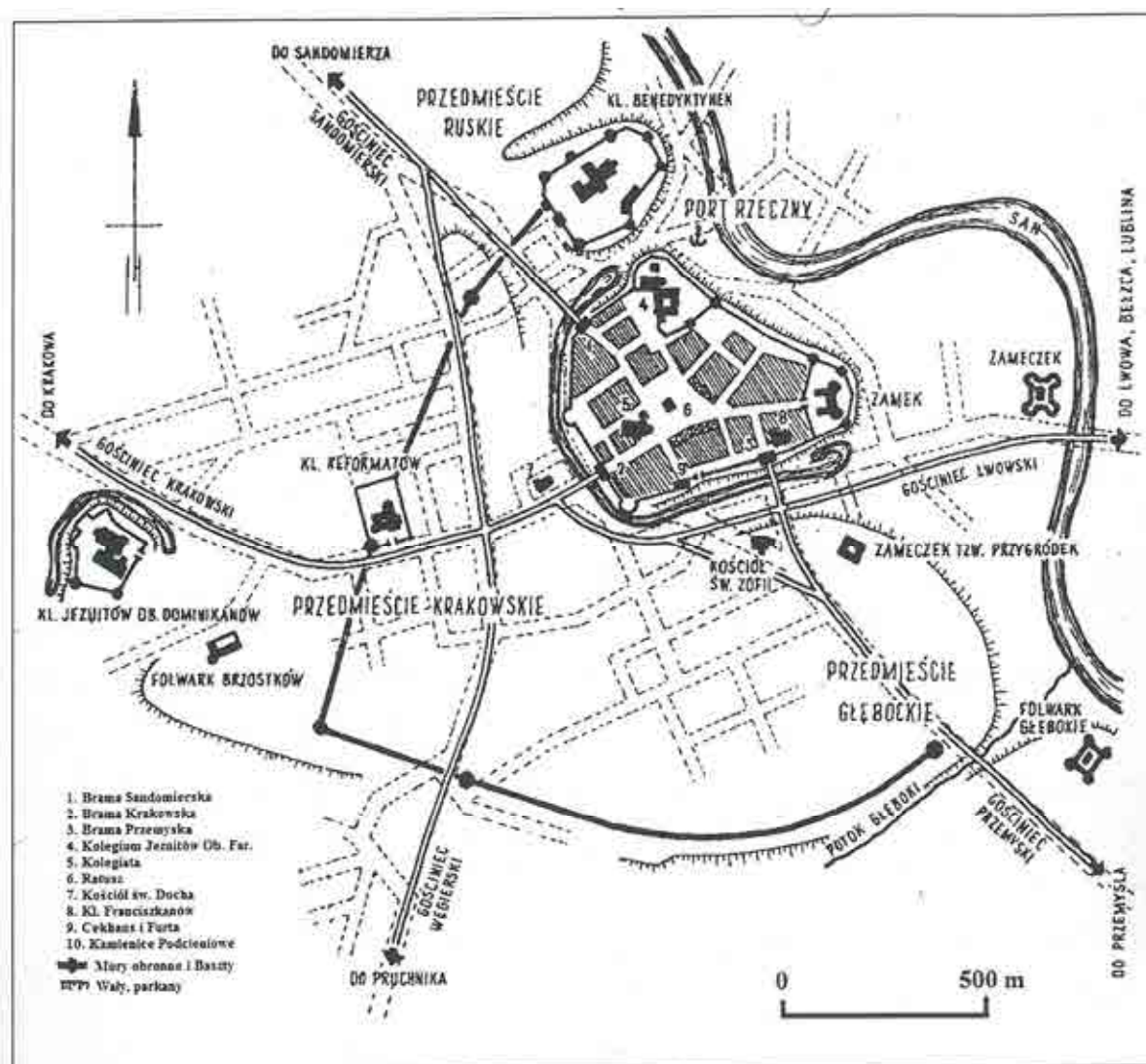
Słynne niegdyś jarmarki trwały zaledwie po kilka godzin i przyciągały jedynie garstkę lokalnych drobnych kupców i rzemieślników.

Z początkiem XIX w. zmienił się też wygląd Jarosławia. Zburzono bowiem mury obronne, usunięto podcienia z kamienic (widoczne jeszcze na planie miasta z ok. 1800 r. – Ryc.7.), rozebrano też farę (o której niżej), zamknięto kościoły Benedyktynek i Reformatów. W trzech klasztorach (Benedyktynek, Jezuitów i Reformatów) austriackie władze wojskowe urządziły magazyny. Zaborczy rząd zagarnął też niemal cały majątek Kościoła w Jarosławiu i okolicach.

Liczba ludności miasta w 1810 r. wynosiła 6662 (Tab. 6.).

Tab. 6. Zmiany liczby ludności Jarosławia w okresie 1810-2012.

Rok	Liczba ludności	Dynamika zmian					Źródła danych
		1857 – 1921 (1857 = 100)	1927 – 1946 (1921 = 100)	1946 – 1990 (1946 = 100)	1990 – 2012 (1990 = 100)	W stosunku do poprzedniego roku	
1810	6 662	x	x	x	x	x	A. Jelonek, 1956
1857	8 773	100,0	x	x	x	x	
1869	11 166	127,3	x	x	x	x	
1880	12 422	141,6	x	x	x	x	
1890	18 065	205,9	x	x	x	x	
1900	22 660	258,3	x	x	x	x	
1910	23 965	273,2	x	x	x	x	
1921	19 973	227,7	100	x	x	x	
1931	22 320	x	111,8	x	x	x	
1939	26 437	x	132,4	x	x	x	
1946	19 376	x	97,0	100,0	x	x	
1955	21 629	x	x	111,6	x	x	
1961	26 058	x	x	134,5	x	x	WUS, Rzeszów
1965	26 938	x	x	139,0	x	x	
1970	29 052	x	x	149,9	x	x	
1975	31 310	x	x	161,6	x	x	WUS, Przemyśl
1979	34 877	x	x	180,0	x	x	
1984	39 579	x	x	204,3	x	x	
1990	41 793	x	x	215,7	100	x	
1995	41 823	x	x	x	100,1	x	GUS, Warszawa
1997	41 759	x	x	x	99,9	x	
1999	40 313	x	x	x	96,0	96,5	
2000	40 286	x	x	x	96,0	99,9	
2001	40 260	x	x	x	96,3	99,9	
2002	40 201	x	x	x	95,8	99,9	
2003	40 297	x	x	x	96,4	100,2	
2004	40 523	x	x	x	96,5	100,6	
2005	40 677	x	x	x	97,3	100,4	
2006	40 518	x	x	x	96,5	99,6	
2007	39 511	x	x	x	94,1	97,5	
2008	39 406	x	x	x	94,3	99,7	
2009	39 317	x	x	x	93,6	99,7	
2010	39 146	x	x	x	93,7	99,5	
2011	38 867	x	x	x	93,0	99,3	
2012	39 426	x	x	x	94,3	101,4	UM Jarosław

Ryc. 7. Układ przestrzenny Jarosławia ok. 1800 r.

Źródło: Łubik, 2007a.

Kościół farny dotknęła zresztą wtedy katastrofa budowlana. W 1804 roku szczyt jego 60-metrowej wieży, zwieńczonej 12-metrową, miedzianą figurą św. Michała Archaniola zawalił się, i rozbijając sklepienie spadł do wnętrza świątyni, zabijając 22 osoby. Na skutek tego wydarzenia kościół władze zamknęły, a następnie rozebrały. Przykościelny cmentarz parafialny, na którym pochówków dokonywano już w 1455 r., zamknięty został z końcem XVIII w., na mocy dekretu cesarskiego, zakazującego pogrzebów w granicach zamieszkałych miejscowości. Na przykościelnym placu początkowo stał krzyż, później urządzano spędy koni, a następnie założono zieleniec.

Pamięć o funkcjonującym tu niegdyś cmentarzu z czasem zatarła się do tego stopnia, że na placu tym pojawiły się liczne kramy i budki żydowskie oraz drewniany barak handlowy.

Dopiero prowadzone w tym miejscu (w latach 1995-1997 oraz ponownie w 2007 r.), badania archeologiczne pozwoliły odsłonić fundamenty zburzonej świątyni, odnaleziono wtedy również kilka krypt oraz szczątki pochówków. Odkryto także ślady przedhistorycznego osadnictwa, najprawdopodobniej sprzed 3,5 tys. lat przed naszą erą (Fot.1.).

Fot. 1. Fundamenty dawnej Kolegiaty pw. Wszystkich Świętych, odsłonięte podczas prac archeologicznych w 2007 r. (Fot. Iwona Międlar).

Podczas wojen napoleońskich Galicja, w tym i Ziemia Jarosławska, nawiedzana była przez oddziały wojska rosyjskiego, które roznosiły choroby i zarazy, w wyniku których zmarło w Jarosławiu 746 osób [Mendelowski, 2010]. Straty te były też wynikiem złej opieki medycznej w mieście. Jarosławski szpital dla ubogich, założony jeszcze w XV w. przy kościele św. Ducha (z własnym folwarkiem) został już w 1778 r. zamknięty przez Austriaków. Około 1812 r. w Jarosławiu działały tylko: szpital wojskowy w dawnym klasztorze Reformatów i szpital polowy w klasztorze Dominikanów. W połowie XIX wieku na placu Mickiewicza funkcjonował także szpital izraelicki. Już w 1813 r. Żydzi stanowili

¼ spośród 6,6 tys. mieszkańców Jarosławia [Mendelowski, 2010] – mieli tu synagogę (od 1811 r.) i szkołę.

W 1857 roku Jarosław zamieszkiwało 8,8 tys. osób, w 1 500 domach (Tab.6.). Była to ludność dość uboga, trudniąca się handlem płótnem, przędzą, zbożem i woskiem, które skupowano w okolicy i spławiano galarami do Gdańska. W tym czasie w Jarosławiu funkcjonowały: Urząd Powiatowy, magistrat, probostwo, dwa klasztory, poczta i szkoły - to wszystko, co posiadało w połowie XIX wieku miasto, będące dawniej jednym z centrum handlu w skali Europy.

Sytuacja zaczęła się poprawiać po 1867 r., gdy monarchia, zwana odtąd „Austro-Węgry” przyznała Galicji autonomię. Od tego czasu o języku wykładowym decydował prowadzący szkołę. Rok później, odebrano duchowieństwu pieczę nad szkołami. Od roku 1873 funkcjonowały w Galicji szkoły ludowe i wydziałowe, przygotowujące do zawodu. Nauka w nich stała się bezpłatna, a obowiązkiem szkolnym objęto dzieci w wieku 6-12 lat. W roku 1884 utworzono w Jarosławiu 8-klasowe gimnazjum klasyczne (Fot.2.), w 1898 r., wyższą szkołę realną, w 1891 r. – szkołę koszykarską, w 1880 r. – szkołę przemysłową, a w 1910 r. – Państwową Szkołę Rzemiosł Budowlanych⁸. Z początkiem XX wieku w Jarosławiu działało 9 szkół podstawowych i 6 średnich [Kieferling, Pasterski, 1987].

Na losy Jarosławia miały wpływ także wydarzenia rozgrywające się na arenie europejskiej. W latach 70. XIX stulecia zmianom uległy europejskie sojusze. Austria i Rosja, dotychczas połączone przymierzem⁹, teraz stanęły po przeciwnych stronach, a ich ewentualny konflikt wiązał się z polem walk na obszarze Galicji. To skłoniło Austriaków do budowy twierdzy w Przemyśle, wyznaczając dla Jarosławia rolę przyczółka mostowego, broniącego przeprawy na Sanie (Ryc.8.). Od roku 1878 zaczęto rozbudowę i powiększanie garnizonu jarosławskiego, a samo miasto zamieniło się w obóz wojskowy. W roku 1880 Jarosław liczył niecałe 12 tys. mieszkańców, a w następnych 10 latach liczba ludności wzrosła o 33% (Tab.6.); większość jednak tego przyrostu stanowiły rozlokowane tu jednostki wojskowe (ok. 5 tys. żołnierzy i oficerów). Sytuacja ta, miała też pozytywne strony. Dostawy dla wojska były szansą dla handlu i rzemiosła, co wpłynęło na poprawę bytu mieszkańców. Trzeba dodać, że w roku 1860 Jarosław otrzymał połączenie kolejowe ze stacją na linii Kraków-

⁸ Obecnie trzy Zespoły Szkół: Budowlanych i Ogólnokształcących im. Króla Kazimierza Wielkiego, Chemicznych i Ogólnokształcących im. M. Curie-Skłodowskiej oraz Drogowo-Geodezyjnych i Licealnych im. A. Witkowskiego.

⁹ Ostatnim przejawem tej współpracy była wojskowa pomoc Rosji udzielona Austrii w tłumieniu powstania węgierskiego w 1848 r. – armie rosyjskie przeszły wtedy przez Galicję na Węgry, przez karpackie przełęcze.

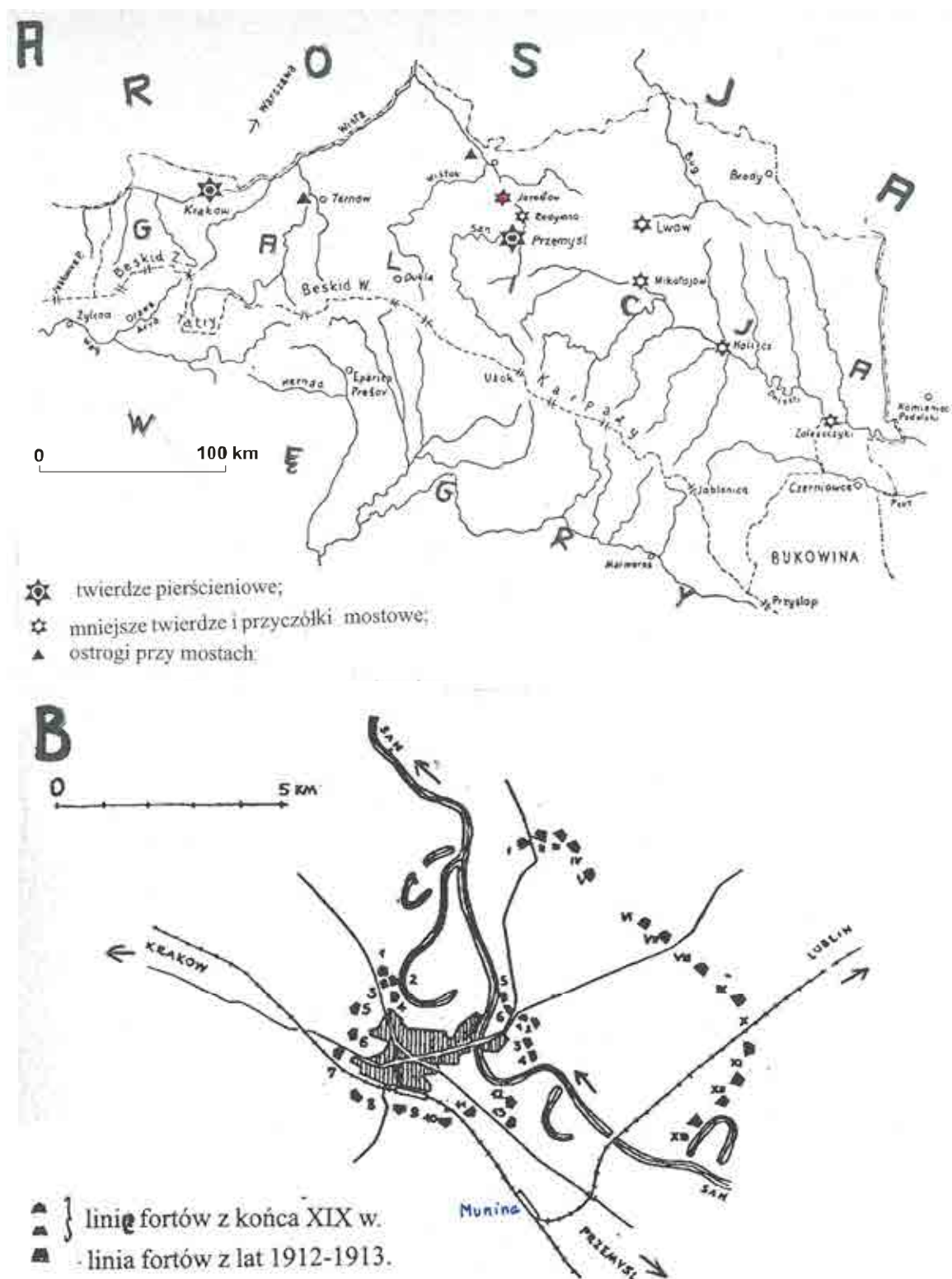
Przemyśl-Lwów (Fot.3.), które stało się motorem napędowym dla gospodarki całego regionu. Od tego momentu jednak San przestał się liczyć, jako szlak transportowy.

Fot. 2. Budynek Gimnazjum Klasycznego w Jarosławiu (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika).

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z ok. 1900 r.

W latach 80. XIX wieku stare centrum miasta otoczone zostało pierścieniem obiektów wojskowych. Oprócz, wcześniej zajętych przez wojsko, budynków dawnego kolegium jezuickiego i klasztoru Benedyktynek (Fot.4.), wzniesiono duże koszary przy ulicy Krakowskiej (obecnie ul. Jana Pawła II), przy ul. Kościuszki (obecnie szpital psychiatryczny - Fot.5), przy ul. Poniatowskiego oraz na Przedmieściu Głębockim (Fot.6). Na początku XX wieku stacjonowały w Jarosławiu cztery pułki piechoty, dwa pułki artylerii, pułk kawalerii oraz kilka batalionów wojsk technicznych i sanitarnych.

Ryc. 8. Jarosław na mapie austriackich fortyfikacji w Galicji na przełomie XIX i XX w. (A) i umocnienia miasta przed I wojną światową (B).

Źródło: Bogdanowski J., 2001.

Fot. 3. Dworzec Kolejowy w Jarosławiu.

Źródło: Zasoby Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z lat 1910-1920.

Fot. 4. Koszary w Opactwie Sióstr Benedyktyn w Jarosławiu.

Źródło: www.fotopolska.eu, zdjęcie z okresu 1900-1918.

Fot. 5. Koszary przy ul. Kościuszki (obecnie Szpital Psychiatryczny).

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z 1905 roku.

Fot. 6. Koszary na Przedmieściu Głębockim.

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z roku ok. 1901.

W 1860 r. Gustaw Adolf Weiss, burmistrz Jarosławia, wykupił ratusz, odbudował spalony w 1862 r. pojezuicki parafialny kościół pw. Bożego Ciała, oraz wyremontował cerkiew. Po nim w 1891 r. rządy w mieście objął burmistrz Adolf Dietzius, który nie cenił tak zabytków, więc też nie podjął działań zmierzających do wykupienia z rąk wojska budynków dawnego kolegium jezuickiego ani klasztoru Benedyktynek. Przystąpił za to do budowy nowych obiektów, kładąc nacisk na ich funkcje, a nie monumentalność. Stworzył on i rozwinął polskie szkolnictwo w Jarosławiu, zwrócił uwagę na ochronę zdrowia mieszkańców oraz ufundował dom dla sierot.

W latach 1867-1914 w mieście przeprowadzona także została regulacja wielu ulic i placów. W 1900 r. wprowadzono oświetlenie gazowe, oraz rozbudowano przedmieścia. Dwa lata później do użytku oddany został park miejski w dzielnicy Olszanówka (dzisiejszy Park Miejski im. Bohaterów Monte Cassino, przy ul. Bandurskiego) – Fot. 7.

W 1886 r. ukończono budowę nowego szpitala garnizonowego przy ul. Krakowskiej (obecnie Dom Dziecka). Niecałe dwie dekady później, w roku 1902, ukończono budynek szpitala miejskiego (który obecnie wchodzi w skład Centrum Opieki Medycznej [Zeman R., Zeman W., 1977]).

Fot. 7. Dawny Ogród, dzisiejszy Park Miejski im. Bohaterów Monte Cassino.

Źródło: www.fotopolska.eu, Fot. Tenzer, zdjęcie z lat 1900-1905.

Z początkiem tego okresu (w 1880 r.) struktura zawodowa ludności Jarosławia była niezbyt korzystna, a zarazem typowa dla tego, słabo rozwiniętego regionu Austro-Węgier (Tab.7.). Około 1/3 mieszkańców miasta utrzymywało się z pracy w warsztatach rzemieślniczych i fabrykach, dosyć duży był udział rolników (18%), z handlu i usług finansowych żyło 13% jarosławian, a z pracy „umysłowej” – zaledwie 5,6%. Mniejszość żydowska dominowała w handlu i finansach, a także w wielu gałęziach rzemiosła, tworzyła też istotną część bogatego mieszczaństwa Jarosławia.

Jednocześnie miasto w tym okresie miało jeszcze duże rezerwy terenu. W granicach Jarosławia w 1880 r. aż 89% stanowiły użytki rolne. Lasów było bardzo mało (2,3%) – ale i tak zajmowały one większą powierzchnię, niż użytki techniczne (zabudowa, tereny komunikacyjne) – Tab.8. Zabudowa była wtedy niewielka i niewysoka – w 1880 r. ponad 93% domów mieszkalnych stanowiły budynki parterowe, a najwyższe domy (11 na 1162 !) liczyły po 2 piętra (Tab. 9.). Część lokali w tych kamieniczkach odnajmowano lokatorom.

Tab. 7. Źródła utrzymania ludności Jarosławia w roku 1880.

Wyszczególnienie	Osób	%
Ludność ogółem,	11 623	x
w tym: utrzymujący się z pracy	10 085	100,0
w tym: rzemieślnicy i robotnicy przemysłowi	3 546	30,5
handel i obrót finansowy	1 524	13,0
rolnicy	2 092	18,0
pracownicy umysłowi	645	5,6
służba i inne źródła utrzymania	2 278	32,9

Źródło: Zielecki, 2001.

Tab. 8. Użytkowanie ziemi w Jarosławiu w 1880 r.

Formy użytkowania ziemi	Morgi	%
1. tereny zabudowane, ulice i place	95	2,1
2. użytki rolne	4 083	89,3
3. lasy	104	2,3
4. nieużytki	491	6,3
1-4. powierzchnia miasta ogółem	4 773	100

Źródło: Zielecki, 2001.

Tab. 9. Zabudowa w Jarosławiu wg. wysokości w 1880 r.

Wyszczególnienie	Liczba	%	
Budynki ogółem,	1 176	100	x
w tym: domy mieszkalne (kamienice i inne)	1 162	98,9	100
w tym: parterowe	1 085	x	93,4
jednopiętrowe	66	x	5,7
dwupiętrowe	11	x	0,9

Źródło: Zielecki, 2001.

Dopiero koniec XIX wieku przyniósł w Jarosławiu znaczny rozwój budownictwa. W tym czasie, obok wielu gmachów publicznych, takich jak: sąd, szkoły, koszary, starostwo, szpital i gazownia, wybudowano wiele kamienic i prywatnych willi. Na przełomie wieków wzniesiono m.in. budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (obecnie siedziba Miejskiego Domu Kultury), które stawiało sobie za cel podniesienie sprawności fizycznej społeczeństwa polskiego, oraz umacnianie w nim ducha narodowego (Fot.8.).

Fot. 8. Budynek Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" - (obecnie siedziba Miejskiego Domu Kultury).

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z roku 1901.

Wspomniane już doprowadzenie do Jarosławia linii kolejowej i wybudowanie dworca spowodowały szybki rozwój Przedmieścia Krakowskiego, z nową główną ul. Hetmańską (obecną Słowackiego), łączącą rejon dworca z ul. Krakowską, prowadzącą do centrum miasta.

W tej części Jarosławia powstały wówczas liczne sklepy, restauracje, zakłady rzemieślnicze, obiekty użyteczności publicznej i domy kolejarские [Opaliński, 2001].

W tym czasie powstały także ulice: Kraszewskiego, Kościuszki, Kilińskiego, Raclawicka i Królowej Jadwigi. Po przyłączeniu w 1892 roku do Jarosławia przedmieść, miasto podzielono na cztery dzielnice: Śródmieście, Krakowską, Głębocką i Leżajską [www.kolegiata.org].

W 1913 r. rozpoczęto na Rynku budowę hali targowej, wzorowanej na hali wrocławskiej – ukończono ją w 1924 r. (zob. Fot.10 w Podrozdziale 3.5).

W 1887 r. funkcjonowało w Jarosławiu Stowarzyszenie Rzemieślników „Gwiazda”, które postawiło sobie za cel „dać swoim członkom wytchnienie i rozrywkę po całodziennej pracy” [Jubileusz Gwiazdy, Nowa Gazeta Jarosławska, Jarosław 1912]. W 1903 r. oddano do użytku obiekt pod nazwą „Gwiazda”¹⁰, z przeznaczeniem na realizację celu stowarzyszenia. Budynek ten stanął za budującą się halą targową (Fot.9.).

Fot. 9. Budynek Stowarzyszenia Rzemieślników "Gwiazda" (obecnie PWSTE).

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z ok. 1910 roku.

¹⁰ Pod koniec XX wieku budynek ten zaadaptowano na potrzeby Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej.

Poniżej „Gwiazdy”, przy ul. Tarnowskiego 1, Stowarzyszenie Rękodzielników Żydowskich wybudowało w latach 1907-1912 neoklasycystyczną synagogę¹¹.

3.4. Jarosław w latach I wojny światowej

I wojna światowa przyniosła miastu duże zniszczenia, choć dotknęła je bezpośrednio tylko w jej pierwszym okresie. Już w pierwszych dniach sierpnia 1914 roku przez Jarosław przeszła fala rezerwistów i oddziałów wojska. Wszystkie budynki użyteczności publicznej zajęte zostały na szpitale i austriackie biura wojskowe. Jesienią tego roku miasto przeszło z rąk austriackich do rosyjskich, by w maju 1915 roku, po dwóch dniach ostrzeliwania artyleryjskiego, wrócić pod panowanie austriackie.

W wyniku tych walk uszkodzeniu uległy budynki klasztorne i wieża kościoła Benedyktynów, rozbito również wierzchołek wieży i uszkodzono dach w poddominikańskim kościele Panny Marii. Na 2 613 domów istniejących wówczas w mieście, zniszczono 330, a drugie tyle poważnie uszkodzono [www.jaroslaw.pl]. Duże straty przyniósł także pożar, który w 1914 roku zniszczył dawne kolegium jezuickie. Dalsze lata wojny zaznaczyły się deficytem podstawowych środków egzystencji oraz licznymi rekwizycjami wojska.

3.5. Dwudziestolecie międzywojenne w Jarosławiu

W odrodzonej Polsce Jarosław był miastem powiatowym w zachodniej części woj. lwowskiego (Ryc.4-D). Liczba ludności, zgodnie z wynikami pierwszego powojennego spisu, w 1921 r. wynosiła niecałe 20 tys. – o 17% mniej, niż w roku 1910; przedwojenny poziom przekroczyła jednak wkrótce, osiągając 26 tys. w roku 1939 (Tab.6), w tym ok. 6700 (17%) Żydów i 3500 (9%) Ukraińców.

Pierwsze lata powojenne przyniosły wiele przemian zarówno politycznych, jak i społecznych. Szczególnie aktywne okazały się grupy chłopskie i robotnicze, które usilnie dążyły do podziału wielkich majątków ziemskich. W tym czasie powiększył się także obszar miasta, dając tym samym mieszkańcom przestrzeń na zabudowę w części południowo-wschodniej (na tzw. Lachmanówce), a następnie (ok. roku 1935) - w części południowej,

¹¹ Od roku 1960 była tam siedziba Ogniska Baletowego im. Lidii Nartowskiej, a do niedawna także Biblioteka Publiczna. W 2006 r. zwrócono tę synagogę społeczności żydowskiej [Litwin W., Mańko M., Mańko S., Jarosław – Szlak Chasydzki, 2008, wyd. Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego].

na terenach podworskich [www.kolegiata.org]. Choć już z początkiem XX wieku wprowadzono w Jarosławiu oświetlenie gazowe, dopiero w 1929 roku uruchomiono miejską elektrownię. Jarosław doczekał się także kanalizacji głównych ulic i koszar. Jeszcze przed wojną główne ulice wyposażone zostały w kamienne chodniki, natomiast rynek i przyległe doń ulice otrzymały nawierzchnie z porfirowej kostki [www.smj.jaroslaw.pl].

Po roku 1925 przeprowadzono reformę rolną, która miała stać się odpowiedzią na „głód ziemi”, niezaspokojony przez uwłaszczenie chłopów 60 lat wcześniej (1846 r.). Niestety, reforma ta nie przyniosła spodziewanych efektów, duże obszary ziemi należały w dalszym ciągu do wielkich majątków, wzrastała natomiast liczba gospodarstw karłowatych. Mimo nieznacznej poprawy koniunktury po 1934 roku, Jarosław i okolice nie wróciły już do przedwojennego rozkwitu gospodarczego.

W tym czasie przemysł Jarosławia ograniczał się w zasadzie do trzech zakładów: Wytwórni Ciast Stanisława Gurgula w budynkach przy ul. 3 Maja, Fabryki Wstążek przy ul. Poniatowskiego oraz otwartej w 1932 roku przez Kazimierza Bakalarza – Fabryki Bekonów i Konserw. Co prawda, istniały także niewielkie zakłady, takie jak: młyny, cegielnie i zakłady ceramiczne, jednak nie odgrywały one dużej roli.

Istotną rolę w życiu przedwojennego Jarosławia pełniło wojsko. Miejskowy garnizon obejmował dwa pułki piechoty i jeden artylerii, nie licząc mniejszych jednostek, w mieście ulokowano też dowództwo 24 dywizji piechoty [Kłos, 1988]. Duże znaczenie miała linia kolejowa z Krakowa do Przemyśla i Lwowa, od której w stacji Munina odchodziła (od 1884 r.) druga linia, do Rawy Ruskiej.

W 1924 roku oddano do użytku halę targową (Fot. 10.), co umożliwiło usunięcie handlu z pobliskiego placu Św. Michała. W to miejsce powrócił, istniejący już niegdyś zieleniec, pojawiły się plany postawienia (na okazałej kolumnie) figury św. Michała. Przedsięwzięcie to nie doczekało się jednak realizacji, wybudowano bowiem jedynie kolumnę (Fot. 11.), którą w 1938 r. rozebrano.

Fot. 10. Budynek hali targowej oddany do użytku w 1924 r.

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z około roku 1930.

Fot. 11. Widok na Rynek i zieleniec, z przygotowanym postumentem pod pomnik Św. Michała.

Źródło: Zbiory Muzeum w Jarosławiu, zdjęcie z lat 1900-1915.

Fot. 12. Kamienica Orsettich - siedziba Muzeum w Jarosławiu (Fot. autorki).

Fot. 13. Stadion miejski i koszary przy ul. Poniatowskiego.

Źródło: Zasoby Muzeum w Jarosławiu, (fot. kpt. J. Schram – Zdjęcie lotnicze z 1927 r.).

W grudniu 1925 roku, dzięki staraniom ówczesnego sekretarza zarządu miejskiego Jana Harlendera, utworzono pierwsze muzeum w Jarosławiu. Początkowo, z niewielkim zasobem eksponatów (ok. 100 sztuk), mieściło się ono w budynku ratusza, z czasem przeniesiono je do zabytkowej Kamienicy Orsettich, gdzie ma swoje miejsce do dziś (Fot.12.).

W roku 1925 oddano do użytku stadion sportowy przy ul. Słowackiego (Fot.13.). Lata międzywojenne przyniosły także rozwój zabudowy mieszkalnej. W peryferyjnych ulicach Jarosławia powstawała zabudowa willowa, tworząc całe osiedla zamożnych mieszczan.

3.6. Druga wojna światowa

Już w pierwszym tygodniu września 1939 r. bombardowania niemieckie uszkodziły dworzec PKP, elektrownię, koszary, liczne budynki publiczne (m.in. Opactwo Benedyktynek) i domy. Zmotoryzowana 10. Brygada Kawalerii płk. S. Maczka została pobita przez pancerną dywizję niemiecką i wycofała się z okolic Jarosławia po 10. IX. Po agresji radzieckiej 17. IX granicą Niemiec i ZSRR stał się San, przepływający po wschodniej stronie miasta (Ryc. 1-E) – do czerwca 1941 roku. Już w październiku 1939 r. Niemcy wysiedlili część jarosławskich Żydów do strefy radzieckiej, pozostałych wymordowali na miejscu (w dawnym klasztorze benedyktynek) – oraz w obozie zagłady w Bełżcu. W pożydowskich domach ulokowano Polaków, wysiedlonych z Poznańskiego (tamte tereny włączono do Rzeszy).

Mimo terroru i prześladowań, prowadzono tajne nauczanie, organizowano pomoc dla więźniów, jeńców i ubogiej ludności, już w 1940 r. powstał obwód Związku Walki Zbrojnej, późniejszej Armii Krajowej.

Z końcem lipca 1944 roku Niemcy, otoczeni przez armię I Frontu Ukraińskiego pod dowództwem marszałka Koniewa, wycofali się z Jarosławia, co oszczędziło miastu dalszych zniszczeń, choć nie obyło się bez celowych dewastacji. W mieście pozostała bowiem grupa hitlerowskich podpalaczy, której zadaniem było doszczętne zniszczenie Jarosławia, a tym samym zatarcie śladów zbrodniczych działań. Wiele budynków zostało przez nich podpalonych, wysadzonych lub uszkodzonych w różnym stopniu. Szczególnym dewastacjom uległy obiekty wojskowe, administracyjne, kulturalne i większe budynki mieszkalne. Zniszczono także m.in.: koszary przy ul. Poniatowskiego i przy ul. Kościuszki, budynek starostwa, pocztę, gimnazjum, Dom Żołnierza, szkoły podstawowe, zabytkowy kościół i klasztor Benedyktynek, elektrownię i dworzec PKP.

Liczba ludności w Jarosławiu w roku 1946 wynosiła znów niecałe 20 tys. – nieco mniej, niż w 1921 r. i o ¼ mniej, niż w roku 1939, co było skutkiem strat wojennych, wśród Polaków i Żydów – i wysiedlenia ukraińskiej mniejszości.

3.7. Przemiany Jarosławia w okresie „socjalizmu” (1945-1989)

Po II wojnie światowej sytuacja Jarosławia była trudna. Miasto, częściowo zniszczone i wyludnione, znalazło się bowiem na południowo-wschodnich krańcach Polski; nowa granica państwowa odcięła je od Lwowa i dalszych Kresów, a nadrzędnym dlań ośrodkiem stało się nowe miasto wojewódzkie – Rzeszów, dopiero przygotowywane do tej funkcji. Okoliczne tereny były wyniszczone działaniami wojennymi, okupacjami i zmaganiem z oddziałami UPA, trwającymi do 1947 r. Odbudowa Jarosławia rozpoczęła się dopiero około 1950 r., a głównym czynnikiem rozwoju tego starego, zabytkowego miasta stał się – przemysł.

Rozbudowano więc przedwojenne, upaństwowione po 1946 r. fabryki: wytwórnię ciast (odtąd Zakłady Przemysłu Cukierniczego „San”) i wytwórnię konserw (Zakłady Mięsne „Jarosław”), a w latach 60-70. zlokalizowano tu nowe, duże przedsiębiorstwa: Zakłady Przemysłu Zbożowego, Hutę Szkła „Jarosław” (Fot. 14.) i Zakłady Przemysłu Dziwiarskiego „Jarlan” (Fot. 15.). Na obrzeżach miasta powstała kopalnia gazu ziemnego. W ówczesnej klasyfikacji funkcjonalnej miast [Statystyczna charakterystyka miast – funkcje dominujące, 1977] zaliczono Jarosław do ośrodków usługowo-przemysłowych, cechujących się dużymi dojazdami do pracy.

W 1988 r. Jarosław miał ponad 41 tys. mieszkańców – dwa razy tyle, co po wojnie. Znajdował się wtedy w granicach nowego województwa – przemyskiego, powołanego w 1975 r. (Ryc. 4-G) – w ramach tej reformy administracyjnej utracił zaś funkcję ośrodka powiatowego.

W Jarosławiu wybudowano w omawianym okresie 6 dużych osiedli mieszkaniowych, złożonych z wielorodzinnych budynków (tzw. „bloków”), zajmujących tereny na zachód i północ od Starego Miasta, rozszerzono sieć infrastruktury komunalnej (wodociągi, kanalizacja, centralne ogrzewanie), poprawiono stan ulic, zorganizowano miejską komunikację autobusową, magistrala kolejowa Kraków-Przemyśl została zelektryfikowana (w 1964 r.). Rozszerzyła się też sieć szkół i placówek ochrony zdrowia. Od 1954 r., przy ul. Kościuszki, funkcjonuje np. szpital psychiatryczny, który zajął tereny po koszarach austriackich z początku XX wieku. W 1975 roku, z połączenia Wojewódzkiego Szpitala

Psychiatrycznego dla Nerwowo i Psychiczenie Chorych oraz Wojewódzkiej Przychodni Zdrowia Psychicznego, powstał Szpital Psychiatryczny ZOZ, który świadczy usługi dla dużej części południowo-wschodniej Polski (obecne woj. podkarpackie i kilka sąsiednich).

Fot. 14. Dawna Huta Szkła "Jarosław" - widok obecny.

Źródło: Zasoby internetowe.

Fot. 15. Budynek dawnych ZPD "Jarlan".

Źródło: Zasoby internetowe, zdjęcie z lat 1977-1978.

Do głównych „bogactw” Jarosławia, będących czynnikiem decydującym o jego atrakcyjności turystycznej i renomie, należy dziedzictwo kulturowe, w tym zwłaszcza zabytkowe budowle. Równocześnie niemal z powojenną odbudową, podjęto prace zmierzające do odrestaurowania najważniejszych z nich: kolegiaty, zespołów klasztornych Dominikanów, Reformatów i św. Ducha¹².

Jednak wkrótce okazało się, że zaniedbane przez dziesiątki lat dawne podziemne korytarze i składy kupieckie, rozbudowane pod niemal całym Starym Miastem, powodowały liczne uszkodzenia budynków - a nawet katastrofy budowlane. Te wielokondygnacyjne, rozległe piwnice i wyrobiska podziemne wzmocnione ceglaną obudową, poza składami towarów, pełniły również funkcję schronów przed najeźdźcami. Podziemia te drążono w podłożu lessowym, o miąższości dochodzącej nawet do 30 m. Czyniono to w sposób przypadkowy, zarówno pod względem kierunku, jak i poziomu, bez przestrzegania granic gruntów i działek. Korytarze te biegną pod budynkami, jezdniami, chodnikami i placami. Istnieją nawet hipotezy, że prowadzą one poza obręb miasta, jednak nie potwierdziły ich

¹² Cerkiew unicka została zaś zamknięta wskutek likwidacji struktur Kościoła grekokatolickiego i wysiedlenia w 1947 r. Ukraińców tego wyznania na Ziemię Odzyskane (14,8 tys. osób z pow. jarosławskiego; P. Wład, 1996), a cudowną ikonę przeniesiono do Muzeum Miejskiego.

dotychczasowe badania – trzeba, tym niemniej, zaznaczyć, że znaczne obszary miasta dotychczas nie zostały jeszcze przebadane.

Kiedy Jarosław stracił znaczenie jako ośrodek handlowy, to wielopoziomowe piwnice, (sięgające nawet 13 metrów w głąb), również utraciły swoją funkcję. Zapomniane i pozostawione bez opieki i konserwacji, zbudowane często z pominięciem zasad sztuki budowlanej, zaczęły stanowić realne zagrożenie dla mieszkańców. A gdy przesączająca się woda zaczęła je zalewać, doszło do poważnych katastrof budowlanych. Do najpoważniejszych zaliczyć należy te, powstałe jeszcze przed rokiem 1962: całkowite zawalenie się budynków Rynek 13 i 14, powstanie zapadliska przy budynku na ul. Sobieskiego 9 (zagrożające samemu budynkowi) czy zapadlisko w ulicy przy budynku Przemyska 1. Największa jednak katastrofa nastąpiła po roku 1962 w samym Ryнку. W środku nocy z pierzei północnej placu ewakuowano 25 rodzin, ponieważ rząd budynków: Rynek 9, 11, 12 i Wąska 2 zaczął się walić. Podobne katastrofy miały miejsce w wielu innych punktach Starego Miasta, m.in.: Rynek 19 i 20.

Zadanie ocalenia dzielnicy powierzono zespołowi pracowników naukowych AGH w Krakowie, choć nie brakowało głosów, by tę część Jarosławia porzucić, aż do technicznej śmierci i rozbiórki zabudowy. Zwyciężył jednak głos rozsądku, dzięki czemu udało się zachować te bezcenne obiekty architektury, ze średniowiecznym układem urbanistycznym z II lokacji Jarosławia.

Prowadzone przez wiele lat prace ratunkowo-zabezpieczające pochłonęły wiele środków i energii, w efekcie ich jednak uchroniono budynki Starego Miasta. W toku tych prac zlokalizowano, a następnie zlikwidowano lub zabezpieczono kilka kilometrów podziemnych korytarzy, głównie w obrębie Rynku oraz ulic: Grodzkiej, Trybunalskiej, Wąskiej, Sobieskiego, Kasztelańskiej, Ostrogskich, Szytka i Opolskiej. U wylotu ul. Grodzkiej natrafiono na fragment dawnych murów obronnych i fundamentów Bramy Krakowskiej (Fot. 16.). Zrekonstruowano także wygląd głębokiej fosy. Podsumowaniem tego etapu prac było otwarcie w 1984 roku podziemnej trasy turystycznej im. prof. Feliksa Zalewskiego – koordynatora prac zabezpieczających. Trasę tę poświęcono zagrożeniom i metodom ratowania starych miast, na przykładzie Jarosławia [Strzelecki, 1976].

Fot. 16. Odsłonięty fragment murów obronnych i Bramy Krakowskiej przy ul. Grodzkiej (Fot. autorki).

3.8. Jarosław po 1989 roku

Zmiany polityczno-gospodarcze zaistniałe w Polsce po 1989 roku, szybko dały się odczuć także w Jarosławiu. Miasto podporządkowało się gospodarce rynkowej i w związku z tym rozpoczęły się pierwsze działania prywatyzacyjne w dotychczas istniejących zakładach przemysłowych. Zakłady Przemysłu Cukierniczego „San”, w roku 1994 zostały przejęte przez firmę United Biscuits Investments, a w roku 2001 przez LU Polska (część koncernu Danone), Zakłady Przemysłu Dziwiarskiego „Jarlan”, przekształcono w 1992 roku w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa, a następnie włączono je do Programu Powszechnej Prywatyzacji. Pomimo rozpoczętej w 1998 r. modernizacji parku maszynowego, problemy finansowe tego zakładu pogłębiały się, na co niebagatelny wpływ miał również ogólny kryzys polskiej branży odzieżowej. W końcu część obiektów dawnego „Jarlanu” włączono do jarosławskiego oddziału Specjalnej Strefy Ekonomicznej Euro-Park Mielec, a resztę wynajęto działającej tam od 2004 r. firmie Lear Corporation z USA, zajmującej się produkcją poszycia i innych elementów wyposażenia samochodowego. Zatrudnienie w tej nowej firmie znalazła też część załogi dawnego „Jarlanu” [Kozak, 2004]. Jest tam też huta szkła – obecnie własność Owens Illinois Polska S.A.

Prywatyzacji uległy także Państwowe Zakłady Zbożowe „PZZ”. Miały one duże znaczenie dla miasta i okolicy, nie tylko z uwagi na możliwości produkcyjne, lecz także ze względu na spore zatrudnienie, wynoszące w roku 1989 ok. 1 700 osób [Jesiołowska, 1991]. W 1992 r. PZZ przekształcono w Zakłady Przetwórstwa Zbożowego ARR Jarosław Spółka z o.o., które swoje udziały podzieliły pomiędzy Agencję Rynku Rolnego Warszawa (54% akcji) i PPZM PZZ Jarosław (46%). Pomimo tych działań, w kolejnych latach doszło do drastycznego spadku sprzedaży i ostatecznie do utraty płynności finansowej PZZ (1999 r.), a tym samym do upadku tego zakładu. Obecnie obiekty PZZ użytkowane są m.in. przez firmę Provimi-Rolimpex S.A. Wytwórnia Pasz w Jarosławiu, z siedzibą w Warszawie. Spółka ta zajmuje się głównie krajowym i zagranicznym handlem towarami rolnymi pochodzenia roślinnego oraz produkcją rolną i nasienną. Na bazie dawnych zakładów PZZ działają także Zakłady Chemiczne „Organika Jaworzno” i Przedsiębiorstwo Przetwórstwa Zbożowego „Kapka” [Wład, 2008].

Zmiany strukturalne położyły się cieniem także na wiele dotychczas funkcjonujących z powodzeniem w Jarosławiu małych zakładów produkcyjno-usługowych, które nie potrafiły się odnaleźć w nowym systemie gospodarczym i także zmuszone zostały do zarzucenia swojej działalności. Jednocześnie podjęło tu działalność kilka tysięcy nowych „podmiotów gospodarczych” – prywatnych firm, reprezentujących różne rodzaje usług, a także produkcji przemysłowej [Sebastianko, 2013].

Poszukując nowych dróg rozwoju, Jarosław starał się nawiązać do swych tradycji, ośrodka handlu ze wschodem. Od 1990 r. odbywają się tu międzynarodowe targi, zwane Wielką Giełdą Galicyjską – cztery razy w roku przybywają na nie liczni handlowcy, polscy i zagraniczni.

Nową funkcją miasta stało się szkolnictwo wyższe. W 1998 roku utworzona została w Jarosławiu Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa (obecnie Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna – PWSTE) im. B. Markiewicza. W roku akademickim 2004/2005 kształciła ona aż 10 270 studentów w ramach pięciu instytutów: Gospodarki Turystycznej i Hotelarstwa (41% studentów), Rachunkowości i Finansów Przedsiębiorstw (28%), Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej (13% studentów), Informatyki Stosowanej (13%), oraz Pielęgniarstwa (5%). W roku akademickim 2012/2013 naukę w PWSTE pobierało jednak tylko 3 326 studentów, w tym 2 276 (68%) na studiach stacjonarnych i 1 050 na studiach niestacjonarnych. Na uczelni tej studiuje także 30 obcokrajowców [www.bip.pwszjar.edu.pl].

Jarosławska uczelnia początkowo zajęła pod swoją działalność budynek dawnej Synagogi przy ul. Opolskiej, oraz niewielki budynek przy ul. Kasprowicza zaadaptowany na potrzeby administracji uczelni. Z czasem, jednak ta rozwijająca się uczelnia, wzbogaciła się o szereg budynków po dawnej jednostce wojskowej przy ul. Czarnieckiego, budynki po Zakładach Meblowych przy ul. Pruchnickiej, wspomnianą „Gwiazdę” mieszczącą się za halą targową, budynek po Studium Pielęgniarstwa przy ul. Grunwaldzkiej, oraz gmach dawnego kina Westerplatte.

Na przełomie XX i XXI w. osłabła dynamika demograficzna Jarosławia – przyrost naturalny zbliżył się do zera, a saldo migracji stało się ujemne (Tab. 10.). Nie ma już więc popytu na nowe mieszkania i nie buduje się już dalszych osiedli, jak w latach PRL. Jednocześnie w śródmieściu wiele kamienic powróciło do swoich prawowitych właścicieli, dzięki czemu część z nich poddana została renowacji i choć częściowo odzyskała dawne piękno.

Znaczne tereny w Jarosławiu zajmował aż przez 200 lat Garnizon Jarosław. Ostatnio jednak wojsko zrezygnowało z części tych terenów i zmieniły one funkcje. Tereny powojkowe przy ul. Czarnieckiego zostały przyznane (jak już wspomniano) PWSTE, natomiast obiekty przy ul. Poniatowskiego i Piekarskiej nadal oczekują na nowe zagospodarowanie.

Po roku 1989 r. powstały w Jarosławiu aż trzy nowe obiekty sakralne: kościół pw. Chrystusa Króla przy ul. 3 Maja 49, służący mieszkańcom osiedla Kombatantów, kościół pw. Miłosierdzia Bożego przy ul. Grottgera 1, w rejonie Kolonii Oficerskiej, oraz kościół Świętej Teresy od Dzieciatka Jezus na ul. Dolnoleżajskiej 65. Renowacji poddano stare świątynie, m.in. kościół św. Stanisława i Mikołaja, w Opactwie Benedyktynek – ponownie funkcjonującym jako klasztor.

Gdy z początkiem 1991 r. odnowiono diecezję przemyską obrządku greckokatolickiego, w 1994 r. jednym z jej 7 dekanatów został przemyski, a w jego granicach jedną z 21 parafii – Jarosław (od 1960 r. był tam tylko tzw. punkt duszpasterski [Skalik, 2001]. Wcześniej, w 1887 r. zwrócono miejscowym grekokatolikom cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego (Spasa) – (została ona również wyremontowana), a w 1993 r. – ikonę, ukoronowaną w 1996 r. [Miejsca Święte..., 1999].

Tab. 10. Wybrane dane dotyczące ludności Jarosławia za 2011 r.

Wyszczególnienie	Osób	%, ‰
1. Stan ludności	39 707	100
gęstość zaludnienia (osób/km ²)	1 147	x
2. Dynamika ludności (‰)		
A. Ruch naturalny		
urodzenia żywe	328	8,2
zgony	329	8,3
przyrost naturalny	-1	0,0
B. Saldo migracji ogółem	-239	-6,0
C. Ubytek rzeczywisty	-240	-6,0
3. Struktura ludności		
A. wg płci		
mężczyźni	18 595	46,8
kobiety	21 112	53,2
liczba kobiet na 100 mężczyzn	114	x
B. wg wieku		
przedprodukcyjny	6 773	17,1
produkcyjny	25 878	65,2
poprodukcyjny	7 056	17,8
C. wg wykształcenia		
podstawowe	7 720	19,5
zasadnicze zawodowe	5 468	13,8
średnie	16 035	40,4
wyższe	4 268	10,8
D. wg zatrudnienia		
rolnictwo i leśnictwo	23	0,2
przemysł i budownictwo	5 695	41,4
usługi	8 033	58,4
Pracujący	13 751	x
Bezrobotni zarejestrowani	3 008	x
w tym kobiety	1 548	51,4
Stopa bezrobocia	x	11,8

Źródło: Sebastianko, 2013.

Zmiany po 1989 roku objęły także nazewnictwo Jarosławia – wprowadzono nowe (lub przywrócono przedwojenne) nazwy ulic i placów, a także niektórych osiedli mieszkaniowych (Tab.11.).

Natomiast dopiero w 1999 r. przywrócono powiaty i Jarosław jako ośrodek dość dużego powiatu znalazł się w granicach odtworzonego woj. rzeszowskiego, nazwanego „podkarpackim” (Ryc. 4-H). Za niedalekimi granicami były już wtedy nowe państwa – Słowacja (od 1993 r., w miejscu wschodniej Czechosłowacji) i Ukraina (od 1991 r., w wyniku rozpadu ZSRR).

W 1989 roku Jarosław zyskał (pierwszą w swej historii), Pływalnię Sezonową. Funkcjonowała ona do 2000 roku, kiedy to na jej miejscu rozpoczęto budowę nowej pływalni z bazą towarzyszącą. Prace budowlane zakończono w 2004 r. Powstała kryta pływalnia wraz z kotłownią, węzłami ciepłowniczymi oraz ciągami komunikacyjnymi i parkingami, a także otwarte kąpielisko, wraz z pawilonem wielofunkcyjnym, boisko uniwersalne, sztuczne lodowisko oraz budynek zaplecza technicznego. Jest to najnowocześniejszy kompleks obiektów tego typu w regionie [www.mosir.jaroslaw.pl].

Tab. 11. Zmienione po 1989 r. nazwy w Jarosławiu.

Nazwy wcześniejsze	Nazwy aktualne
Ulice i place	
Buczka Dubois Dzierżyńskiego Głębocka Koszarowa Marchlewskiego Obrońców Stalingradu Plac Gwardii Ludowej Pstrowskiego Świerczewskiego 1. Maja	Hetmana J. Tarnowskiego Piekarska Paderewskiego K. Gottfrieda J. Poniatowskiego Królowej Jadwigi Kraszewskiego Mały Rynek Lisińskiego Jana Pawła II Gen. W. Sikorskiego
Osiedla mieszkaniowe	
II Armii Wojska Polskiego 40-Lecia PRL	Wojska Polskiego Kolonias Oficerska

Źródło: Jarosław – plan miasta, 2000; Kłos, 1973; Uchwały o nazewnictwie ulic; www.ulice.jaroslaw.pl

W ramach rozbudowy bazy sportowej powstały także hale sportowe przy Gimnazjum nr 1 (ul. 3 Maja) i przy Zespole Szkół Drogowo-Geodezyjnych i Ogólnokształcących (ul. św. Ducha) oraz trzy boiska typu „Orlik”.

20 września 2012 roku otwarto nowoczesną siedzibę Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Aleksandra Fredry, przy ul. ks. Jakuba Makary 1. Podyktowane było to koniecznością znalezienia nowej siedziby dla tej Biblioteki, po zwróceniu (w 2006 roku), dotychczasowej jej siedziby Gminie Wyznaniowej Żydowskiej w Jarosławiu.

W 2005 r., dzięki zaangażowaniu unijnych środków finansowych, pozyskanych w ramach programu PHARE 2001, oddano do użytku nowoczesną oczyszczalnię ścieków zlokalizowaną w północno-wschodniej części miasta, przy ul. Wróblewskiego. Inwestycja

ta dała możliwość skanalizowania tamtej części miasta, oraz dostosowania stopnia oczyszczenia ścieków do wymogów unijnych. Nie bez znaczenia jest również fakt zwiększenia wydajności oczyszczalni, co umożliwiło przyjmowanie ścieków także z sąsiednich gmin [www.bip.jaroslaw.um.gov.pl].

Kolejnym, niezwykle ważnym przedsięwzięciem ostatnich lat, był planowany od dawna remont mostu na Sanie. Most ten wybudowano w połowie XX wieku, na bazie trzech przęseł po rozebranych moście na Wiśle, w Fordonie, dzielnicy Bydgoszczy. Remont jarosławskiego mostu, przeprowadzony w latach 2009-2010, polegał na wykonaniu zabezpieczenia antykorozyjnego konstrukcji stalowej, wymianie elementów stalowych i uzupełnieniu ich braków, oraz wykonaniu nowej płyty pomostów i ciągów pieszych. Głównym inwestorem był Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich w Rzeszowie, a generalnym wykonawcą: Mota Engil Polska S.A.¹³. Warto wspomnieć, że równocześnie firma ta prowadziła w Jarosławiu remont wiaduktu drogowego na ul. Przemyskiej.

W marcu 2010 r. ruszyła budowa oczekiwanej od 30 lat obwodnicy Jarosławia. Prace przygotowawcze trwały 10 lat, lecz co do tego, że obwodnica jest konieczna, nikt nie miał wątpliwości. Przez miasto bowiem, drogą krajową nr 4, każdego dnia, przejeżdża 28 tys. pojazdów, a kolejne 14 tys. - przylegającą doń drogą wojewódzką [Gazeta Nowiny 24, 22.03.2010, aut. Motyka]. Etapy tej inwestycji oraz jej znaczenie dla mieszkańców i miasta szczegółowo omówiono w rozdziale 4.1.

W sumie, po niemal ćwierćwieczu transformacji, Jarosław stanowi obecnie ośrodek subregionalny (usług wyższego rzędu), który, dzięki zróżnicowanym funkcjom (oprócz przemysłu i administracji stopnia powiatowego – kultury, oświaty i turystyki) i dogodnemu położeniu (magistrala kolejowa i szosa wiodąca do przejść granicznych), uznać można za potencjalne miejsce sukcesu w województwie podkarpackim [Sobala-Gwosdz, 2005].

¹³ Tym niemniej, coraz pilniejsze staje się wybudowanie w Jarosławiu drugiego mostu (zob. Podrozdział 8.4).

4. ROLA CZYNNIKA PLANISTYCZNEGO W DOTYCHCZASOWYM ROZWOJU JAROSŁAWIA

4.1. Koncepcje rozwoju funkcjonalno-przestrzennego miasta

Jarosław jest miastem dość aktywnie kształtującym swoją strukturę funkcjonalno-przestrzenną. Dotyczy to zarówno wielkich inwestycji, jak budowa obwodnicy, jak i działań na znacznie mniejszą skalę, mających jednak istotny wpływ zarówno na funkcjonowanie samego miasta, jak i zwiększenie komfortu jego mieszkańców. W niniejszym rozdziale autorka przybliżyła pokrótce koncepcje z okresu po 2000 roku, oraz omówiła większe inwestycje, w sposób istotny wpływające na modyfikację struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia.

W roku 1999 opracowana została „Strategia Rozwoju Miasta Jarosław na lata 2000-2010” [2000], która już po pięciu latach, z uwagi na zmieniające się uwarunkowania i czynniki poddana została korekcie i aktualizacji. Innym, ważnym dla miasta dokumentem była „Strategia Rozwoju Miasta Jarosławia na lata 2008-2015” [2008]. Obie Strategie są koncepcjami rozwoju społecznego i gospodarczego, wskazują misje i cele oraz potencjalne możliwości i instrumenty ich realizacji w założonym horyzoncie czasowym. Choć są dość ogólne i powielają pewne treści, wskazują jednak główne kierunki rozwoju.

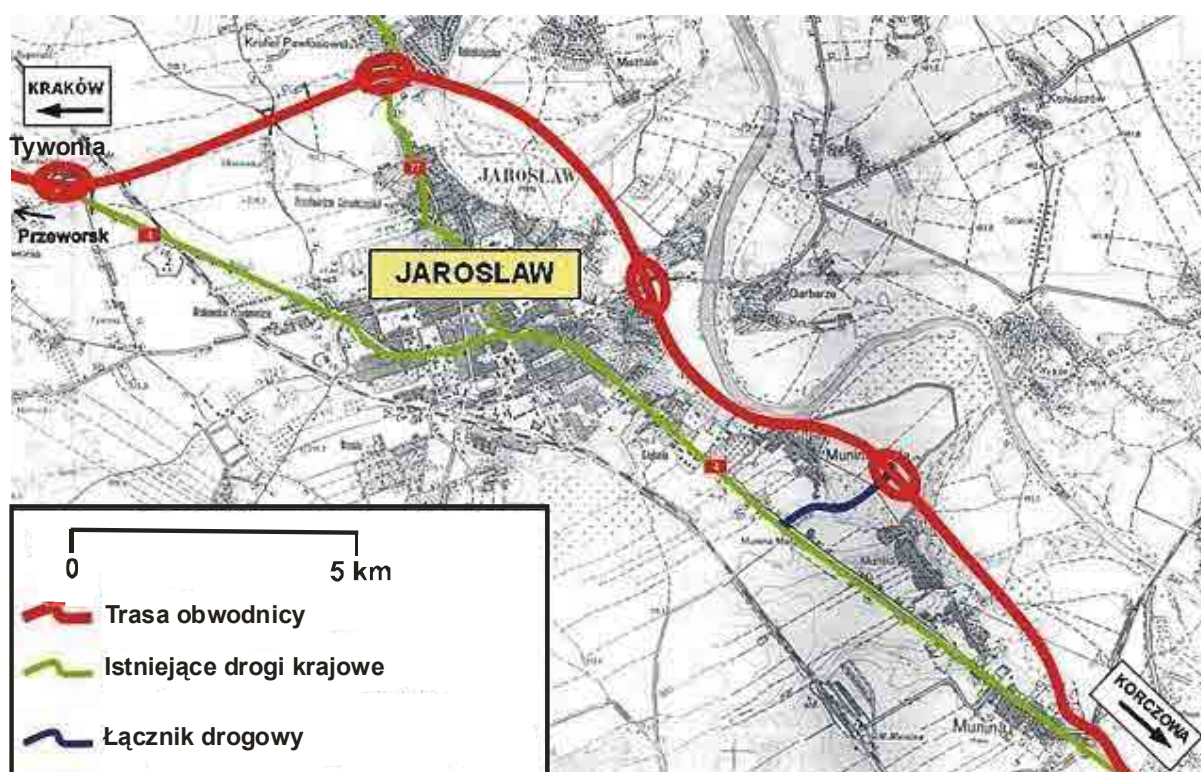
W ramach struktury funkcjonalno-przestrzennej zakładają one m.in.: tworzenie i unowocześnianie mieszkalnej bazy lokalowej, dalszą renowację Starego Miasta, rewitalizację jego zabytków, kompleksową odnowę przestrzenną i gospodarczą wybranych obszarów miasta, zagospodarowanie obszarów nad Sanem, wspieranie działań związanych z budową obwodnicy, poprawę stanu dróg, chodników i oświetlenia ulicznego, inwestycje w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, budowę mieszkań komunalnych, zagospodarowanie terenów powojkowych przy ul. Piekarskiej, budowę nowego cmentarza przy ul. Szczytniańskiej, zwiększenie liczby miejsc parkingowych, pozyskanie nowych terenów pod inwestycje, zagospodarowanie terenów przeznaczonych pod budownictwo mieszkalne i przemysłowe, tworzenie nowych przedszkoli, budowę i modernizację zaplecza dydaktyczno-sportowego oraz rozbudowę infrastruktury szkolnictwa wyższego. W niniejszym rozdziale autorka skupiła się jedynie na tych działaniach, które zostały już zrealizowane lub są w toku. Zamierzenia będące nadal dopiero w fazie planów omówione zostały zaś w rozdziale 8.

Zdecydowanie największym sukcesem ostatnich lat jest budowa obwodnicy po północnej i wschodniej stronie Jarosławia. Choć jej plany powstawały już przed trzydziestu laty, to finalizację przyniósł dopiero rok 2012. W tym czasie zmieniały się zarówno ekipy rządzące, jak i kondycja finansowa miasta. Jedno pozostawało bez zmian: problem komunikacyjny i przeświadczenie, że brak obwodnicy wpływa na zahamowanie rozwoju Jarosławia. Po dziesięciu latach prac przygotowawczych, w dniu 22 marca 2010 r. ruszyła budowa obwodnicy. Jej wykonawcą jest Konsorcjum Firm Eurovia Polska S.A., a trasa wiedzie północną i wschodnią częścią miasta – początek ma w miejscowości Tywonia, a koniec w Tuczępach na południowy wschód od Muniny (Ryc. 9, Fot. 17.). Przebieg trasy nie jest przypadkowy, bowiem od strony południowej i zachodniej przebiegać będzie odcinek autostrady A4 z Rzeszowa – obecnie w trakcie budowy (zob. rozdz. 8.2). Obwodnica Jarosławia ma ogromne znaczenie, jest ona bowiem częścią drogi krajowej nr 4, która biegnie od przejścia granicznego z Niemcami w Jędrzychowicach do granicy z Ukrainą w Korczowej. Prace nad jej budową trwały dwa lata, a do użytku oddana została 21 grudnia 2012 r.

Koszt inwestycji planowany był na ponad 369 mln 261 tys. zł, ostatecznie jednak wyniósł ponad 431,5 mln zł. Część kosztów (178 mln zł) pokryły fundusze unijne. Obwodnica ma długość 11,3 km, składa się z 7 wiaduktów, 3 mostów, 3 wiaduktów kolejowych, 4 przejazdów gospodarczych i szeregu przepustów na ciekach oraz murów oporowych. W ramach inwestycji powstały drogi dojazdowe o łącznej długości 10 km oraz 4 bezkolizyjne węzły drogowe. Ponadto wybudowane zostały ekrany akustyczne, drogi dojazdowe, przejścia dla płazów i małych zwierząt. Tak duża inwestycja wymusiła również konieczność przebudowy urządzeń infrastruktury technicznej niezwiązanej z obsługą drogi, tj. sieci elektroenergetycznych, teletechnicznych, gazowych, wodociągowych i kanalizacyjnych [www.obwodnicajaroslawia.pl].

Aby w pełni usprawnić ruch w Jarosławiu konieczne okazało się wybudowanie ronda na skrzyżowaniu ul. 3 Maja i Morawskiej i tym samym umożliwienie (za pomocą łącznika) - dojazdu z obwodnicy do przemysłowej dzielnicy miasta. Połączenie to jest bardzo ważne z uwagi na intensywny tam ruch samochodów ciężarowych, związany z obecnością na tym terenie licznych zakładów wspomnianej Strefy Ekonomicznej, a także huty szkła. Rondo, a tym samym i łącznik, oddane zostały do użytku dopiero pięć miesięcy po dopuszczeniu obwodnicy do ruchu. Do tego czasu kierowcy jadący od strony Radymna i Przemyśla, by dojechać do dzielnicy przemysłowej musieli obwodnicą dotrzeć do centrum miasta, po czym wracać dotychczasową drogą biegnącą przez miasto. W ten sposób nakładali ponad

10 km drogi, nie dziwi więc fakt, że zaczęli poszukiwać alternatywnych dojazdów. Wykorzystywali w tym celu osiedlowe drogi w Tuczempach, co powodowało dużą uciążliwość dla mieszkańców i w efekcie ich zdecydowane protesty. Koszt budowy ronda pochłonął 2,8 mln zł, natomiast budowa łącznika o długości 472 metry to ponad 11 mln 383 tys. zł. Część kosztów (ponad 3 mln 656 tys. zł) pokrytych zostało ze środków Unii Europejskiej w ramach projektu „Poprawa powiązań komunikacyjnych powiatu poprzez budowę łącznika pomiędzy obwodnicą miasta Jarosławia, a drogą krajową nr 4”, współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego [Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia, nr 1 (234), styczeń 2012 r.].

Ryc. 9. Trasa obwodnicy Jarosławia.

Źródło: www.obwodnicajaroslawia.pl

Obwodnica usprawniła zdecydowanie ruch na terenie miasta, zmniejszyła liczbę ciężkich samochodów dostawczych w centrum i wpłynęła pozytywnie na bezpieczeństwo kierowców i pieszych. Z czasem mieszkańcy odczują także poprawę w zakresie czystości powietrza. Stała się ona również czynnikiem rozwoju obszarów dotychczas postrzeganych jako niezbyt atrakcyjne, bo oddalonych od głównych ciągów komunikacyjnych, a więc trudno

dostępnych, pozbawionych prawie zabudowy mieszkalnej i usługowej i pełniących dotychczas niemal wyłącznie funkcję rolniczą. Małe i średnie działki, po pełnym uzbrojeniu w media, mogą stać się atrakcyjnym terenem dla biznesu. Jak duże obszary ulegną uatrakcyjnieniu pokaże dopiero przyszłość. Warto jednak zauważyć, iż ze względu na to, że na trasie obwodnicy istnieją zaledwie dwa zjazdy (na Nisko i na Bełzec), spodziewać się można rozwoju głównie terenów do nich przyległych. Obwodnica ma też strategiczne znaczenie dla Jarosławia, ponieważ jej powstanie jest także szansą na przyciągnięcie do miasta nowych inwestorów.

Fot. 17. Środkowy odcinek obwodnicy Jarosławia - z prawej strony most na Sanie, a z lewej - centrum miasta.

Źródło: www.gddkia.gov.pl

W roku 2011 ukończono także inne przedsięwzięcie – blok mieszkalny Jarosławskiego Towarzystwa Budownictwa Społecznego, wraz z nowoczesną siedzibą Miejskiej Biblioteki Publicznej im. A. Fredry. Budynek ten powstał przy ul. ks. Makary (dawniej: Synów Pułku) na osiedlu Pułaskiego, w sąsiedztwie Klasztoru OO. Franciszkanów – Reformatów i Specjalistycznego Psychiatrycznego Zespołu Opieki Medycznej. Biblioteka zajęła parter

czterokondygnacyjnego budynku wielorodzinnego. Na jej powierzchni użytkowej (1037 m²) powstała m. in.: multimedialna czytelnia, kawiarnia oraz liczne stanowiska komputerowe. Budowa nowej siedziby biblioteki została niejako wymuszona koniecznością zwrócenia Gminie Żydowskiej jej dawnego budynku przy ul. Tarnowskiego 1. Choć budynek został wkomponowany w istniejącą (również czterokondygnacyjną), zabudowę wielorodzinną, to wyraźnie odróżnia się od niej zarówno atrakcyjną formą architektoniczną (Fot.18.), jak i wysoką jakością wykonania. Posiada także, jako jedyny budynek wielorodzinny w Jarosławiu, podziemny parking z miejscami postojowymi dla mieszkańców i windy osobowe. Jak na warunki jarosławskie, blok Biblioteki stanowi nową jakość zabudowy wielorodzinnej. To, co jest obecnie standardem w budownictwie wielorodzinnym w innych miastach Polski, w Jarosławiu dopiero wyznacza nowy kierunek w budownictwie. I choć otaczająca Bibliotekę osiedlowa zabudowa wielkopłytowa nadal dominuje, być może jej nieunikniona rehabilitacja zmierzać będzie ku nadaniu jej podobnej, urozmaiconej formy [Czado, 2012].

Fot. 18. Wielorodzinny budynek mieszkalny z siedzibą Miejskiej Biblioteki Publicznej przy ul. ks. Makary w Jarosławiu.

Źródło: Materiały Jarosławskiego Towarzystwa Budownictwa Społecznego.

Ważnym zadaniem była budowa Przedszkola Publicznego nr 10 na os. Kombatantów, w latach 2009-2012, wobec złego stanu technicznego dotychczas funkcjonującej placówki. W ramach tej inwestycji, której całkowita wartość wyniosła ponad 5,8 mln zł, powstał obiekt dla 4-oddziałowego przedszkola i 2-oddziałowego żłobka z infrastrukturą towarzyszącą, placem zabaw i parkingiem.

Jednym z istotnych problemów Jarosławia jest deficyt mieszkań, w tym zwłaszcza socjalnych. W 2009 r. zakwalifikowanych do przydziału takiego mieszkania było 38 rodzin (łącznie 116 osób) wg danych Urzędu Miasta. Zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych tych najuboższych mieszkańców odbywa się w drodze adaptacji istniejącej zabudowy bądź wznoszenia nowych budynków. W 2007 r. przeprowadzono modernizację budynku administracyjnego dawnej cegielni przy ul. Krakowskiej – w jej wyniku uzyskano 12 mieszkań socjalnych, kosztem 470 tys. zł. W latach 2007-2009 prowadzono także budowę obiektów socjalnych, przy ul. Wróblewskiego 1B, w północno-wschodniej części Jarosławia. Zaletą tej lokalizacji jest sąsiedztwo Sanu (teren położony na skarpie, więc nie ulega podtopieniom) i ogrodów działkowych, wadą zaś funkcjonująca tam oczyszczalnia ścieków. Wzniesiono parterowy budynek o 5 mieszkaniach, którego koszt wyniósł ponad 696 tys. zł oraz wielorodzinny blok z 27 mieszkaniami, wraz z przyłączami wodno-kanalizacyjnymi, drogą wewnętrzną, parkingiem, chodnikiem oraz małą architekturą (Fot.19.). Wartość tej inwestycji wyniosła 3,6 mln zł.

Fot. 19. Mieszkania socjalne przy ul. Wróblewskiego: A. budynek parterowy, B. blok.

Źródło: Zasoby Urzędu Miasta, www.jaroslav.pl

W planach rozwoju miasta dużo miejsca poświęcono także budowie nowych obiektów sportowych oraz modernizacji już istniejących. Duża inwestycja tego typu zrealizowana została przy Publicznym Gimnazjum nr 2 (ul. Jana Pawła II 26) - powstała tam wielofunkcyjna sala gimnastyczna wraz z zapleczem socjalnym i sanitarnym oraz siłownią, jak również boisko z drogą dojazdową.

Niedobory w zakresie ogólnodostępnej bazy sportowej uzupełnione zostały także w ramach programu rządowego „Moje boisko – Orlik 2012”. W 2008 r. powstało pierwsze takie boisko przy Zespole Szkół im. Jana Pawła II (ul. Traugutta 15). Zakres inwestycji obejmował oprócz boiska do gry w piłkę nożną z nawierzchnią syntetyczną, do gry w siatkówkę i koszykówkę, budynek zaplecza szatniowo-sanitarnego oraz system ochrony alarmowo-wizyjnej. W 2009 r. powstał kolejny „Orlik”, przy Szkole Podstawowej nr 4 (ul. Żeromskiego 4), gdzie również wybudowano dwa boiska (piłkarskie i wielofunkcyjne) o nawierzchni syntetycznej, budynek zaplecza sanitarno-szatniowego, oświetlenie terenu i ogrodzenie. Podobnie wygląda trzeci „Orlik”, wybudowany w 2010 r. przy Szkole Podstawowej nr 10 (os. Słoneczne 7).

W latach 2007-2009 zrealizowana została kolejna, niezwykle ważna dla miasta inwestycja, czyli budowa kanalizacji sanitarnej wzdłuż ulic: Batalionów Chłopskich, Dolnoleżajskiej, Górnoleżajskiej, Kulkowej i Zwierzynieckiej. Są to tereny zlokalizowane dość daleko na północ od centrum, postrzegane jako mało atrakcyjne, właśnie z uwagi na braki w zakresie uzbrojenia terenu. Inwestycja ta, której łączny koszt wyniósł ponad 5 mln zł.,

niewątpliwie wpłynęła na uatrakcyjnienie obszaru, szczególnie, że w ich sąsiedztwie przebiega obwodnica.

W latach 2008-2009 miasto wzbogaciło się także o kilka placów zabaw i rekreacyjnych placów gier, m.in.: na osiedlach Piłsudskiego, Prośbów i Witosa, oraz przy ul. A. Grucy na terenie Miejskiego Przedszkola nr 9.

Dostrzegane od lat niedostatki w zakresie bazy noclegowej Jarosławia poprawił nieco przeprowadzony w latach 2009-2010 kompleksowy remont hotelu „Turkus” funkcjonującego przy Miejskim Ośrodku Sportu i Rekreacji. Budynek ten z 1971 roku, charakteryzował się rozwiązaniami technicznymi i użytkowymi typowymi dla ówczesnych hoteli robotniczych, (tj.: wieloosobowymi pokojami i węzłami sanitarnymi). Po remoncie wzrósł jego standard - dysponuje on bowiem 27 pokojami (każdy z węzłem sanitarnym). Całkowita wartość inwestycji tej sięgała 2 mln zł.

Do priorytetów należała również przebudowa wiaduktu drogowego przy ul. Przemyskiej, nad ul. Tarnowskiego. Jest to obiekt zlokalizowany w ścisłym centrum miasta, ułatwiający wyprowadzenie intensywnego ruchu samochodowego z okolic Rynku (Fot.20.). Wiadukt ten zbudowano w latach 1981-1982, jako obiekt trójprzęsłowy o długości 36,58 m i szerokości 12,92 m [www.mostypolskie.pl]. Omawiany tu projekt obejmował wykonanie przebudowy tego wiaduktu, wraz z modernizacją zlokalizowanych w nim ciągów telekomunikacyjnych i energetycznych, sieci kanalizacji wraz z odwadnianiem oraz sieci wodociągowych z przyłączami. Przebudowa ta rozpoczęła się 12 maja 2009 r. i trwała niecałe pięć miesięcy. Połowę kosztów (3,5 mln zł) pokryto ze środków unijnych.

Fot. 20. Wiadukt drogowy przy ul. Przemyskiej: A. przed remontem, B. po remoncie.

Źródło: Zasoby internetowe.

W ramach działań zmierzających do ochrony dziedzictwa kulturowego miasta utworzono w 2009 r., pierwszy w województwie podkarpackim, Park Kulturowy Zespołu Staromiejskiego oraz Zespołu Klasztornego oo. Dominikanów w Jarosławiu. W granicach tego parku znajdują się: historyczne centrum miasta wraz z systemem obwarowań miejskich, placem przed Bramą Krakowską, zespołem kościoła i dawnego szpitala pw. św. Ducha, zespołem kościelno-klasztornym Opactwa Sióstr Benedyktynek oraz zespół kościelno-klasztorny oo. Dominikanów, z zabudową ul. Dominikańskiej.

Głównym celem utworzenia tego Parku jest zintegrowana ochrona wyjątkowych wartości kulturowych i krajobrazowych tych zabytkowych rejonów Jarosławia, powstrzymanie ich postępującej degradacji oraz zachowanie wyróżniających się pod względem walorów krajobrazowych panoram widokowych, przestrzeni historycznie ukształtowanej z zabytkowymi obiektami i zespołami, miejscami pamięci narodowej, układem dróg i systemów fortyfikacyjnych. Wspomniana degradacja, a także nieprzemyślana i przypadkowa urbanizacja tego obszaru wymaga bowiem podjęcia wzmożonych działań ochronnych, poprzez eliminowanie i minimalizowanie zidentyfikowanych zagrożeń [www.jaroslaw.pl].

W dotychczasowych koncepcjach rozwoju funkcjonalno-przestrzennego miasta słusznie zauważano, że jedynie zintegrowane działania mogą przynieść oczekiwany sukces, bowiem wszystkie obszary działalności przenikają się wzajemnie, a rozwój w jednym obszarze stymuluje go w innych. Jednym z priorytetów jest optymalne wykorzystanie położenia i potencjału społeczno-gospodarczego miasta w celu stworzenia korzystnych warunków do inwestowania i rozwoju przedsiębiorczości. W tej kwestii w Jarosławiu pozostaje wciąż wiele do zrobienia, miasto omijane jest bowiem od lat przez większych inwestorów, a nawet ci, którzy zlokalizowali tu swoje inwestycje, szybko rezygnują. Ważne zatem jest prowadzenie konsekwentnej polityki przyjaznej inwestorom, bo tylko zwiększenie poziomu inwestycji może stać się „motorem napędowym” dla lokalnej gospodarki.

Koncepcje dotyczące rozwoju miasta zwracają także uwagę na turystykę i dziedzictwo kulturowe. Jako główne działania wyszczególniono tutaj: opracowanie i realizację programu turystyki i promocji miasta, tworzenie i modernizację bazy hotelowo-gastronomicznej oraz infrastruktury okołoturystycznej, stworzenie interaktywnej sieci informacji turystycznej oraz wspomniana jej rewitalizacja najcenniejszych zabytków dzielnicy staromiejskiej. Założono także intensywny rozwój placówek kulturalnych, które mają stać się katalizatorem rozwoju kulturalnego i wewnętrznej integracji mieszkańców.

Dotychczasowe koncepcje rozwoju funkcjonalno-przestrzennego Jarosławia obejmowały aspekty dotyczące gospodarki, turystyki i dziedzictwa kulturowego oraz infrastruktury technicznej i społecznej. Wiele ważnych inwestycji udało się zrealizować, inne jednak wciąż czekają na realizację. Podkreślić należy, że nawet te niewielkie, lecz prowadzone w sposób systematyczny i konsekwentny mogą przynieść spodziewany efekt.

Są w Jarosławiu jednak także obszary, w których od lat nic się nie zmienia. Bezsprzecznie należy do nich dolina Sanu w obrębie miasta. Inwestycje w tym zakresie przyczyniłyby się zarówno do rozwoju gospodarczego i turystycznego całego miasta i stałyby się czynnikiem uatrakcyjniającym dotychczas niezagospodarowane tereny wzdłuż tej pięknej rzeki.

4.2. Czynniki sprzyjające i opóźniające procesy rozwojowe

Identyfikacja czynników sprzyjających i opóźniających procesy rozwojowe Jarosławia wymaga wcześniejszego zdefiniowania rozwoju jako takiego. Za definicją ze Słownika języka polskiego [Słownik języka polskiego, 1994] rozwój jest to „(...) proces przeobrażeń, zmian, przechodzenia do stanów lub form bardziej złożonych lub pod pewnym względem doskonalszych”. Rozwój ma charakter długotrwały i wynika z wielu, wzajemnie się przenikających i warunkujących działań. W swej istocie zakłada zmianę, a więc powstanie innej, czasem nowej jakości, zorientowany jest na doskonalenie, czyli poprawę „istniejącego”, w taki sposób, by „następne” było lepsze [Czornik, 2004]. Według J. Paryska [1997], lokalny aspekt rozwoju oznacza kompleksowe kształtowanie możliwie najlepszych warunków życia w lokalnym środowisku. To z kolei wymaga podejmowania wielowymiarowych działań, przy jednoczesnym zaangażowaniu różnych jednostek, grup społecznych i instytucji. Zdaniem A. Klasika [1996], na rozwój miasta składają się nowe rodzaje działalności, nowe firmy i instytucje, nowe miejsca pracy, nowe dobra i usługi zapewniające popyt wewnętrzny i zewnętrzny, atrakcyjne oferty lokalizacyjne, wysokiej jakości środowisko życia oraz wartości niematerialne, takie jak przedsiębiorczość, zdolności przywódcze, wiedza i badania, cenne kwalifikacje i umiejętności. W tak pojmowanym rozwoju żadne działanie i żadna inwestycja nie są zbyt małe lub nieważne - wszystkie bowiem stanowią „cegielki”, które razem budują ostateczny sukces miasta.

Wśród czynników sprzyjających rozwojowi Jarosławia na pierwszy plan wysuwa się położenie miasta w paśmie podwyższonej aktywności społeczno-gospodarczej wschód-

zachód oraz na szlaku handlowym do Lwowa. Stwarza to możliwość intensywnej współpracy zarówno gospodarczej, jak i kulturalnej, z Ukrainą – w tym rozwoju lokalnej przedsiębiorczości w oparciu o wzajemne kontakty obu państw oraz czerpaniu większych korzyści z obsługi ruchu tranzytowego.

Na rozwój miasta niebagatelny wpływ ma także efektywne pozyskiwanie środków unijnych przeznaczonych na rozwój sektora MŚP (małych i średnich przedsiębiorstw), instytucji kulturalnych, infrastruktury technicznej i ochrony środowiska. Duże znaczenie ma także wdrażanie założeń polityki regionalnej dla Polski Wschodniej, w ramach której finansowane są inwestycje w zakresie infrastruktury wspierającej tam działalność naukową i badawczą oraz zakładające modernizację miejskich i regionalnych systemów komunikacyjnych. W ramach założeń tej polityki ujęto także realizację przedsięwzięć zwiększających atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną województw tzw. „ściany wschodniej”.

Wśród czynników sprzyjających rozwojowi miasta, nie sposób pominąć roli Jarosławia jako w pełni ukształtowanego ośrodka przemysłowego o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym, mającego perspektywy dalszego rozwoju. Sprzyja temu dogodne położenie miasta przy głównym szlaku komunikacyjnym – szosie i linii kolejowej.

Intensywnie przebiegający w ostatnich latach rozwój infrastruktury komunikacyjnej niewątpliwie przyczyni się w najbliższych latach do aktywizacji obszarów położonych w bezpośrednim sąsiedztwie nowych ciągów komunikacyjnych, zarówno wzdłuż obwodnicy miasta, jak i na terenach sąsiadujących z budowaną autostradą. Tym wielkim inwestycjom towarzyszą bieżące remonty dróg w obrębie Jarosławia i modernizacja oświetlenia ulicznego.

Dla rozwoju przestrzennego miasta niezbędne okazały się inwestycje w zakresie modernizacji istniejącego zakładu uzdatniania wody, który na skutek tych prac stał się nowoczesnym zakładem o dużej wydajności, dającym możliwość zaopatrywania w wodę pitną także sąsiednich gmin. Podobnie, inwestycje zmierzające do unowocześnienia działającej oczyszczalni ścieków przyczyniły się do zwiększenia jej przepustowości i dostosowania jej do wymogów UE w zakresie ochrony środowiska.

Przestrzennemu rozwojowi Jarosławia sprzyja także duży zasób wolnych terenów pod zabudowę jedno- i wielorodzinną, a także pod inwestycje przemysłowe i usługowe. Dotychczas obserwowany dynamiczny rozwój budownictwa jednorodzinnego wymaga jednak nie tylko dostosowań w zakresie dostępu do infrastruktury technicznej, lecz i zapewnienia ich mieszkańcom miejsc pracy na rynku lokalnym. By nie zahamować obecnej dynamiki tego

budownictwa, niezbędne będzie dalsze uaktywnienie przedsiębiorczości w regionie i pobudzenie lokalnego rynku pracy.

Procesom rozwojowym sprzyja także dobrze rozwinięta sieć szkolnictwa ponadgimnazjalnego i wyższego, która kształci głównie młodzież z regionu i województwa. Kapitał intelektualny jest zawsze motorem napędowym wszelkich działań, w tym także na rzecz rozwoju miast. By jednak móc w pełni go wykorzystać, niezbędne są działania, które będą w stanie zatrzymać w Jarosławiu młodych, wykształconych i przedsiębiorczych ludzi.

Obok czynników sprzyjających rozwojowi miasta, są także czynniki opóźniające go. Jednym z nich jest chaos w planowaniu przestrzennym, który z jednej strony pogarsza jakość życia mieszkańców, powodując m.in.: trudności z dojazdami do pracy, z drugiej zaś wpływa niekorzystnie na kondycję finansową samorządów, które zmuszone są do wielu kosztownych działań, np. do ponoszenia wysokich kosztów wykupu gruntów pod budowę dróg. Podobnie, brak planów zagospodarowania przestrzennego i spowodowana tym uznaniowość urzędników w zakresie lokalizacji i rodzaju zabudowy przekłada się na niski standard i wysokie koszty życia na terenach pozbawionych usług i transportu publicznego. Jarosław posiada aktualnie 29 obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które łącznie obejmują ok. 4,35 km² powierzchni miasta, co stanowi jednak zaledwie 12,36% jego powierzchni.

Rozproszona na obrzeżach miasta zabudowa powinna być połączona siecią dróg z innymi jego obszarami i być uzbrojona w kanalizację, wodociągi, sieci energetyczne i telekomunikacyjne - lecz koszty takich inwestycji są tam znacznie wyższe, niż w rejonach o zwartej zabudowie. Nadmiernie rozproszona zabudowa wymaga także utrzymania nieracjonalnie dużej liczby małych szkół, przedszkoli i ośrodków zdrowia [Kowalewski, Mordasewicz, i in. 2013].

Do czynników opóźniających procesy rozwojowe Jarosławia zaliczyć należy także wysokie ceny terenów budowlanych. Średni koszt 1 ara terenów budowlanych w mieście to ok. 8-9 tys. zł, co przy średnich zarobkach w wysokości 3136,18 zł brutto (przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w sektorze przedsiębiorstw dla woj. podkarpackiego, styczeń 2014 r.) wydaje się stanowić dla wielu barierę nie do pokonania.

Kolejnej bariery należy upatrywać w trudnościach dostosowania się przedsiębiorstw do lokalnych warunków rynkowych oraz w braku inwestycji przemysłowych. Istniejące w Jarosławiu fabryki funkcjonują od dawna. Brak nowych i nowoczesnych zakładów i stałe

ograniczanie zatrudnienia w istniejących wyraźnie hamują rozwój miasta i determinują systematyczny odpływ mieszkańców, szczególnie ludzi młodych i wykształconych.

Jarosław jako jedno z najstarszych miast, posiadające bogatą historię i liczne, niezwykle cenne zabytki, mogłoby funkcjonować jako ośrodek turystyczny. Największym jednak problemem jest niedostatek infrastruktury turystycznej oraz niska jej jakość, jak również słabo rozwinięta sieć gastronomii, kawiarni i klubów rozrywkowych [Strategia Rozwoju Miasta Jarosław..., 2008]. Obecnie [dane za 2013 r.] w Jarosławiu działa tylko 12 restauracji, 8 pizzerii i 5 barów. Nie ma też w mieście nowoczesnego kina, ani teatru, wciąż niezagospodarowania pozostaje dolina Sanu. Jedyne w Jarosławiu kino „Ikar” (z jedną salą), mieści się w budynku Miejskiego Ośrodka Kultury, przy Placu Mickiewicza 6 i choć w 2013 r. wyposażono je w nowe fotele oraz najwyższej klasy sprzęt cyfrowy, umożliwiający nawet wyświetlanie filmów w technologii 3D, to nadal trudno oczekiwać, że dorówna ono wielkim multikinom znanym z innych miast, np. Rzeszowa [www.mok-jar.pl].

Te liczne niedostatki w połączeniu ze słabą promocją, powodują omijanie miasta przez turystów, tym samym utratę potencjalnych profitów płynących z turystyki. Wspomnieć należy także o wolnym tempie rewitalizacji miasta. Pilnego odrestaurowania wymaga wiele zabytkowych kamienic, obiekty klasztoru Benedyktynów wraz z murem obronnym i basztami, które grożą zawaleniem oraz fragmenty murów obronnych i Brama Krakowska.

Do innych czynników opóźniających rozwój Jarosławia należy bardzo niski przyrost naturalny, oscylujący od kilkunastu lat w okolicach zera, oraz ujemne saldo migracji, wynoszące około -6%. Pogarszają one strukturę wieku mieszkańców. Postępujący spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (zob. rozdz. 5.2), połączony z nie w pełni dostosowaną do potrzeb lokalnego rynku pracy strukturą szkolnictwa zawodowego powoduje wzrost bezrobocia, a tym samym pogorszenie kondycji samego miasta.

Miasto boryka się także z problemem komunikacyjnym (niska jakość dróg i ulic, ich mała przepustowość, brak ekranów dźwiękochłonnych oraz braki w oświetleniu), ma też trudności ze składowaniem odpadów.

Wszystko to sprawia, że Jarosław nie jest postrzegany przez potencjalnych inwestorów jako miasto atrakcyjne i dające możliwość korzystnej inwestycji. Sytuację pogarszają medialne doniesienia o przypadkach korupcji i nepotyzmu w jarosławskich urzędach i instytucjach (m.in.: w 2010 – afery korupcyjne w szpitalu psychiatrycznym i finansowa na jarosławskiej uczelni, w 2013 r – poważne zarzuty wobec byłego komendanta miejskiego policji).

Powyższe czynniki wpływają na kreowanie niekorzystnego wizerunku Jarosławia, jako miasta zacofanego, nie rozwijającego się, o dużym bezrobociu, korupcji, które mieszkańcy opuszczają w poszukiwaniu lepszego miejsca do życia.

5. PROCESY DEMOGRAFICZNE I SPOŁECZNE W JAROSŁAWIU NA POCZĄTKU XXI WIEKU

5.1. Spadek liczby ludności

Jarosław pod względem liczby ludności (39 426 w roku 2012) zajmował ósme miejsce wśród największych miast województwa podkarpackiego, po Rzeszowie, Przemyśle, Stalowej Woli, Mielcu, Tarnobrzegu, Krośnie i Dębicy – Tab. 12.

Tab. 12. Największe miasta obecnego woj. podkarpackiego w okresie 1900-2012.

1900		1931		1950		1988		2012	
miasto	tys. osób	miasto	tys. osób	miasto	tys. osób	miasto	tys. osób	miasto	tys. osób
1. Przemyśl	46,3	1. Przemyśl	51,4	<u>1. Rzeszów</u>	52,1	<u>1. Rzeszów</u>	148,6	<u>1. Rzeszów</u>	182,0
2. Jarosław	22,7	2. Rzeszów	27,5	2. Przemyśl	41,9	2. Stalowa Wola	67,9	2. Przemyśl	64,3
3. Rzeszów	15,0	3. Jarosław	22,3	3. Jarosław	21,3	<u>3. Przemyśl</u>	67,2	3. Stalowa Wola	64,2
4. Jasło	6,5	4. Sanok	14,3	4. Mielec	19,0	4. Mielec	58,5	4. Mielec	61,5
5. Sanok	6,4	5. Krosno	12,1	5. Stalowa Wola	17,9	<u>5. Krosno</u>	48,2	5. Tarnobrzeg	48,6
6. Lubaczów	5,9	6. Jasło	10,1	6. Krosno	17,2	<u>6. Tarnobrzeg</u>	44,9	6. Krosno	47,3
7. Leżajsk	5,3	7. Łańcut	7,5	7. Sanok	14,3	7. Dębica	43,9	7. Dębica	47,2
8. Mielec	4,9	8. Mielec	7,1	8. Dębica	12,9	8. Jarosław	40,9	8. Jarosław	39,4

Podkreślono nazwy miast wojewódzkich.

Źródła: Dla lat 1900-1988: Sobala-Gwosdz, 2005; dla roku 2011 – dane Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Rzeszowie

Mieszkańcy Jarosławia stanowią 1/3 populacji powiatu jarosławskiego, w którym, oprócz Jarosławia, są tylko dwa nieduże miasta: Radymno (5,5 tys. mieszkańców) i Pruchnik (3,7 tys.).

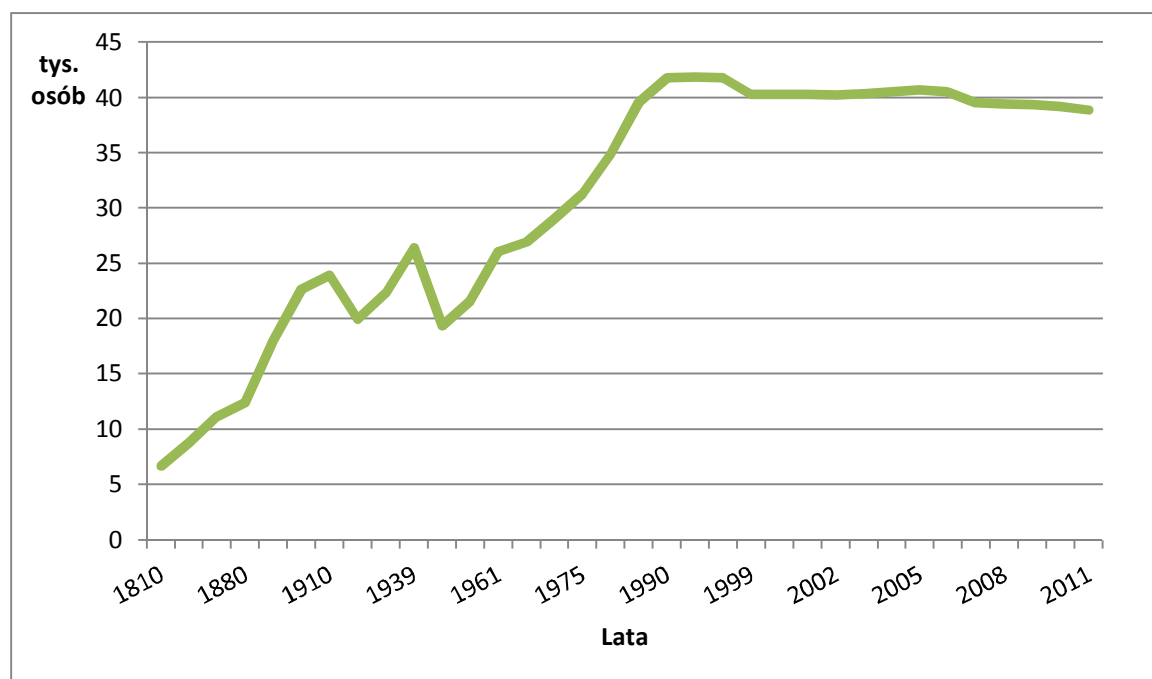
Gęstość zaludnienia w Jarosławiu w roku 2012 wynosiła 1143 osób na km², przy czym rozmieszczenie ludności (i zabudowy mieszkaniowej) na terenie miasta jest bardzo nierównomierne – jest o tym mowa w dalszej części niniejszej rozprawy.

Liczba mieszkańców Jarosławia ulegała ciągłym zmianom, powodując przesunięcia tego miasta na liście najludniejszych ośrodków miejskich obecnego województwa podkarpackiego. Sto lat temu, 23-tysięczny Jarosław był tam drugim co do liczby ludności miastem, po Przemyśle (Tab.12.).

Jeszcze przed II wojną światową, w 1931 r., Jarosław był trzecim, pod względem liczby mieszkańców, miastem obecnego województwa podkarpackiego. W tym czasie

wyprzedzały go jedynie Przemyśl i Rzeszów. Nieco później, w latach 60. XX w. zdystansowały go także: Stalowa Wola, Mielec, Tarnobrzeg, Krosno i Dębica (Tab.12.). Przyczyną tej degradacji było dość umiarkowane tempo przyrostu ludności Jarosławia, a ww. ośrodki miejskie odnotowywały w tym czasie przyrost zaludnienia kilkukrotny: Rzeszów – sześciokrotny, Mielec i Stalowa Wola – siedmiokrotny, a Tarnobrzeg – nawet trzynastokrotny!

Tym niemniej w okresie powojennym (1946-1990) liczba ludności Jarosławia osiągnęła poziom 41 793 osób, co oznaczało dla miasta podwojenie zaludnienia w ciągu zaledwie 44 lat. Po roku 1995 jednak nastąpił tu wyraźny spadek zaludnienia (Ryc.10.). W 2012 r. Jarosław miał 39 426 mieszkańców, czyli w porównaniu z rokiem 1990 o prawie 2 tys. osób mniej (7%).

Ryc. 10. Zmiany liczby ludności Jarosławia w latach 1810-2011.

Źródła: - jak w Tab.6.

Ponowny wzrost liczby ludności Jarosławia wydaje się w najbliższych latach mało prawdopodobny. Obecna depopulacja jest spowodowana wejściem w wiek prokreacyjny mało licznych roczników niżu demograficznego, stałego spadku dzietności kobiet, zmiany modelu rodziny, a także ogólnego kryzysu społeczno-gospodarczego Polski w latach 90., jako

niezamierzonego i niespodziewanego skutku transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej kraju [Matczak, Szymańska, 1997]. Charakterystyczny niemal dla całej Polski spadek populacji znajduje odzwierciedlenie także na poziomie lokalnym. Według danych GUS, do roku 2030 liczba mieszkańców powiatu jarosławskiego spadnie o dalsze 2,7%, zmniejszy się także populacja samego Jarosławia – i wielu innych miast tzw. „ściany wschodniej”, zbliżonych wielkością do Jarosławia [Strategia Rozwoju Miasta..., 2008].

W rozwoju liczby ludności miast dawniej dużą rolę odgrywał przyrost naturalny. Jarosław do niedawna utrzymywał się w nielicznej grupie miast o przyroście dodatnim, choć z roku na rok dane statystyczne ujawniały jego postępujący spadek. W roku 1995 przyrost naturalny ludności Jarosławia wynosił zaledwie 1‰ (43 osoby), ale już 5 lat później spadł do zera, a następnie jeszcze niżej.

W okresie 2000-2011 stopa urodzeń ludności w Jarosławiu nieznacznie się wahała, podobnie jak stopa zgonów, pozostając na poziomie około 8,5‰ – i w 2011 r. obydwie zrównały się, z niewielką przewagą stopy zgonów, co spowodowało ww. ubytek naturalny. Przyrost naturalny ludności notowano zaś wtedy w powiecie jarosławskim i w całym województwie – lecz także z wyraźną tendencją spadkową za okres 2000-2011 – odpowiednio z 1,8‰ do 0,7‰ oraz z 2,5‰ do 1,4‰.

Depopulacja w Jarosławiu jest także skutkiem odpływu ludności z miasta, w tym i za granicę. Ten ostatni kierunek emigracji obserwowany jest zresztą w całej niemal Polsce. Wejście naszego kraju do Unii Europejskiej w 2004 r. i przystąpienie do układu z Schengen w 2007 r. spowodowały, iż wielu mieszkańców Jarosławia podjęło decyzję o tymczasowej, bądź stałej emigracji zarobkowej. Co gorsza, na wyjazd decydują się z reguły osoby młode – wskutek problemów z odnalezieniem się na lokalnym rynku pracy, bądź uznawania dostępnych ofert zatrudnienia jako nieodpowiadających ich kwalifikacjom, lub niesatysfakcjonujących. Podkreślić też należy, że w oficjalnych statystykach (także tych przytoczonych poniżej), figurują jedynie osoby, które dokonując zmiany miejsca zamieszkania uregulowały wszelkie kwestie meldunkowe. Osoby przebywające „tymczasowo” poza granicami miasta, lecz nadal w nim zameldowane, nie są ujęte w tych statystykach, stąd należy mieć świadomość, że rzeczywista skala zjawiska, a więc i prawdziwe saldo migracji jest jeszcze mniej korzystne dla Jarosławia.

Znacznie większy wpływ na spadek zaludnienia Jarosławia mają migracje wewnętrzne – udział ich w całym odpływie wynosił około 90% w całym rozpatrywanym przez autorkę okresie. Łącznie saldo migracyjne dla miasta (przepływów krajowych i zagranicznych) było

stale ujemne, i to na poziomie znacznie wyższym, niż przyrost/ubytek naturalny. Co gorzej, wartości tego salda szybko rosły – od -1,6‰ w 2000 r. do -6,2‰ w 2012 r., co oznaczało ubytek rzędu 500 osób rocznie, przy napływie o połowę niższym. Pogłębiające się ujemne saldo migracji występowało także w powiecie jarosławskim (od -1,0‰ do -2,5‰ w latach 2000-2011), zaś w województwie podkarpackim stale oscylowało ono około -1,0‰.

Współwystępowanie ujemnego salda migracji i ubytku naturalnego powoduje oczywiście generalny spadek zaludnienia – w Jarosławiu po 2006 r. wynosił on około 0,5-0,6‰ rocznie, podczas gdy w powiecie ten ubytek rzeczywisty był niewielki, a w województwie migracyjne straty rekompensowane były przyrostem naturalnym.

Brak perspektyw dla ludzi młodych prowadzi nie tylko do starzenia się społeczeństwa (o czym dalej), lecz także do zahamowania rozwoju gospodarczego i przestrzennego miasta. Miejski rynek pracy musi być w stanie zaoferować młodym, wykształconym ludziom atrakcyjne miejsca pracy, a Jarosław musi nadążać za nowościami i stale się rozwijać, by młodzi jego mieszkańcy chcieli w mieście pozostać, a dla innych było ono atrakcyjnym punktem docelowym migracji. Szansą dla Jarosławia jest niemal 3,5-tysięczna grupa studentów Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej, która kształcąc na poziomie licencjatu (a od 2013 roku także na poziomie magisterskim), przyciąga do miasta młodych i ambitnych ludzi. Kwestią otwartą pozostają możliwości zatrzymania absolwentów PWSTE w Jarosławiu i stworzenie im tu perspektyw, szczególnie, że niedaleko (52 km) znajduje się Rzeszów – miasto duże, prężnie rozwijające się, mające szeroką ofertę dla ludzi młodych, intensywnie inwestujące i ściągające kapitał zagraniczny, co zawsze jest zapowiedzią, bądź nawet gwarantem sukcesu.

5.2. Starzenie się społeczeństwa miasta

Starzenie się społeczeństwa Jarosławia stało się faktem. Wpływ na ten stan rzeczy ma wiele czynników, m.in.: bardzo niski przyrost naturalny, wydłużanie się średniej długości życia, zmiana modelu rodziny oraz wspomniany wyżej odpływ młodych mieszkańców, poszukujących pracy i poprawy warunków życia. Pewne znaczenie może mieć też struktura płci.

Zjawisko starzenia się ludności wykazuje wyraźnie negatywne konsekwencje, zarówno społeczne, ekonomiczne, jak i demograficzne [Andrews, 2000]. Alarmujące statystyki mówią o stale zwiększającej się liczbie ludności powyżej 60 roku życia, przy

jednoczesnym spadku stopy urodzeń. Powiększająca się grupa osób starszych wymagać będzie zapewnienia mieszkań, opieki zdrowotnej, usług transportowych, żywności i rozrywki dostosowanej do ich możliwości i wieku. Rosnące koszty utrzymania osób starszych zmierzać mogą do napięć pomiędzy młodszą i starszą generacją, które nasilać się będą w przypadku niewystarczających środków finansowych płynących od młodszej generacji poprzez programy ubezpieczeń społecznych. Innym wyzwaniem stawianym przed społeczeństwem starzejącym się jest pogodzenie potrzeb ludności starszej z głównymi tendencjami współczesności, takimi jak postęp technologiczny, globalizacja i rozwój społeczno-gospodarczy. Wymaga to niezwykle trudnych dostosowań w wielu dziedzinach życia, od zatrudnienia, funduszy emerytalnych, zabezpieczenia społecznego po opiekę zdrowotną i edukację [Domański, 2005].

Polska od wielu lat plasuje się w pierwszej trzydziestce krajów demograficznie starych. Próg starości demograficznej przekroczyła już w 1967 roku. W latach 1990-2005 udział ludności powyżej 65 roku życia wzrósł z 10,1% do 13,2%, a w wieku 60 lat i więcej - z 14,8% do 17,1%. W 2001 r. w Polsce było ok. 5,6 mln osób w wieku poprodukcyjnym. Z prognoz demograficznych GUS wynika, że liczba osób w wieku emerytalnym zwiększy się do 9,6 mln w roku 2030. W 2008 roku na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało już 41 w wieku emerytalnym [Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki, 2011].

Starzenie społeczeństwa dostrzegalne jest nie tylko w skali kraju, bowiem dotyczy ono także województw, powiatów i miast. W okresie 2000-2011 udział ludności w wieku poprodukcyjnym systematycznie wzrastał i pod koniec 2011 roku osiągnął w Jarosławiu 17,8%, co jest wartością wyższą od analogicznych wartości dla powiatu jarosławskiego (16,1%) i województwa podkarpackiego (16,3%). Jeszcze w 2000 r. odsetek ten dla Jarosławia wynosił 13,1% i był niższy, niż w powiecie jarosławskim i w województwie podkarpackim. W liczbach bezwzględnych był to przyrost o prawie 30% w ciągu 11 lat, podczas gdy w powiecie i województwie wynosił on po 11%. Tę niekorzystną sytuację miasta dodatkowo pogorszył systematycznie spadający odsetek mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym. W roku 2000 stanowili oni 24,5% ludności, a w roku 2011 zaledwie 17,1% - w liczbach bezwzględnych było to o 1/3 mniej. Ubytek najmłodszej ludności odnotowano też w okresie 2000-2011 w powiecie jarosławskim (o 8 pkt., czyli o 29% osób) i w województwie (odpowiednio o 7,5 pkt. i 28%).

Odsetek ludności w wieku produkcyjnym w 2006 r. osiągnął w Jarosławiu 66% i zaczął spadać: w 2011 r. wyniósł on bowiem 65,2%. Natomiast dla powiatu i województwa obserwowano w całym 11-leciu wzrost tego udziału – odpowiednio o 6,8 pkt. i 5,8 pkt.

Warto zwrócić uwagę także na wskaźnik obciążenia demograficznego ogółem, czyli na liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym. W Jarosławiu wskaźnik ten wynosił z końcem 2011 roku 53,4, w powiecie - 56,7, a w województwie - 56,5. Od roku 2000 jego wartość zmalała w Jarosławiu o 12% - znacznie mniej, niż w powiecie (28%) i województwie (21%) – być może dzięki dość wysokiemu jeszcze w mieście udziałowi ludności w wieku produkcyjnym.

Zmniejszenie udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym występujące łącznie z obciążeniem demograficznym ogółem niesie ze sobą negatywne skutki w postaci spadku zasobów siły roboczej. Z kolei brak dostatecznej liczby rąk do pracy nie pozwala na podwyższenie poziomu życia starzejącego się społeczeństwa.

5.3. Zmiana struktury zatrudnienia mieszkańców miasta

Pod koniec 2012 r. liczba ludności aktywnej zawodowo w województwie podkarpackim wynosiła 942 tys. i była wyraźnie zróżnicowana, pod względem płci, wieku i wykształcenia. Współczynnik aktywności zawodowej dla podkarpacia to 56,5%, z czego wyższe wartości odnotowuje się w grupie mężczyzn (63,6%). Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania wyższy współczynnik charakteryzuje mieszkańców wsi – aż 57,4%. Pod względem wykształcenia najwyższą aktywność odnotowuje się wśród ludności posiadającej wykształcenie wyższe – aż 80,9%. Wysokiemu współczynnikowi aktywności zawodowej w tej grupie towarzyszył również wysoki wskaźnik zatrudnienia, który wynosił 73,7%. Najniższy, wynoszący 20,9% współczynnik aktywności zawodowej i 17,6% wskaźnik zatrudnienia, charakteryzuje osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych, tj. z wykształceniem gimnazjalnym lub bez wykształcenia. Ogółem, w 2012 roku na terenie województwa podkarpackiego pracowało 784,9 tys. osób, co stanowi 5,7% pracujących w Polsce.

Specyfika jarosławskiego rynku pracy uwarunkowana jest szeregiem czynników, od historycznych poczynając, na lokalizacyjnych kończąc. Od wielu lat Jarosław jest ważnym ośrodkiem przemysłowym zarówno w skali regionu, województwa, jak i kraju, pełni też funkcję centrum administracyjnego, edukacyjnego i handlowo-usługowego. Istotne znaczenie ma również usytuowanie miasta przy międzynarodowym szlaku komunikacyjnym.

Podstawowym źródłem utrzymania mieszkańców Jarosławia jest praca w przemyśle i usługach, przy czym dominują podmioty prywatne. W sektorze II pracuje obecnie (dane z końca 2011 r.) 41,4% ogółu zatrudnionych, co w porównaniu z rokiem 2006 stanowi wzrost o 5,5%. Od roku 1995 do 2006 obserwowany był systematyczny spadek zatrudnienia w tym sektorze, z 52,2% w 1995 r. do 35,9% w 2006 roku, co należy wiązać ze zmianą struktury gospodarki, unowocześnianiem i mechanizacją, a także prywatyzacją największych zakładów przemysłowych i ograniczaniem w nich zatrudnienia. Spadek zatrudnienia w przemyśle zanotowany został w latach 1995-2006 także na obszarze powiatu i województwa podkarpackiego, odpowiednio: z 46,1% do 32,1% oraz z 46,1% do 40,8%.

Wraz z ograniczeniem zatrudnienia w przemyśle, następuje systematyczny wzrost zatrudnienia w usługach. W 1995 roku w sektorze usług w Jarosławiu pracowało 47,5% mieszkańców, a w roku 2006 - już 63,9%. Choć dane odnoszące się do roku 2011 mówią o niewielkim spadku zatrudnienia (58,4%) to spodziewać się można, że właśnie sektor usług będzie tym, którego prężny rozwój doprowadzi do częściowego przejęcia pracowników pozostałych sektorów. Spadek zatrudnienia w usługach nie dotyczy jedynie miasta, podobny zanotował także powiat jarosławski, z 66,3% w 2006 do 59,9% w roku 2011. W przypadku województwa podkarpackiego występuje stały i systematyczny wzrost liczby pracujących w usługach z 51,5% w 1995 roku do 59,5% w roku 2011.

Najmniejsze zatrudnienie przypada w omawianym regionie na rolnictwo i dotyczy to zarówno województwa, powiatu, jak i samego Jarosławia. W ciągu ostatnich 16 lat, od 1995 roku do 2011, zatrudnienie w rolnictwie Jarosławia utrzymuje się na niskim i zarazem stałym poziomie ok. 0,2%, podczas gdy dość znaczny spadek zanotowano zarówno w powiecie jarosławskim, jak i w województwie, odpowiednio: z 3,6% do 1,1% i z 2,4% do 0,9%.

W 2000 roku w woj. podkarpackim działało ponad 300 tys. gospodarstw rolnych, a w sektorze rolniczym pracowało 203 tys. osób. W roku 2012 gospodarstw tych było już tylko nieco ponad 150 tys. i już tylko niespełna 159 tys. zatrudnionych w sektorze rolniczym [dane GUS]. Daje to spadek liczby gospodarstw o 150 tys. i spadek zatrudnienia aż o 44 tys. osób. Zauważyć należy także stopniową zmianę struktury własności podkarpackich gospodarstw. Przed wejściem Polski do Unii Europejskiej charakterystyczny na Podkarpaciu był podział gospodarstw i dziedziczenie przez członków rodziny. Od ośmiu lat obserwuje się zmianę tej tendencji, teraz charakterystyczne jest przekazywanie gospodarstw w ręce jednego członka rodziny, bądź też odsprzedawanie innym rolnikom chcącym powiększyć swoje gospodarstwa. Tym sposobem średnia powierzchnia gospodarstw rolnych na Podkarpaciu

zwiększyła się statystycznie o 1,5 ha i wynosi obecnie 4,5 ha. Spadek liczby gospodarstw oraz liczby zatrudnionych w rolnictwie w skali regionu nie wydaje się być zjawiskiem korzystnym, szczególnie, że 52% województwa zajmują użytki rolne, z czego jedna czwarta leży obecnie odłogiem. Taki stan rzeczy związany jest z systemem unijnych dopłat. Dotacje otrzymują obecnie osoby będące właścicielami terenów rolniczych, bez względu na to, czy faktycznie swe grunty użytkują. Zamyka to drogę prawdziwym rolnikom do powiększania swoich gospodarstw i tym samym uprawiania rolnictwa typowo towarowego.

Pod względem liczby zatrudnionych w rolnictwie zdecydowanie wybijają się na terenie województwa trzy powiaty: stalowowolski, mielecki i dębicki odnotowując zatrudnienie dochodzące do 31 tys. osób. Najmniej, od 3 do 10 tys., pracujących w rolnictwie posiadają powiaty: tarnobrzeski, nizański, kolbuszowski, strzyżowski, brzozowski, lubaczowski, przemyski, leski i bieszczadzki. Powiat jarosławski na tle innych powiatów województwa odznacza się zatrudnieniem średnim, w granicach 17-24 tys., obok takich powiatów jak: rzeszowski, jasielski i sanocki.

5.4. Bezrobocie i jego konsekwencje społeczne

W końcu 2013 roku w województwie podkarpackim, podobnie jak w powiecie jarosławskim i samym Jarosławiu utrzymywała się niekorzystna sytuacja na rynku pracy. Poziom bezrobocie zarówno w województwie, jak i w powiecie jest zawsze wyższy od średniego krajowego. W latach 2011-2013 w powiecie odnotowano wzrost stopy bezrobocia o 0,7%, tym samym bezrobocie w roku 2013 wynosiło 19,3%, podczas gdy w województwie było o 3,2% niższe (Tab. 13). Wysoka stopa bezrobocia w powiecie jarosławskim utrzymuje się od kilku lat, a jej systematyczny wzrost wskazuje na niestabilną sytuację gospodarczą w regionie.

Warto zaznaczyć, że na tle województwa podkarpackiego powiat jarosławski (19,3%) należy do powiatów o najwyższej stopie bezrobocia i plasuje się za takimi powiatami jak: nizański (26%), brzozowski (24,3%), strzyżowski (23,8%), leski (23,6%), bieszczadzki (22,5%), ropczycko-sędziszowski (22,2%), przemyski (21,8%), łańcucki (19,9%), leżajski (19,5%) i przeworski (19,5%).

Tab. 13. Stopa bezrobocia ludności powiatu jarosławskiego na tle Polski i województwa podkarpackiego w latach 2011-2013.

Stopa bezrobocia	2011				2012				2013			
	I kw.	II kw.	III kw.	IV kw.	I kw.	II kw.	III kw.	IV kw.	I kw.	II kw.	III kw.	IV kw.
Polska	13,3	11,9	11,8	12,5	13,3	12,3	12,4	13,4	14,3	13,2	13,0	13,4
Województwo podkarpackie	16,1	14,7	14,8	15,5	16,1	14,9	15,1	16,3	16,9	15,6	15,6	16,4
Powiat jarosławski	19,5	18,2	18,2	18,6	19,2	18,2	18,5	19,4	20,4	19,0	18,7	19,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych.

W samym Jarosławiu bezrobotnych zarejestrowanych jest 3022 osoby (dane Urzędu Pracy w Jarosławiu, na koniec 2013 r.). W latach 2006-2009 większe było bezrobocie wśród kobiet (52,4% w 2006 r. i 50,8% w 2009 r.); od 2012 roku zaś liczniejszą grupę stanowią mężczyźni (50,5%). Wśród bezrobotnych zarejestrowanych na terenie województwa przeważają zaś kobiety; w 2012 r. stanowiły 50,6% ogółu i liczba ich od roku 2009 zwiększyła się o 8,6%.

Bezrobocie dotyczy przede wszystkim ludzi młodych, wchodzących dopiero na rynek pracy. Co trzecia bezrobotna osoba jest w wieku 25-34 lat. Sporą grupę stanowią także bezrobotni do 24 roku życia (ok. 20%), choć od roku 2009 ubyło ich o około 13%. Bezrobocie wśród młodych, nie posiadających stażu pracy, jest zjawiskiem zdecydowanie niekorzystnym i niepożądanym. Najmniej jest w powiecie bezrobotnych w wieku 55 lat i więcej, których w 2012 r. zarejestrowano nieco ponad 800 – o 300 więcej, niż 3 lata wcześniej. Wzrost ten jest szczególnie niekorzystny z uwagi na ubogą ofertę rynku pracy dla tej właśnie grupy wiekowej bezrobotnych. Osoby powyżej 55 roku życia postrzegane są bowiem przez potencjalnych pracodawców jako mało mobilne, trudniej przystosowujące się do zmieniających warunków, oraz posiadające mniejszą skłonność do przekwalifikowania, bądź podnoszenia własnych kwalifikacji.

Większość osób rejestrujących się w powiatowych urzędach pracy ma stosunkowo niski poziom wykształcenia. W powiecie jarosławskim były to osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe (31% w 2009 r. i 30% w 2012 r.), średnie zawodowe (odpowiednio 23,5% i 23,8%) oraz gimnazjalne i niższe (24% i 23,2% w 2012 r.). Najmniej bezrobotnych miało zaś wykształcenie średnie ogólnokształcące (8,5% w 2009 r. i 9,1% w 2012 r.) oraz wyższe (12,7% w 2009 r. i 13,7% w 2012 r.).

Podstawą egzystencji większości rodzin są dochody z tytułu zatrudnienia, a utrata pracy bądź pozostawanie bezrobotnym powoduje pogorszenie ich sytuacji materialnej. Okres pozostawania bez pracy ma także bezpośredni wpływ na relacje członków rodziny i ich

postawy życiowe. Długotrwałe bezrobocie i pogłębianie się niedostatku rodziny wyzwala w jej członkach aktywność indywidualną, bądź postawę pasywną. Do aktywnych przejawów zaliczyć należy przede wszystkim wszelkie formy przedsiębiorczości prowadzącej do podjęcia pracy, bądź zmiany kwalifikacji. Negatywnymi zaś są postawy, które akceptują istniejącą sytuację rodziny i nie dążą do jej poprawy. Innymi negatywnymi konsekwencjami są zjawiska patologiczne, takie jak: przestępczość, alkoholizm, narkomania, prostytutka oraz samobójstwa.

Warto zaznaczyć, że istotnym czynnikiem wpływającym na wielkość zjawisk patologicznych w regionie Jarosławia stanowi niewątpliwie położenie miasta na szlaku tranzytowym Wschód-Zachód oraz bliskość przejścia granicznego [Piotrowski, 2001].

6. ELEMENTY STRUKTURY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEJ JAROSŁAWIA

6.1. Charakterystyka ogólna

Punktem wyjścia dla rozważań autorki w niniejszym rozdziale jest możliwie precyzyjne określenie struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz jej elementów. Sporym ułatwieniem wydaje się bardzo bogata historia badań tego typu, oparta na przyjętych koncepcjach i metodach badawczych. Sama struktura funkcjonalno-przestrzenna koncentruje się wokół rozmieszczenia i wzajemnego oddziaływania działalności miejskich. By tego dokonać, niezbędne są szczegółowe i czasochłonne badania nad użytkowaniem gruntów miejskich oraz rozmieszczeniem w obrębie miasta głównych typów użytków i działalności miejskich. Poprzez formy użytkowania ziemi (grunty, budynki) przejawiają się bowiem funkcje miasta.

Dokonując klasyfikacji 16 form użytkowania ziemi w Jarosławiu, autorka wyróżniła 7 rodzajów terenów zainwestowanych oraz 3 – niezainwestowanych (Tab.14.).

Tereny zainwestowane zajmują stosunkowo niewielką powierzchnię miasta, bo nieco ponad 1/4, trzykrotnie mniej niż niezainwestowane, z udziałem 72,4%. Już na wstępie tej analizy zauważamy, że Jarosław dysponuje dużymi rezerwami terenu, co pozwala domniemywać, że dalszy rozwój tego miasta może zachodzić poprzez zagospodarowywanie terenów w jego granicach, nie zaś drogą przyłączania terenów podmiejskich.

Wśród terenów zainwestowanych zdecydowanie dominują mieszkalne (38%), obejmujące zarówno zabudowę jednorodzinną, wielorodzinną, jak i blokową oraz zabytkowe kamienice śródmiejskie. Do tych terenów zaliczono jedynie tereny pełniące wybitnie mieszkalną funkcję. Obszary, gdzie funkcja ta współistnieje z usługami uznano za tereny mieszkalno-usługowe, stanowiące 0,9% terenów miejskich i 3% - zainwestowanych. Na terenach wyłącznie usługowych mamy do czynienia z usługami przestrzennie wydzielonymi – czyli wolnostojącymi obiektami usługowymi. Zajmują one więcej, bo 5% terenów miejskich i 18% zainwestowanych, jednak wartość ta, obliczona na podstawie wykonanej mapy użytkowania ziemi w Jarosławiu, nieco zaniża przestrzenny zasięg usług w Jarosławiu, gdyż duża ich część towarzyszy innym formom użytkowania ziemi, szczególnie (jak wspomniano) - terenom mieszkalnym, zajmując partery budynków. Stąd wynika potrzeba dokonania analizy terenów usługowych, także pod względem liczby placówek usługowych

i ich rozmieszczenia w obrębie miasta (zob. Tab.17 w Podrozdziale 6.3.2 i komentarz do niej).

Tab. 14. Struktura użytkowania ziemi w Jarosławiu w 2010 r.

Lp.	Formy użytkowania ziemi	Powierzchnia		
		ha	%	%
1.	Tereny mieszkalne	365,1324	10,6	38,6
2.	Tereny usługowe	172,1996	5,0	18,2
3.	Tereny mieszkalno-usługowe	29,9549	0,9	3,2
4.	Tereny produkcyjne	40,4670	1,2	4,3
5.	Tereny komunikacyjne	173,7960	5,0	18,4
6.	Parki i skwery	15,7319	0,5	1,7
7.	Tereny sportowe	8,7607	0,3	0,9
8.	Cmentarze	12,6011	0,4	1,3
9.	Ogrody działkowe	66,1071	1,9	3,7
6-9.	Tereny zieleni i rekreacji - razem	103,2008	3,1	7,6
10.	Inne tereny zainwestowane	62,1458	1,8	6,6
1-10.	Łącznie tereny zainwestowane	946,8965	27,6	100
11.	Grunty orne	1771,5289	51,4	70,9
12.	Łąki i pastwiska	324,6701	9,4	13,0
13.	Sady	214,6055	6,2	8,5
11-13.	Użytki rolne - razem:	2310,8045	67,0	92,4
14.	Lasy	22,7077	0,6	0,9
15.	Nieużytki	120,2102	3,5	4,9
16.	Wody	46,3324	1,3	1,8
11-16.	Łącznie tereny niezainwestowane	2500,0548	72,4	100
1-16.	Ogółem powierzchnia miasta w granicach administracyjnych	3446,9513	100,0	x

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.2. Znaczenie poszczególnych form użytkowania ziemi

Z wielu czynników wpływających na lokalizację poszczególnych form użytkowania ziemi, ogromne znaczenie mają historyczne i przyrodnicze, jednak nie mniej ważne są powiązania poszczególnych form. Niektóre bowiem wykazują wybitną tendencję do współwystępowania, w przypadku innych nie dostrzegamy takich związków, a jeszcze inne są wyraźnie od siebie odseparowane. Tego rodzaju zależności zbadała autorka za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana – wyniki są w dalszej części pracy.

Tereny komunikacyjne Jarosławia, ściśle powiązane z mieszkalnymi i usługowymi, stanowią 5% terenów zainwestowanych (stan na czerwiec 2012 r.), jednak w najbliższym czasie ich udział wzrośnie po ukończeniu budowy północno-wschodniej obwodnicy miasta. Na południowym zachodzie są zaś tereny przeznaczone na autostradę.

Tereny produkcyjne (przemysłowe) zajmują 1,2% terytorium Jarosławia; jest to odsetek porównywalny z innymi miastami średniej wielkości.

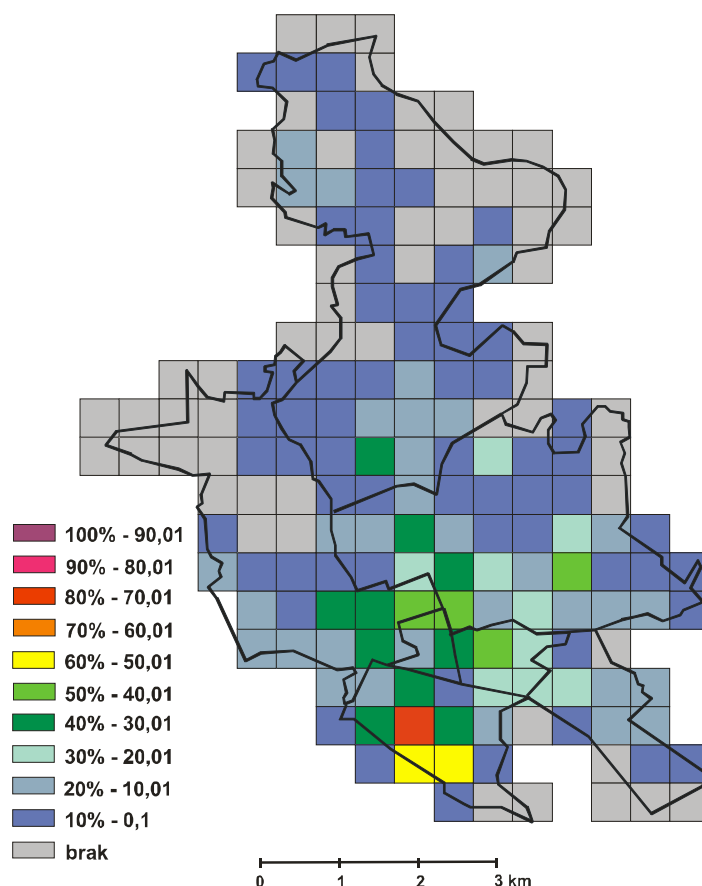
Tereny niezainwestowane zajmują niemal 3/4 powierzchni miasta, z wyraźną dominacją użytków rolnych (92,4% i 67% obszaru miasta), które w połączeniu z sadami tworzą rezerwę budowlaną miasta. Stosunkowo duże powierzchnie zajmują także łąki i pastwiska (9,4%) oraz sady (6,2%). Niewiele jest lasów (zaledwie 0,6%), co oznacza konieczność ich racjonalnego użytkowania i ochrony, jako terenów ważnych dla miasta.

Do wód (1,3%) zaliczono San, wijący się wzdłuż wschodniej granicy Jarosławia. Dolina tej rzeki, dziś niezainwestowana, jest potencjalnym obszarem rekreacyjnym i zarazem atrakcyjnym dla osadnictwa - pod warunkiem uregulowania Sanu.

6.3. Główne formy użytkowania ziemi

6.3.1. Tereny mieszkalne

Tereny mieszkalne w Jarosławiu zajmują powierzchnię 365,1 ha, co stanowi 10,6% powierzchni miasta. Ich lokalizację obrazuje rycina 1, która daje uogólniony obraz ich przestrzennego rozmieszczenia. Zasadniczą cechą jest ich koncentracja na centralnych i południowo-zachodnich krańcach miasta. Taka lokalizacja ma podłoże historyczne, nawiązuje bowiem do dawnej zabudowy, oraz jest wynikiem rozbudowy miasta wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych.

Ryc. 11. Odsetek powierzchni terenów mieszkalnych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

W Jarosławiu jest 3 705 budynków pełniących funkcję wyłącznie mieszkalną (dane z 2010 r.), z czego zdecydowaną większość, bo aż 94% stanowią domy jednorodzinne (Tab.15.). Bloki, w liczbie 202 (5,46%) zlokalizowane są w obrębie 12 osiedli budownictwa wysokiego, o zróżnicowanej liczbie zarówno samych budynków, jak i mieszkańców (Tab.16.). Największą liczbę ludności (według danych Urzędu Miasta z 2007 roku) mają osiedla: Armii Krajowej (2 182 osoby), gen. Kazimierza Pułaskiego (1 890), oraz Kombatantów (1 821). Najmniej mieszkańców mają osiedla: Kalinki (264 osoby), Niepodległości (276) oraz Wojska Polskiego (470).

Tab. 15. Udziały poszczególnych typów zabudowy mieszkaniowej w Jarosławiu w roku 2010.

Typ zabudowy	Liczba obiektów	%
▪ jednorodzinna	3 486	94,1
Ż wielorodzinna - Ż szeregową	17	0,5
▪ wielorodzinna („bloki”)	202	5,5
Ogółem	3 705	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

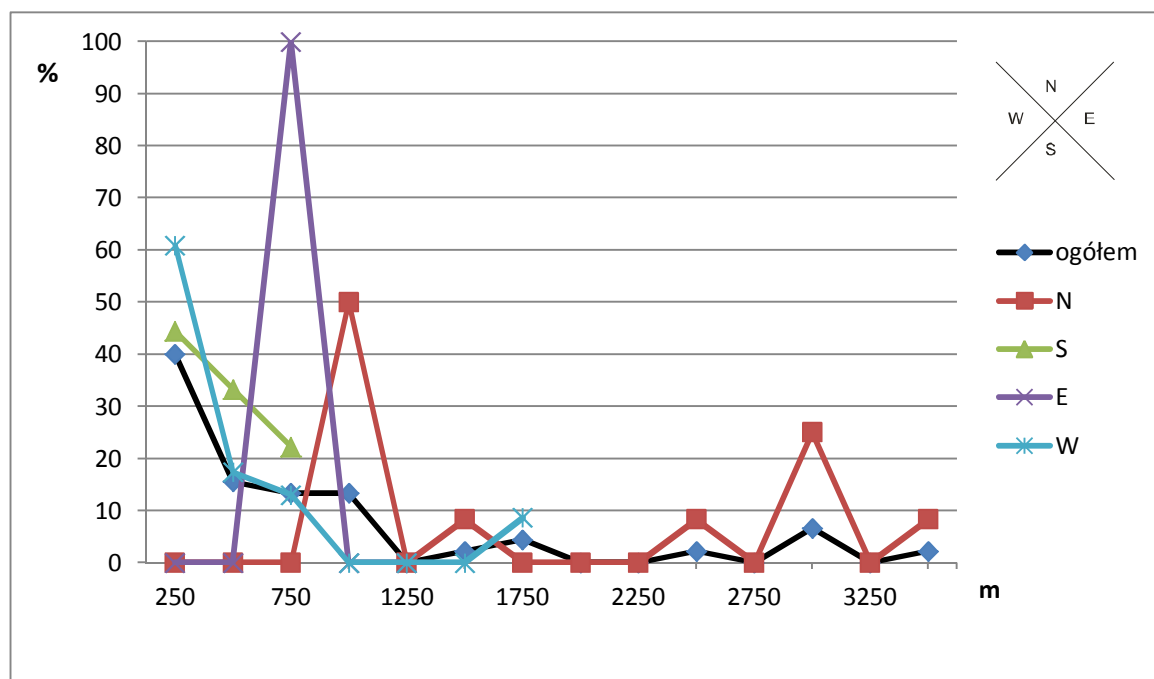
Jarosławskie osiedla posiadają od kilku do kilkunastu bloków mieszkalnych, o zróżnicowanej wysokości. Zdecydowaną większość (ok. 2/3) stanowią obiekty 5-kondygnacyjne, będące zarazem najwyższymi w Jarosławiu. Na pozostałe, złożone z 2, 3 lub 4 kondygnacji, przypada odpowiednio: 2,97%, 17,33% i 15,34% zabudowy blokowej. Jest to przeważnie zabudowa wielkopłytowa, dość dobrze utrzymana, poddawana okresowym remontom, nieprzystosowana jednak do potrzeb osób starszych ani niepełnosprawnych. Na osiedlach tych jest duży deficyt miejsc parkingowych, a nowe parkingi są zakładane przeważnie na terenach zielonych, co uszczupla areal terenów rekreacyjnych w bezpośrednim sąsiedztwie bloków.

Tab. 16. Osiedla budownictwa blokowego w Jarosławiu.

Lp.	Nazwa	Liczba mieszkańców (2007)
1.	Armii Krajowej	2 182
2.	Braci Prosbów	634
3.	Jagiellonów	590
4.	Kalinka	264
5.	Kombatantów	1 821
6.	Mikołaja Kopernika	1 408
7.	Niepodległości	279
8.	gen. Kazimierza Pułaskiego	1 890
9.	Słoneczne	1 106
10.	Wincentego Witosa	1 450
11.	Wojska Polskiego	470
12.	1000-lecia	645

Źródło: Strategia Rozwoju Miasta..., 2008.

Omawiane osiedla wielorodzinne są stosunkowo blisko centrum na co wskazuje Ryc.12. Większość zabudowań 3 i 4-kondygnacyjnych zlokalizowana jest w odległości nie większej niż 1250 m od centralnej części miasta. Najbliżej centrum położona jest zabudowa w południowych (do 750 m) i wschodnich (do 1 km) rejonach miasta, najdalej zaś sięga w kierunku północnym. Podkreślić należy, że wraz ze wzrostem odległości od obszarów centralnych, spada liczba omawianych budynków.

Ryc. 12. Udział budynków 3- i 4-kondygnacyjnych w Jarosławiu w zależności od odległości od centrum miasta i kierunku odeń.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Zabudowa jednorodzinna w Jarosławiu tworzy dwa duże zgrupowania budynków, przeważnie jednopiętrowych: Osiedle Kolonia Oficerska oraz Sterańczaka.

Kolonia Oficerska położona jest w południowo-zachodniej części miasta, po południowej stronie torów kolejowych, na terenie 64,4 ha, uzyskanym w wyniku parcelacji majątku hrabiów Siemieńskich z Pawłosiowa. Pierwsze domy budowane były po I wojnie światowej z myślą o oficerach stacjonujących w licznych jarosławskich koszarach, stąd też pochodzi nazwa osiedla. Obecną zabudowę stanowią przeważnie nowe, dwukondygnacyjne domy jednorodzinne, zajmujące działki wielkości ok. 5-10 arów (Ryc.13.). Osiedle ma typową zabudowę willową

Ryc. 13. Układ przestrzenny Kolonii Oficerskiej.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej Jarosławia.

Osiedle Sterańczaka zajmuje teren wielkości około 12 ha w zachodniej części miasta, od południa ograniczony torowiskiem kolejowym, od północy - drogą E40 (ul. Krakowską) do Rzeszowa, od północnego zachodu przylega bezpośrednio do Nowego Cmentarza, a od południowego wschodu do podmokłych nieużytków. Osiedle to nie ma wielu możliwości rozwoju przestrzennego, nie jest też postrzegane jako atrakcyjne, z uwagi na sąsiedztwo cmentarza, szosy i linii kolejowej (Ryc.14.).

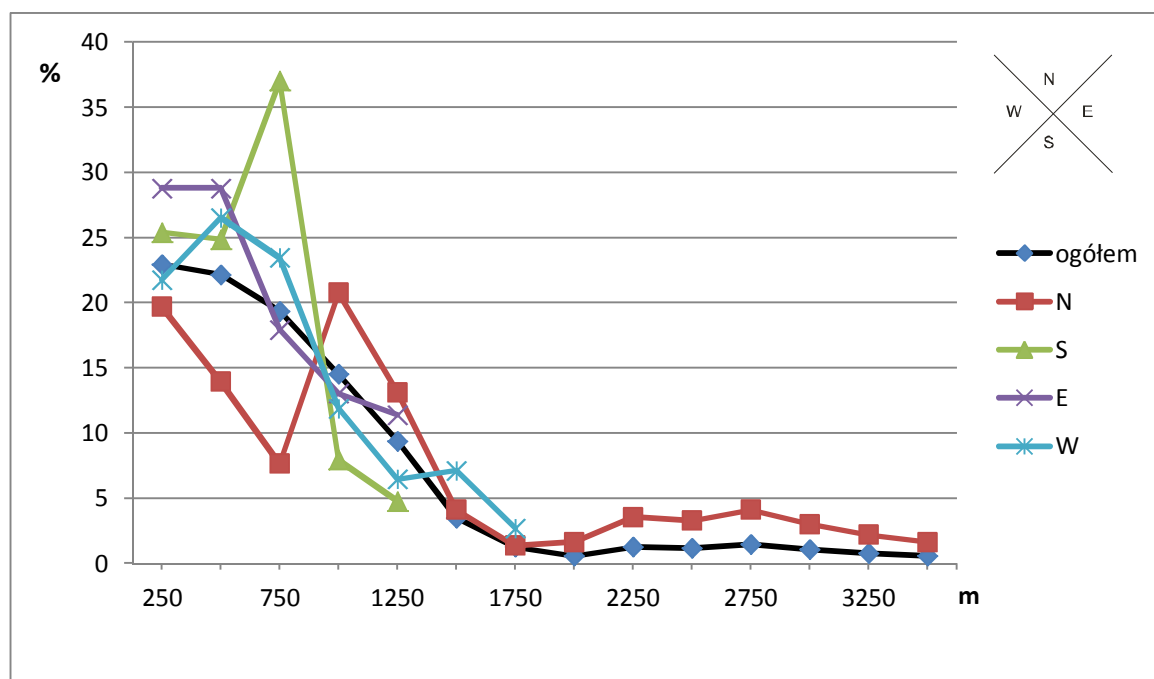
Poza 14 osiedlami zabudowy wielo- i jednorodzinnej, domy mieszkalne występują w Jarosławiu także wzdłuż ciągów komunikacyjnych, tj. ulic Pełkińskiej, Kruhel Pełkiński, Batalionów Chłopskich, Dolnoleżajskiej oraz Grodziszczkańskiej, tworząc tam niewielkie skupiska obiektów jednorodzinnych, starszych parterowych i nowszych jednopiętrowych. Lokalizacja ta wydaje się dość atrakcyjna ze względu na położenie z dala od ściśle miejskiego zgiełku, jednak w niewielkim oddaleniu, dającym tym samym możliwość dogodnego połączenia z centrum.

Ryc. 14. Układ przestrzenny Osiedla Sterańczaka.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy topograficznej Jarosławia.

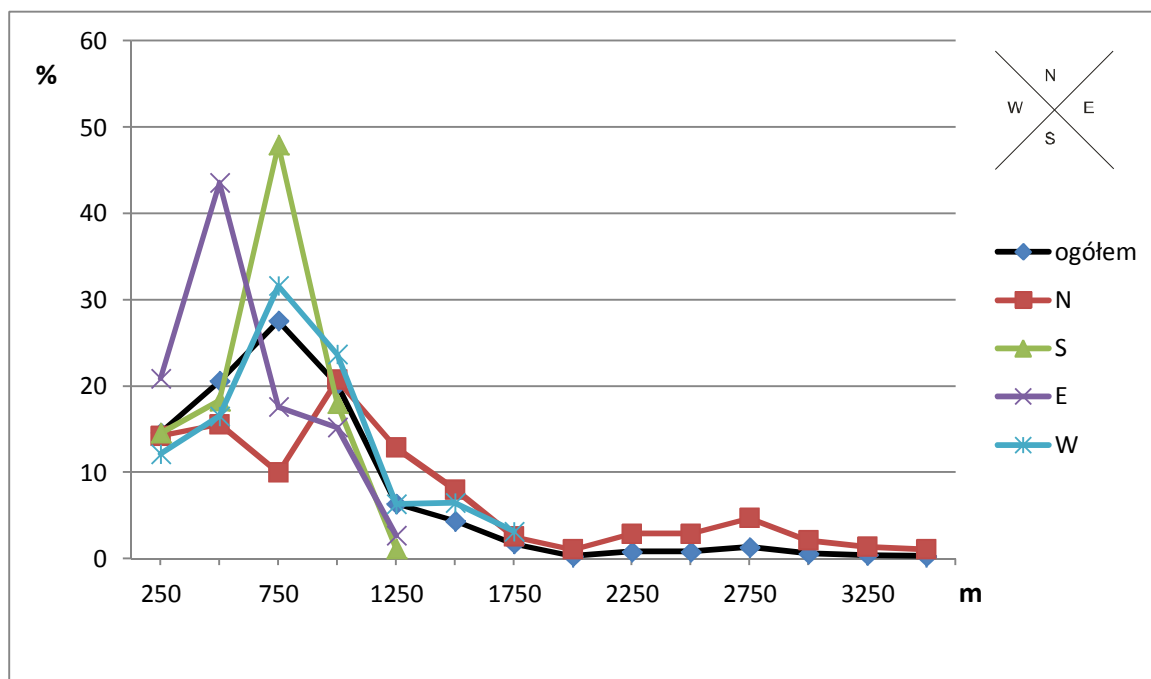
Zarówno pod względem zabudowy parterowej (Ryc.15.), jak i jednopiętrowej (Ryc.16.) zauważalna jest jej koncentracja na terenach centralnych i w ich bliskim sąsiedztwie, nie dalej jednak niż 1750 m. Jedynie w północnych rejonach miasta, zabudowa ta istnieje w znacznym oddaleniu, nawet do 3,5 km od ścisłego centrum, niemal do granic miasta.

Ryc. 15. Udział budynków parterowych w Jarosławiu w zależności od odległości od centrum miasta i kierunku odeń.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Jest to jednak zabudowa nieliczna, rozproszona, często pozbawiona już typowo miejskiej fizjonomii, w przypadku budynków parterowych – często drewniana. Na południowych i wschodnich obszarach Jarosławia, zasięg występowania budynków parterowych i jednopiętrowych nie przekracza 1250 m od centrum.

Ryc. 16. Udział budynków jednopiętrowych w Jarosławiu w zależności od odległości od centrum miasta i kierunku odeń.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.2. Tereny usługowe

W Jarosławiu funkcjonuje ponad 2700 obiektów usługowych (2010 r.). Wg Ewidencji Działalności Gospodarczej Urzędu Miasta, liczba ta jest nieco większa, co wynika z obecności w tym rejestrze podmiotów, które zarzuciły swoją działalność. Ustalenie faktycznej liczby działających obiektów usługowych było jedną z trudniejszych i bardziej czasochłonnych prac podczas prowadzonych badań terenowych.

Najliczniejszą grupę usług stanowią w Jarosławiu obiekty handlowe – 1458 (53,9%) – Tab.17, głównie przemysłowe, wśród których prym wiodą sklepy odzieżowe, obuwnicze i pasmanteryjne (11,4%) oraz obiekty o dużej różnorodności asortymentowej, sklasyfikowane jako wielobranżowe (10,9%). Stosunkowo duże znaczenie mają również sklepy spożywcze

(8,2%), choć zauważa się wyraźną tendencję odchodzenia od typowo spożywczego charakteru tych obiektów, na rzecz działalności wielobranżowej. Niewątpliwie jest to wyjściem naprzeciw potencjalnym klientom, przyzwyczajonym w coraz większym stopniu do dokonywania zróżnicowanych zakupów w jednym obiekcie.

Wyraźne deficyty dostrzega się natomiast w zakresie gastronomii (3,2%). Cena usług gastronomicznych w większości lokali jest niewspółmiernie wysoka w stosunku do jakości produktu i samej usługi. Wyraźne braki dotyczą także placówek kulturotwórczych i sportowych.

Znak czasów dostrzec można również we względnie wysokim odsetku zakładów rzemieślniczych (8,5%) – głównie z zakresu mechaniki pojazdów samochodowych, urządzeń i maszyn (5,1%), co jest ściśle związane z wysoką i systematycznie rosnącą liczbą zarejestrowanych pojazdów samochodowych. Liczba pojazdów wpływa także na odsetek usług transportowych, które stanowią aż 7,5% ogółu usług.

Wracając jednak do zakładów rzemieślniczych, należy podkreślić, że coraz większego znaczenia nabierają usługi fryzjersko-kosmetyczne, których udział w jarosławskim sektorze usług to 2,2%. Zakłady te charakteryzują się dość dużą dynamiką zmian, dywersyfikacją usług oraz ich stosunkowo wysokim poziomem. Przyczyn takiego stanu rzeczy niewątpliwie należy upatrywać w rosnącym popycie na tego typu usługi, jak również w szerokich możliwościach kształcenia w tym zakresie, oferowanych przez Państwową Wyższą Szkołę Techniczno-Ekonomiczną w Jarosławiu, w ramach kierunku kosmetologia.

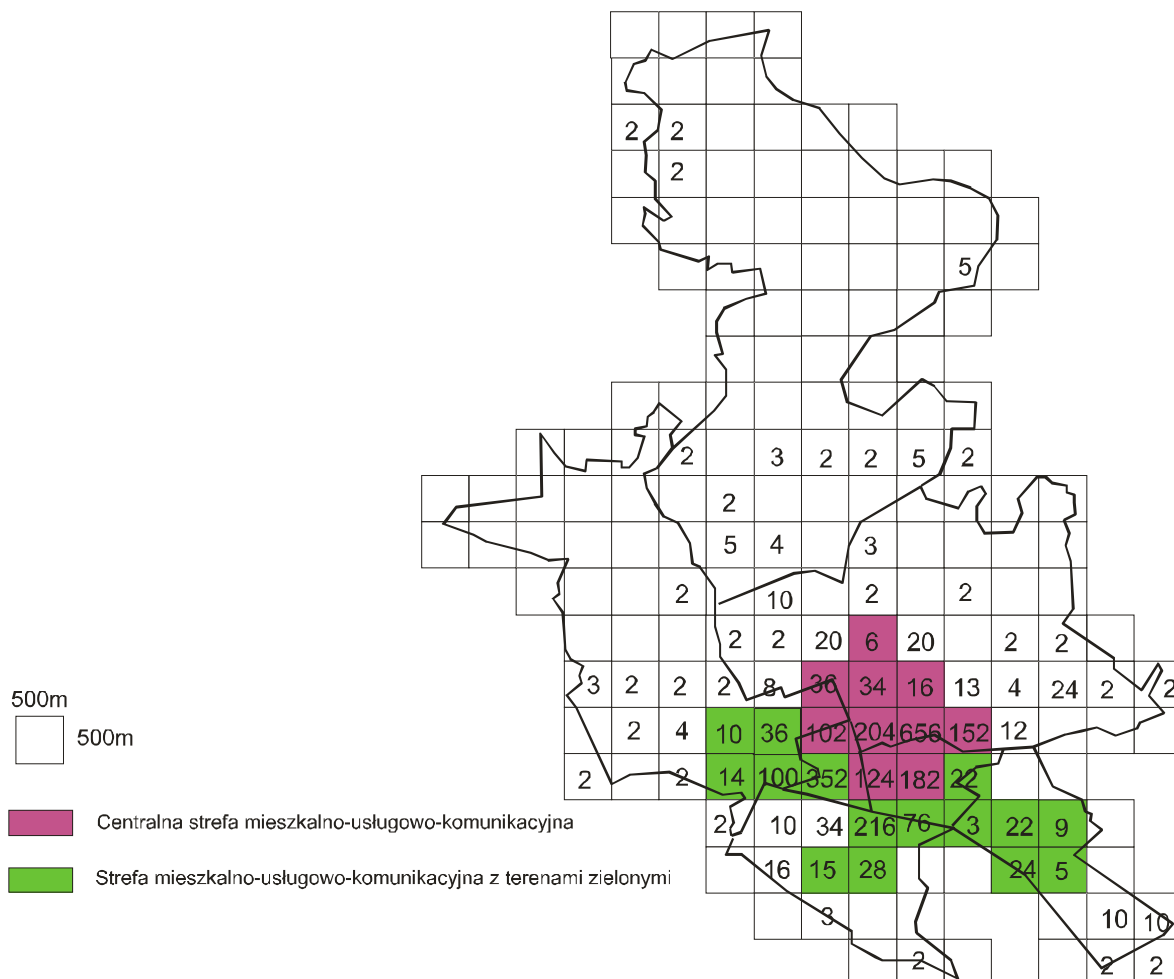
Dobrze rozwinięte są wszelkiego rodzaju usługi medyczne, stanowiące 7% wszystkich usług.

Pod względem liczby obiektów usługowych w Jarosławiu wyraźnie dominują dwie strefy funkcjonalne: centralna mieszkalno-usługowo-komunikacyjna i położona na południe od niej, mieszkalno-usługowo-komunikacyjna, z terenami zielonymi (strefy te szczegółowo omówiono w Podrozdziale 6.5). Skupia się tam aż 90% usług, odpowiednio, 1512 (56%) i 932 obiekty (34%) – Ryc.17.

Tab. 17. Obiekty usługowe na terenie Jarosławia w 2010 r.

Wyszczególnienie	Liczba	%
1. Sklepy ogółem	1458	
w tym: spożywcze	223	8,2
z artykułami przemysłowymi, w tym: odzieżowe, obuwnicze i pasmanteryjne	1235 309	11,4
elektroniczne (AGD, komputery, telefony)	102	3,8
chemiczne	79	2,9
artykuły papiernicze i biurowe	52	1,9
artykuły ze sprzętem sportowym, turystycznym i ogrodniczym	50	1,8
kwiaciarnie	32	1,2
apteki, artykuły optyczne	55	2,0
artykuły wyposażenia wnętrz (meble, okna)	97	3,6
części samochodowe, rowerowe itp.	72	2,7
wielobranżowe	294	10,9
materiały budowlane	93	3,4
2. Gastronomia	88	3,2
3. Hotele	17	0,6
4. Zakłady rzemieślnicze	230	
w tym: krawieckie, szewskie i kaletnicze	34	1,3
mechanika pojazdów samochodowych, urządzeń i maszyn	138	5,2
fryzjersko-kosmetyczne	58	2,2
5. Urzędy i biura	92	
w tym: administracja publiczna i biura adwokackie	75	2,8
organizacje członkowskie (partie polityczne, stowarzyszenia)	17	0,6
6. Banki i inne instytucje finansowe i ubezpieczeniowe	171	6,3
7. Placówki edukacyjne	80	3,0
8. Ochrona zdrowia i opieka społeczna	189	
w tym: publiczna	33	1,2
prywatna	156	5,8
9. Placówki kulturalne i sportowe	47	1,7
10. Biura podróży	7	0,3
11. Obiekty sakralne (kościół, klasztor, cmentarz)	20	0,7
12. Działalność informatyczna, projektowa, reklamowa itp. (drukarnie, fotografowanie, videofilmowanie itp.)	52	1,9
13. Usługi budowlane	48	1,8
14. Usługi transportowe	203	7,6
Łącznie	2702	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

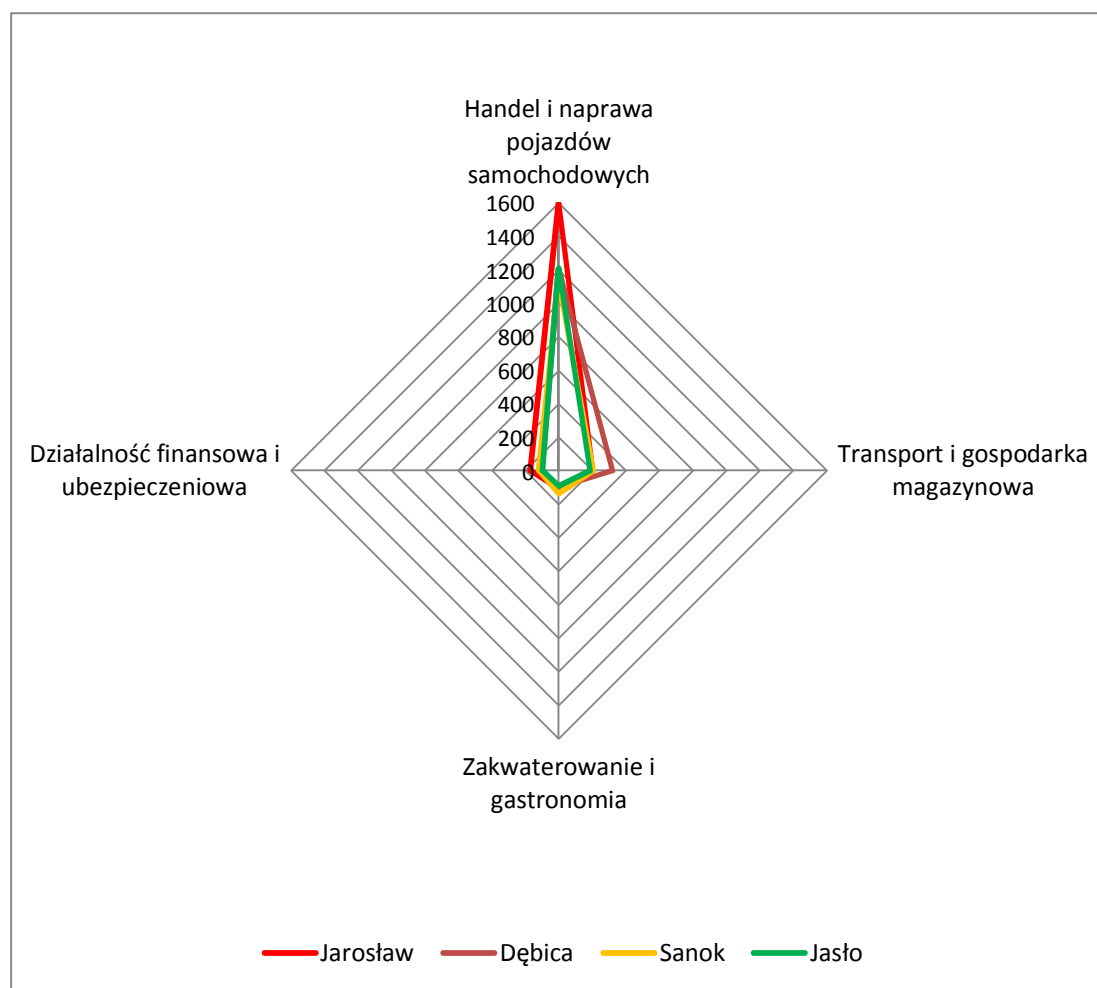

Ryc. 17. Liczba obiektów usługowych w Jarosławiu w poszczególnych polach badawczych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Aby określić, czy struktura i wielkość poszczególnych rodzajów usług jest typowa dla średnich miast województwa podkarpackiego, autorka przeprowadziła analizę porównawczą. Wybrała więc trzy miasta województwa podkarpackiego, zbliżone pod względem liczby ludności do Jarosławia – Dębicę, Sanok i Jasło (odpowiednio 40, 47, 39 i 37 tys. w 2010 r.). Usługi miejskie połączone zostały w grupy zbieżne pod względem specyfiki świadczonych usług. Okazało się, że liczby placówek usługowych w 4 grupach usług są zbliżone w analizowanych miastach (Ryc.18.), co pozwala wysnuć wniosek, że omawiane wielkości są typowe dla miast o takiej liczbie mieszkańców. Jarosław, na tle analizowanych miast, wykazuje największą liczbę placówek handlowych oraz punktów naprawy pojazdów (niemal 1600), Jasło i Dębica posiadają o ok. 400 mniej, w przypadku Sanoka różnica ta wynosi niemal pół tysiąca mniej. W zakresie działalności transportowej i magazynowej dominującym miastem jest Dębica, wyprzedzająca Jarosław o ponad 100 placówek. Choć w dalszej części pracy autorka podkreśla wyraźne deficyty w zakresie zakwaterowania

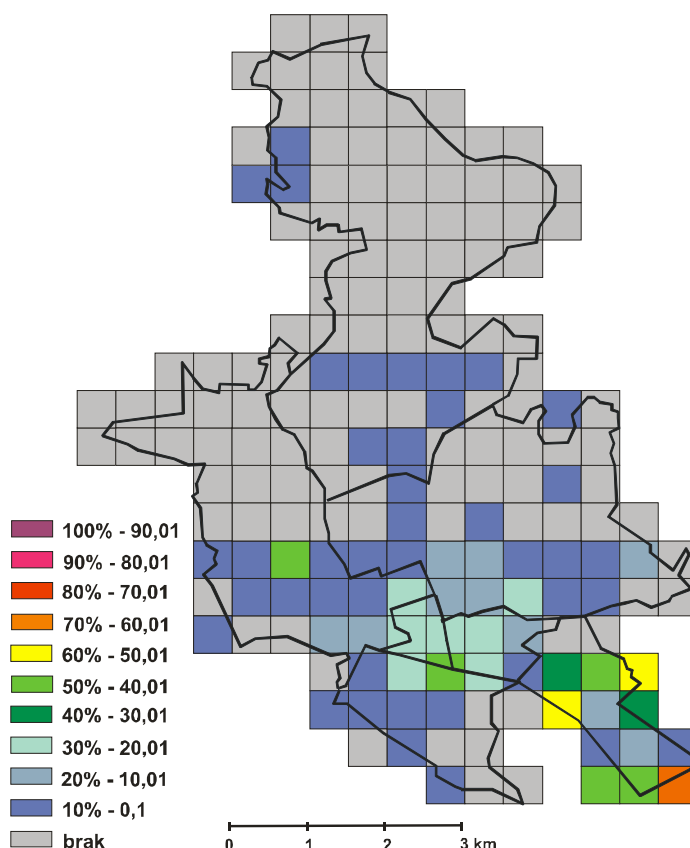
i gastronomii, to analiza danych wykazała, że z podobnym problemem borykają się także inne średnie miasta podkarpacia.

Ryc. 18. Podmioty gospodarki narodowej w Jarosławiu i 3 innych miastach woj. podkarpackiego wg. wybranych sekcji PKD w 2011 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tereny usługowe, rozumiane jako obszary usług wydzielonych, zajmują w Jarosławiu powierzchnię 5% terenów miejskich. Na Ryc. 19 widzimy, że zlokalizowane są one głównie w centrum Jarosławia (30% powierzchni), oraz w południowo-wschodniej części miasta, wzdłuż głównej trasy wiodącej w kierunku Przemyśla i przejścia granicznego w Korczowej. Wraz z oddalaniem się od tych terenów ich udział w przestrzeni miasta maleje, aż do całkowitego zaniku w północnych i północno-zachodnich częściach Jarosławia. Ten brak obiektów usługowych jest bezpośrednio związany z rzadką, rozproszoną zabudową oraz znacznymi w tych rejonach obszarami gruntów onych.

Ryc. 19. Odsetek powierzchni terenów usługowych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Część istniejących obiektów usługowych jest ściśle związana z administracyjną funkcją miasta - Jarosław jest bowiem siedzibą powiatu jarosławskiego. Do instytucji użytkujących w całości gmachy budynków zaliczamy m.in.: Urząd Miasta (ul. Rynek 1), Miejski Ośrodek Kultury (pl. Mickiewicza 6), Starostwo Powiatowe (ul. Jana Pawła II 17), Sąd Rejonowy (ul. Jana Pawła II 11), Urząd Skarbowy (ul. Przemysłowa 2a) oraz budynek Poczty i kilka banków.

Obiekty wybitnie usługowe to także budynki szkół, na każdym etapie edukacji. Na terenie miasta działa osiem przedszkoli, osiem szkół podstawowych, siedem gimnazjów, siedem zespołów szkół, dwa licea ogólnokształcące oraz jedna zasadnicza szkoła zawodowa (szkoła specjalna) i Centrum Kształcenia Ustawicznego. Ponadto w Jarosławiu funkcjonuje także pięć szkół policealnych oraz Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna.

Do największych obiektów handlowych należą stacje benzynowe (m.in. sieci BP, Orlen czy Statoil) oraz wielkopowierzchniowe sklepy jak: Biedronka (2), Lidl, Jysk, Centrum ABC, Nivex (2), Leader Price, Albert, Stokrotka, Merkur Market, Carrefour, Tesco itp. Duże

znaczenie dla mieszkańców miasta i okolic mają także sieci sklepów Avans, SNC, PHU Rojax i PHU Szron.

Jarosław to także miasto o wyraźnej funkcji sakralnej. Funkcjonuje tu aż 10 kościołów katolickich, Cerkiew Kontrkatedralna Obrządku Bizantyjsko-Ukraińskiego pw. Przemienienia Pańskiego, dwa zakony i Ośrodek Kultury i Formacji Chrześcijańskiej.

Lokalizacja terenów usługowych jest więc w dużym stopniu uwarunkowana rozmieszczeniem i liczbą ludności. Dostrzec można także wyraźne jej powiązanie z historyczną częścią miasta, w obrębie której koncentruje się funkcja administracyjna. Obszary usługowe nawiązują również do głównych ciągów komunikacyjnych, stąd ich wyraźna dominacja w obrębie „Starego Miasta” oraz wzdłuż drogi międzynarodowej E40. Tam koncentrują się głównie placówki administracyjne: Urząd Miasta, Starostwo Powiatowe, Sąd Rejonowy, jak też inne ważne, m.in.: szpital, urząd pocztowy, banki, obiekty gastronomiczne i handlowe.

Omówienie obiektów usług wydzielonych (nawet zajmujących stosunkowo duże powierzchnie), nie wyczerpuje tematu. Byłoby sporym błędem autorki skupienie się na tego typu usługach i pominięcie usług współistniejących z terenami innego typu, głównie mieszkalnymi, zwłaszcza, że stanowią one zdecydowaną większość usług w Jarosławiu. Dlatego więc ich szczegółowa analiza wydaje się mieć kluczowe znaczenie dla prawidłowego wnioskowania w tej części niniejszej pracy.

6.3.3. Tereny mieszkalno-usługowe

Do grupy terenów mieszkalno-usługowych zaliczone zostały tereny, w których funkcja mieszkalna współwystępuje w ramach jednego budynku z funkcją usługową. Wystarczył jeden obiekt usługowy, by teren taki sklasyfikować jako mieszkalno-usługowy. Sytuacja taka spotykana była dość często, szczególnie w centralnej, historycznej części miasta, gdzie większość placówek usługowych (szczególnie handlowych), mieści się na parterach budynków mieszkalnych.

Takich budynków w Jarosławiu jest 227, w tym 70 kamienic i 153 obiekty wolno stojące. Co ciekawe, punkty usługowe zaczynają powoli wkraczać także do wielkopłytowych bloków, których partery adaptuje się na cele usług, głównie gabinetów lekarskich, sklepów, ale także zakładów kosmetyczno-fryzjerskich i kwiaciarni. Taka sytuacja dotychczas nie była spotykana. W Jarosławiu funkcjonują już 4 tego typu bloki. Podkreślić należy, że częste jest

łączenie funkcji mieszkalnej i usługowej w zabudowie blokowej nowego typu, w której już na etapie projektu partery przeznaczane są potrzeby usług. W przypadku starszej zabudowy blokowej takie dostosowania są nowością, świadczącą o potrzebie dokonywania tych zmian.

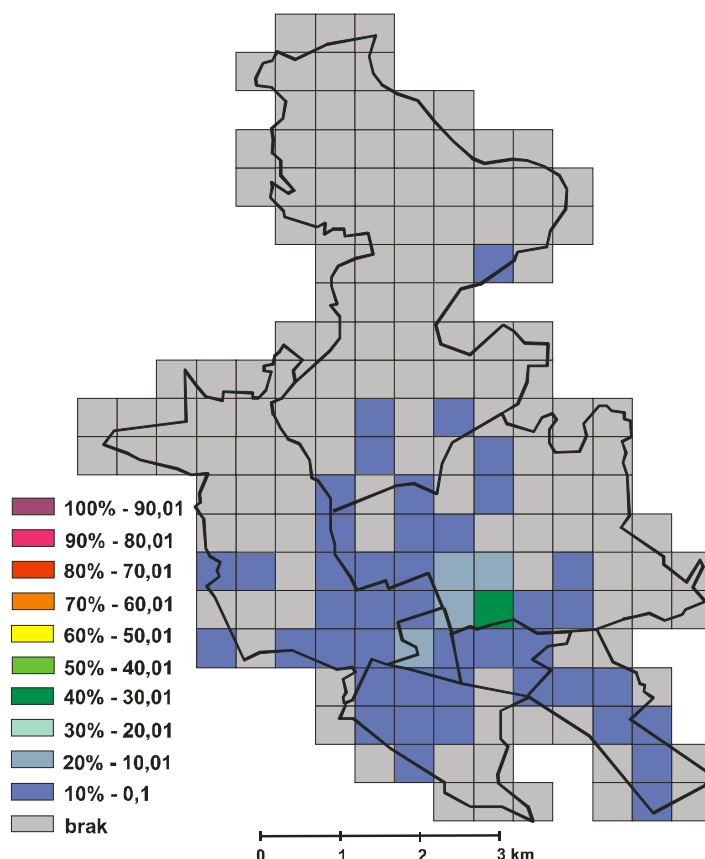
Usługi w budynkach zajmują głównie partery, choć zauważono ich wynoszenie także na wyższe piętra, głównie pierwsze i drugie (Tab.18.). Rozmieszczenie, rodzaj i liczba usług na poszczególnych piętrach nie była przedmiotem badań autorki, analizowała zaś wpływ wysokości zabudowy na lokalizację usług. Zauważono, że połączenie funkcji mieszkalnej i usługowej jest charakterystyczne dla budynków dwupiętrowych – dotyczy 60% kamienic i aż 74% zabudowy wolnostojącej. W przypadku kamienic wiele usług mieszczą budynki trzykondygnacyjne (30% z nich), a w budynkach wolnostojących – obiekty parterowe (17,6%).

Tab. 18. Rozmieszczenie usług na terenach mieszkalno-usługowych w Jarosławiu w zależności od typu i wysokości zabudowy.

Typ zabudowy		Budynki ogółem	w tym wg liczby kondygnacji				
			1 (parterowe)	2	3	4	5
1. Kamienice	liczba	70	4	42	21	3	-
	%	100	5,7	60,0	30,0	4,3	-
2. Zabudowa wolnostojąca	liczba	153	27	113	12	1	-
	%	100	17,7	73,9	7,8	0,6	-
3. Zabudowa blokowa	liczba	4	-	-	2	-	2
	%	100	-	-	50,0	-	50,0
1-3. Budynki razem	liczba	227	31	155	35	4	2
	%	100	33,6	68,3	15,4	1,8	0,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych.

Rozmieszczenie terenów mieszkalno-usługowych w Jarosławiu (Ryc.20.) nawiązuje do lokalizacji terenów mieszkalnych i usługowych – i wszystkie te trzy formy użytkowania ziemi są wyraźne „przemieszane”. Największe zgrupowanie terenów mieszkano-usługowych występuje na „Starym Mieście” oraz wzdłuż drogi międzynarodowej E40 przecinającej miasto w kierunku wschód-zachód i wojewódzkiej 870 do Sieniawy.

Ryc. 20. Odsetek powierzchni terenów mieszkalno-usługowych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.4. Tereny produkcyjne

Do terenów produkcyjnych Jarosławia zaliczamy przestrzeń zajęte przez przemysł i budownictwo. Zajmują one 40,5 ha, co stanowi zaledwie 1,2% całkowitej powierzchni miasta. Choć ta powierzchnia jest niewielka, to mieści ona zakłady przemysłowe ważne dla miasta, województwa, a nawet dla Polski.

Zakłady produkcyjne odgrywały przez dziesiątki lat bardzo ważną rolę w Jarosławiu. Koniec XX wieku przyniósł prywatyzację części z nich, inne z kolei, nie mogąc odnaleźć się w nowej rzeczywistości rynkowej, zostały zamknięte. Z większych takich przedsiębiorstw, zlikwidowane zostały Zakłady Meblowe, upadłość ogłosiły także Zakłady Przemysłu Dzierżawskiego „Jarlan”.

Na terenie Jarosławia, od 2004 r., działa Specjalna Strefa Ekonomiczna EURO-PARK MIELEC. Należą do niej głównie duże przedsiębiorstwa przemysłowe, jak

np. Lear Corporation Poland Sp. z o.o. (dawny ZPDZ "Jarlan"), Huta Szkła Owens-Illinois, PPŻM "PZZ", Jarosławskie Zakłady Mięsne (oddział firmy Sokołów), LU Polska (dawny ZPC "San"), Fabryka Ciast i Cukrów Dr Stanisława Gurgula oraz Jarosławskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Społecznego [www.jaroslaw.pl].

Obecnie do największych zakładów przemysłowych Jarosławia należy Huta Szkła Owens-Illinois zlokalizowana w południowo-wschodniej części miasta, a specjalizująca się w produkcji opakowań szklanych. Powstała ona w 1974 roku i od początku swojej działalności była największym i najnowocześniejszym w Polsce producentem. Wśród jej klientów były znane przedsiębiorstwa, wyspecjalizowane w produkcji odżywek dla dzieci, soków, napojów, alkoholi, piwa, przetworów owocowo-warzywnych i kawy. W 1993 roku huta szkła podpisała umowę prywatyzacyjną i stała się częścią koncernu Owens-Illinois z USA, otrzymując tym samym ogromny zastrzyk kapitału, oraz dostęp do nowoczesnych technologii i centrów naukowo-badawczych Stanów Zjednoczonych. Umożliwiło to stworzenie praktycznie nowego zakładu (ze starego pozostały jedynie budynki), który zajął pozycję lidera wśród największych zakładów produkcyjnych O-I na świecie, z produkcją zwiększoną blisko trzykrotnie [www.swiat-szkla.pl].

Innym, ważnym przedsiębiorstwem przemysłowym jest w Jarosławiu Lear Corporation, będące obecnie czołowym światowym dostawcą komponentów wyposażenia wnętrza samochodów (systemów siedzeń oraz elektronicznych i elektrycznych). Istniejący od 2004 roku zakład działa na terenie obiektów dawnego Zakładu Przemysłu Dziwiarskiego „Jarlan”. Obecnie zatrudnia ok. 2500 pracowników [www.lear.pl].

W Jarosławiu funkcjonuje również fabryka koncernu LU, powstałego we Francji w połowie XIX wieku. Spółka LU Polska istnieje w Polsce od 1999 roku, a dwa lata później dołączył do niej Zakład Przemysłu Cukierniczego „San” w Jarosławiu, który funkcjonował w tym mieście już w roku 1933, produkując wówczas suchary dla wojska. Lata powojenne przyniosły nie tylko wzrost wolumenu, lecz także i asortymentu produkcji. Wraz z rozwojem fabryki, rozszerzał się zasięg zbytu jego wyrobów. W roku 1995 cała produkcja szła na rynek krajowy. Wraz z prywatyzacją oraz przejęciem fabryki, najpierw przez brytyjski koncern United Biscuits, a następnie przez ww. LU – wzrósł udział produkcji eksportowej – z 1,5% w 1996 roku do ponad 50% w roku 2007. Wyroby pochodzące z Jarosławia cieszą się dużym uznaniem na rynkach Europy (Holandia, Belgia, Francja, Hiszpania, kraje skandynawskie i bałkańskie, Wielka Brytania), niewielka część przeznaczana jest także do krajów Ameryki Północnej oraz na Bliski Wschód [www.lupolska.pl].

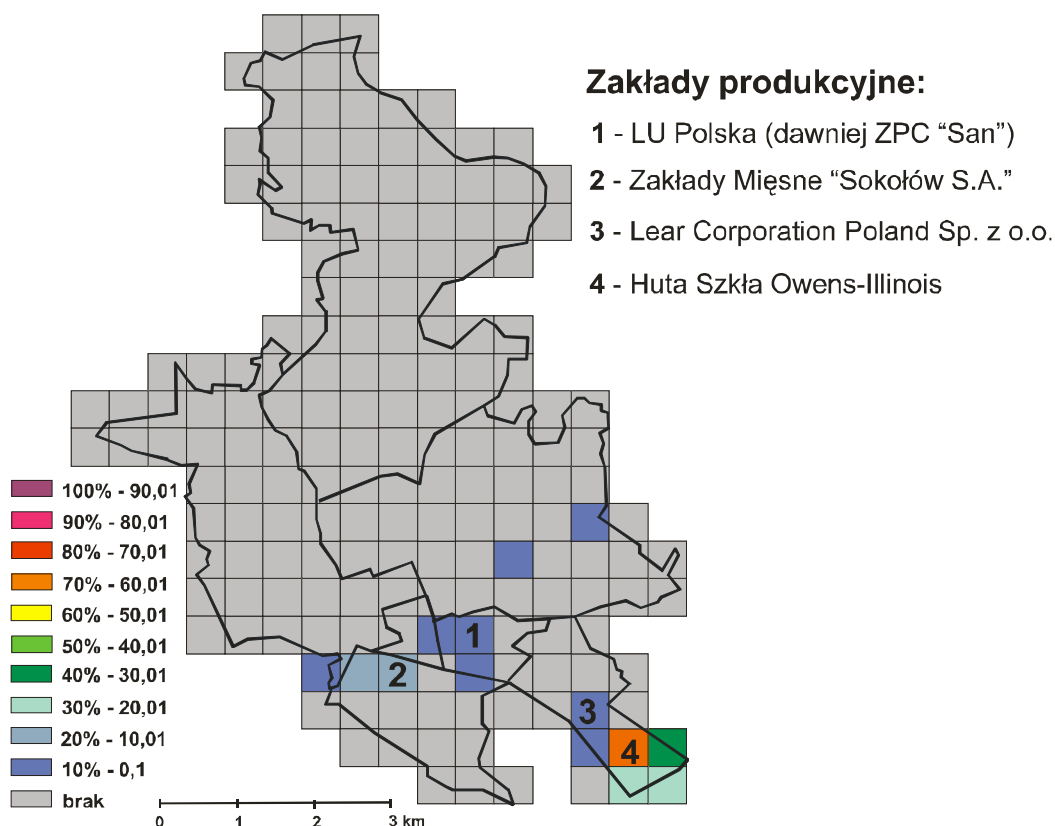
Omówione zakłady przemysłowe w roku 1989 były miejscem zatrudnienia prawie 9 tys. osób, głównie z Jarosławia i okolic. Procesy transformacyjne przyniosły wyraźny spadek zatrudnienia w jarosławskim sektorze przemysłowym, jednak pomimo licznych problemów, firmom udało się utrzymać na rynku. Dalszy rozwój istniejących terenów produkcyjnych stanowi ważne źródło przychodu dla ludności Jarosławia i okolic oraz leży w interesie samego miasta. Zakłady te działają prężnie, można zatem upatrywać w nich stabilnych filarów jarosławskiego przemysłu.

Jarosławskie Zakłady Mięsne „Sokołów” w południowo-zachodniej części miasta, są jednym z siedmiu należących do spółki z siedzibą w Sokołowie Podlaskim. Zakład prowadzi ubój wieprzowy oraz przetwórstwo mięsa, z przeznaczeniem na rynki krajowe i międzynarodowe. Ma on bowiem uprawnienia eksportowe na rynki: USA, UE oraz Korei Południowej, Rosji, Ukrainy, Kazachstanu, Japonii, Zjednoczonych Emiratów Arabskich i innych państw.

Duże znaczenie ma także „Fabryka ciast i cukrów dr Stanisława Gurgula”, założona w 1876 roku, początkowo działająca pod nazwą „Parowa fabryka biszkoptów, pierników i cukrów Stanisław Gurgul w Jarosławiu”. Obecnie fabryka ta specjalizuje się w wypieku biszkoptów podłużnych.

Wszystkie z wymienionych zakładów przemysłowych od czasów swego powstania przeszły długą drogę. Zmieniały swoich właścicieli, asortyment produkcji, modyfikowały aparaturę wytwórczą oraz liczbę pracowników, jedno natomiast pozostaje niezmiennie – ich lokalizacja. Wszystkie zakłady zlokalizowane są w południowej części miasta, jednak w pewnym oddaleniu od siebie (Ryc.21.). Najbliżej centralnej części znajdują się Zakłady LU, zlokalizowane w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów MOSiR (hali sportowej, basenu, boiska, Hotelu „Turkus”), galerii handlowych oraz dworca PKS i PKP. W części południowo-zachodniej miasta funkcjonują Zakłady Mięsne położone bezpośrednio przy linii kolejowej Przemysł-Rzeszów, sąsiadują także z takimi obiektami usługowymi jak Urząd Skarbowy i Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna.

Lokalizacja trzech pozostałych zakładów nawiązuje do sieci komunikacyjnej, szczególnie drogi międzynarodowej E40. Pierwotnie były to tereny peryferyjne, oddalone od zwartej zabudowy mieszkalnej. Obecnie to teren silnie zurbanizowany, z przewagą jednorodzinnej zabudowy wolnostojącej.

Ryc. 21. Odsetek powierzchni terenów produkcyjnych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.5. Tereny komunikacyjne

Współczesny układ przestrzenny Jarosławia jest silnie powiązany z terenami komunikacyjnymi, czego początek można dostrzec już w czasach historycznych. Postępujący rozwój miasta oraz zmiany w zakresie technik komunikacji wymuszały dalszy rozwój terenów komunikacyjnych. I choć nadal możemy mówić o poważnych deficytach w tym zakresie, to niewątpliwie korzystne położenie miasta będzie motorem dalszego rozwoju. Tereny komunikacyjne zajmują w Jarosławiu 173,8 ha, co stanowi 5% powierzchni miasta (dane na grudzień 2011 r.).

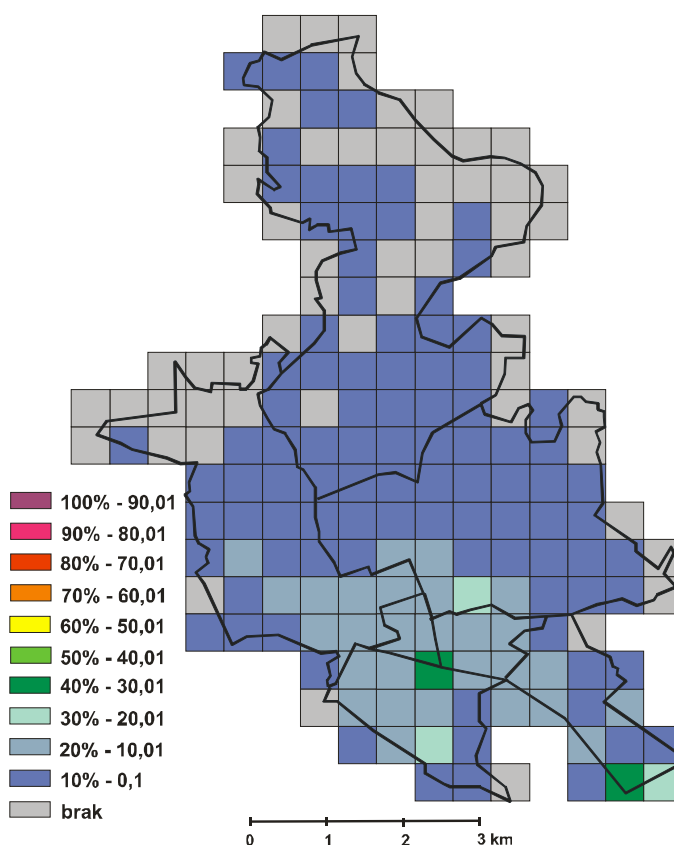
Jarosław położony jest przy drodze międzynarodowej E40, prowadzącej bezpośrednio do przejścia granicznego w Korczowej. Od samego przejścia oddalony jest zaledwie o 36 km. Wzdłuż tej trasy przebiegać będzie (po ukończeniu), autostrada A4. Ważną rolę odgrywa także droga krajowa nr 77 Lipnik-Przemyśl, łącząca Warszawę i Lublin z Przemyślem

i Medyką. Duże znaczenie mają także trzy drogi wojewódzkie: nr 870 do Sieniawy, nr 865 do Bełżca i nr 880 do Pruchnika [www.jaroslaw.pl].

Ogółem sieć dróg publicznych na terenie miasta wynosi 126,7 km, w tym krajowych 11,7 km, wojewódzkich 4,5 km, powiatowych 50,2 km, i gminnych 60,3 km. Drogi krajowe i wojewódzkie są w całości utwardzone, podczas gdy z powiatowych utwardzonych jest 91,7%, a z gminnych - 61,4% [Strategia Rozwoju Miasta..., 2008].

Przez południową i południowo-zachodnią część miasta przebiega ruchliwa linia kolejowa (trasa 30, nr 91) o znaczeniu międzynarodowym, biegnąca z zachodniej Polski na Ukrainę. Dziennie przejeżdża tędy 19 składów osobowych i 8 pociągów ekspresowych w kierunku Przemyśla i 18 osobowych i 7 pociągów ekspresowych w kierunku Rzeszowa. Do tej liczby należy dodać od kilku do kilkunastu składów towarowych [www.pkp.pl].

Lokalizację terenów komunikacyjnych w przestrzeni miasta przedstawia Ryc.22. Wyraźnie widać, że koncentrują się one na terenach intensywnie użytkowanych, a więc o wyraźnej dominacji przemysłu i usług, jak też na terenach o dużej gęstości zaludnienia. Znacznie mniej jest ich w północnej części Jarosławia.

Ryc. 22. Odsetek powierzchni terenów komunikacyjnych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Jarosław jest miastem tranzytowym, stąd wyraźna dominacja terenów transportowych wzdłuż drogi międzynarodowej E40. Zauważyć należy ponadto gęstą sieć ulic oraz liczne place i parkingi w obrębie terenów mieszkalnych. Przeciwnieństwo stanowią tereny peryferyjne, jeszcze rolnicze, gdzie sieć dróg jest wyraźnie rzadsza, a jakość ich nawierzchni - słaba (wiele odcinków jest nieutwardzonych i trudnych do pokonania w niesprzyjających warunkach pogodowych).

Porównując Jarosław z trzema miastami województwa podkarpackiego o podobnej liczbie ludności (Dębica, Jasło, Sanok) zauważamy zbliżoną w nich całkowitą długość dróg (Tab.19.). Spośród tych czterech miast, największą długość dróg ma Jasło (141,6 km), odznaczające się równocześnie największym odsetkiem dróg utwardzonych (88,6%), nieznacznie wyprzedzając pod tym względem Sanok (133,9 km dróg, w tym 83,6% utwardzonych). Jarosław w tym zestawieniu zajął trzecie miejsce, przed Dębicą.

Tab. 19. Długość i rodzaj nawierzchni dróg i ulic w wybranych miastach woj. podkarpackiego w roku 2010.

Miasto	Drogi ogółem		w tym o nawierzchni			
			utwardzonej		nieutwardzonej	
	km	%	km	%	km	%
Dębica	118,6	100	80,4	67,8	38,2	32,2
Jarosław	126,7	100	99,3	78,4	27,4	21,6
Jasło	141,6	100	125,5	88,6	16,1	11,4
Sanok	133,9	100	111,9	83,6	22,0	16,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędów Miasta.

Duży wpływ na wielkość terenów komunikacyjnych miasta ma liczba ludności i wielkość terenów zainwestowanych. Udział terenów komunikacyjnych w powierzchni Jarosławia wynosi 5% (18,3% w terenach zainwestowanych). Jak na miasto tej wielkości, dodatkowo pełniące funkcję tranzytową, nie są to wielkości imponujące, stąd dostrzegalny jest wyraźny problem komunikacyjny, szczególnie w zakresie przepustowości ulic. Rozwiązaniem tego problemu ma być obwodnica, która poprowadzi ruch tranzytowy północnymi peryferiami miasta, od Tywoni (Gmina Pawłosiów) do Tuczemp (gmina wiejska Jarosław). Obecnie zasadniczą część tego ruchu, razem z wewnętrznym prowadzi droga E40, w obrębie samego miasta wyraźnie nieprzystosowana do jego natężenia.

Według przeprowadzonych przez autorkę pomiarów, ulicami o największym natężeniu ruchu są: Krakowska, Jana Pawła II, Grunwaldzka i 3 Maja. W godzinach szczytu największy ruch, znacznie przekraczający przepustowość ulic, występuje ponadto w rejonie

Pl. Mickiewicza, na skrzyżowaniu ulic Hetmana Jana Tarnowskiego i 3 Maja, oraz Sikorskiego, Grunwaldzkiej i Lubelskiej. Jest to efekt słabo rozwiniętej sieci ulic i dróg na zewnątrz tego obszaru, a więc braku tras alternatywnych. Stąd uciążliwe „korki” i całkowita niedrożność centralnego układu komunikacyjnego miasta, co w połączeniu z wąskimi ulicami i brakiem pasów awaryjnych, ogranicza bezpieczeństwo mieszkańców miasta, i jak udowodniło życie, nawet uniemożliwia często sprawne poruszanie się służb porządkowych i medycznych [Strategia Rozwoju Miasta..., 2008].

6.3.6. Tereny zieleni i rekreacji

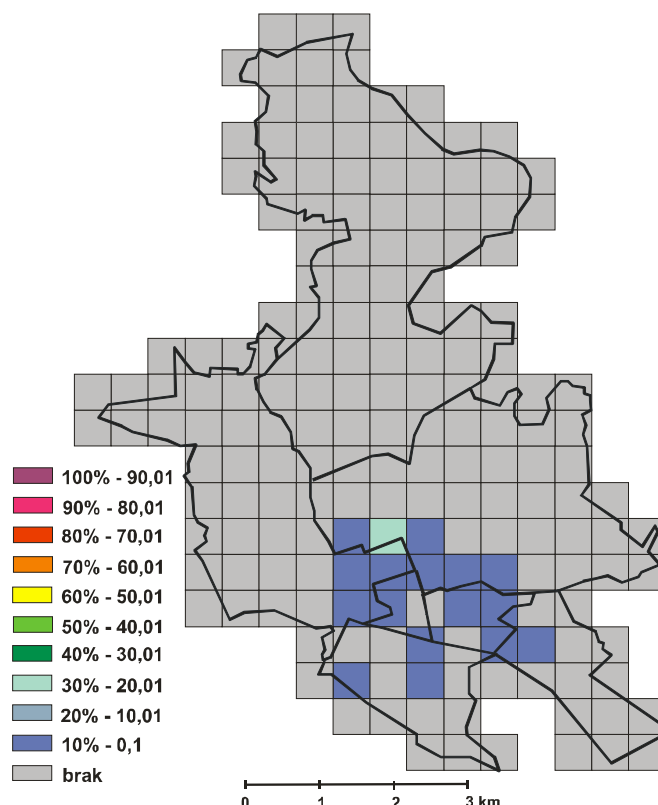
Tereny zieleni i rekreacji to „zielone płuca” każdego miasta. W XXI wieku, kiedy powszechnie obserwuje się ograniczanie terenów zielonych i zajmowanie ich powierzchni pod różnego rodzaju zabudowę, ich znaczenie wzrasta. Wynika to z roli, jaką one pełnią – są bowiem elementem krajobrazu poprawiającym warunki zdrowotne i biologiczne miasta, dają mieszkańcom możliwość odpoczynku, mają również wartości estetyczne. Do terenów zieleni i rekreacji zaliczyć należy zarówno parki i skwery, ogrody działkowe, tereny sportowe i cmentarze. Łącznie zajmują one w Jarosławiu 103,2 ha, czyli zaledwie 3,1% powierzchni miasta¹⁴ i 10,9% terenów zainwestowanych. Jest to wartość zdecydowanie za niska dla prawidłowego kształtowania warunków prozdrowotnych. Równocześnie obciążenie terenów zieleni i rekreacji jest znaczne. Na 1 ich hektar przypada bowiem aż 379 mieszkańców miasta.

6.3.6.1. Parki i skwery

Ta forma użytkowania ziemi zajmuje w Jarosławiu zaledwie 15,7 ha, co stanowi 0,5% całkowitej powierzchni miasta i 1,7% terenów zainwestowanych. Tereny te znajdują się wyłącznie w obrębie zainwestowanej części miasta, w bliskim sąsiedztwie Starego Miasta (Ryc.23.). Skwery, rozumiane jako niewielkie fragmenty zieleni miejskiej, nie odgrywają w Jarosławiu większej roli, dlatego też w toku dalszych rozważań zostały pominięte, zaś główną uwagę autorka skupiła na parkach, jako terenach spełniających role zdrowotne i wypoczynkowe dla mieszkańców Jarosławia¹⁵.

¹⁴ W Krakowie np. udział terenów zielonych wynosił w 2003 r. 2,8% (Luchter B., *Przemiany użytkowania ziemi w rozwoju miasta Krakowa*, wyd. UE w Krakowie, 2010)

¹⁵ W mieście jest bowiem niewiele lasów – zob. Podrozdział 6.3.8.2

Ryc. 23. Odsetek powierzchni parków i skwerów w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Największe znaczenie dla miasta ma Park Miejski im. Bohaterów Monte Cassino. Zajmuje on obszar 8,8 ha i zlokalizowany jest przy ul. Kraszewskiego, pomiędzy trzema dużymi osiedlami zabudowy wielkoblokowej: Piłsudskiego, Armii Krajowej i Witosa. Park ten powstał w roku 1902 w dzielnicy Olszanówka, jako własność Henryka Maksa i Wilhelma Siemińskiego-Lewickiego. Od początku swego istnienia spełniał ważną funkcję, był m.in. w roku 1908 miejscem wystawy przemysłowej i rolniczej trwającej tu cały miesiąc. Pierwotnie na terenie parku znajdował się drewniany budynek i basen, dziś jedynymi śladami ich istnienia są zachowane stare zdjęcia i pocztówki (zob. Fot. 7 w Podrozdziale 3.3).

Park ten, oprócz części typowo parkowej, z zacienionymi alejkami i klombami, obejmuje ogród jordanowski, na terenie którego zlokalizowane jest przedszkole, boisko do gry w piłkę nożną i koszykówkę oraz plac zabaw.

Mniejsze znaczenie, ze względu na zdecydowanie mniejsze rozmiary oraz bliskie sąsiedztwo ruchliwej części ulicy Kraszewskiego, ma drugi jarosławski Park Miejski im. Czesławy Puzon ps. „Baśka”. Zajmuje on zaledwie 0,7 ha na terenie dawnego cmentarza greckokatolickiego (z istniejącej tu w latach 1789-1838 murowanej cerkwi pw. Zaśnięcia

Najświętszej Marii Panny pozostało jedynie prezbiterium stanowiące jedną z atrakcji parku). W latach 2009-2010 park został gruntownie zmodernizowany, dzięki środkom z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Odnowiono wtedy fontannę, pokryto kostką brukową alejki spacerowe, wyposażono park w nowe ławki i oświetlenie oraz zadbano o drzewa i zielen kłombową [Raport z realizacji Programu Współpracy Transgranicznej..., 2010].

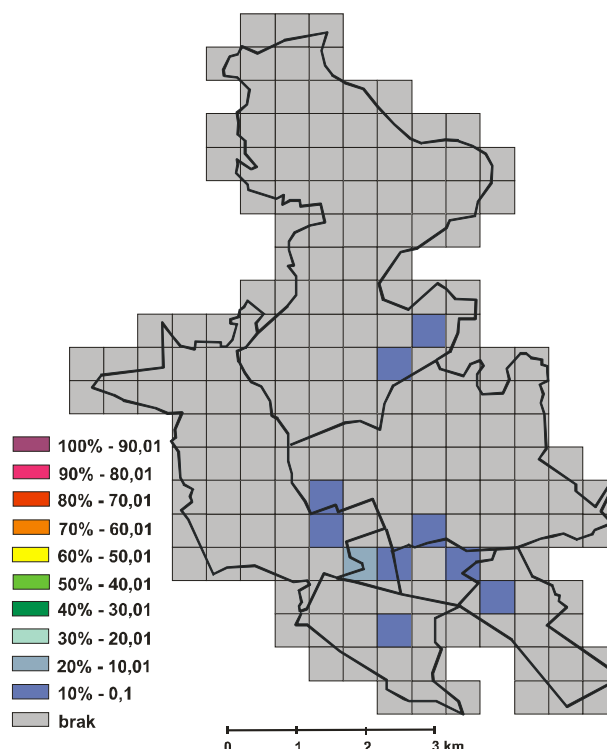
6.3.6.2. Tereny sportowe

Tereny sportowe zajmują 8,8 ha, co stanowi 0,9% terenów zainwestowanych i zaledwie 0,3% całkowitej powierzchni Jarosławia. Najważniejszym z nich jest Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji im. Burmistrza Adolfa Dietziusa, położony przy ul. Gen. Władysława Sikorskiego, w bezpośrednim sąsiedztwie terenów przemysłowych LU Polska i w pobliżu ruchliwego skrzyżowania ulic Grunwaldzkiej, Lubelskiej i Hetmana Tarnowskiego. Budowę obiektów wchodzących w skład MOSiR rozpoczęto przed 50 laty. Poza halą widowiskowo-sportową, do wspomnianych obiektów należą również stadion miejski, a od 2004 roku także dwie pływalnie – kryta i sezonowa, oraz sztuczne lodowisko [www.mosir.jaroslaw.pl].

Tereny sportowe zlokalizowane są w centrum miasta, ściśle powiązane są z terenami mieszkalnymi i usługowymi, ich położenie przy głównych trasach komunikacyjnych umożliwia łatwy do nich dostęp – Ryc. 24.

Na terenie miasta funkcjonują również trzy boiska wybudowane w ramach rządowego programu Ministerstwa Sportu i Turystyki „Moje boisko - Orlik 2012”. Pierwszy tego typu obiekt został otwarty w grudniu 2008 roku na terenie Zespołu Szkół im. Jana Pawła II, drugi z kolei funkcjonuje przy Zespole Szkół przy ul. Traugutta, trzeci i jak na razie ostatni, zlokalizowany został na osiedlu Słonecznym, przy Szkole Podstawowej nr 10.

Do terenów sportowych zaliczyć należy również hale sportowe należące do Gimnazjum nr 1, Prywatnego Gimnazjum Sióstr Niepokalanek oraz Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej. Poza wspomnianymi obiektami, z reguły o wysokiej jakości, istnieją także boiska szkolne, których jakość budzi poważne wątpliwości w zakresie spełniania podstawowych standardów bezpieczeństwa.

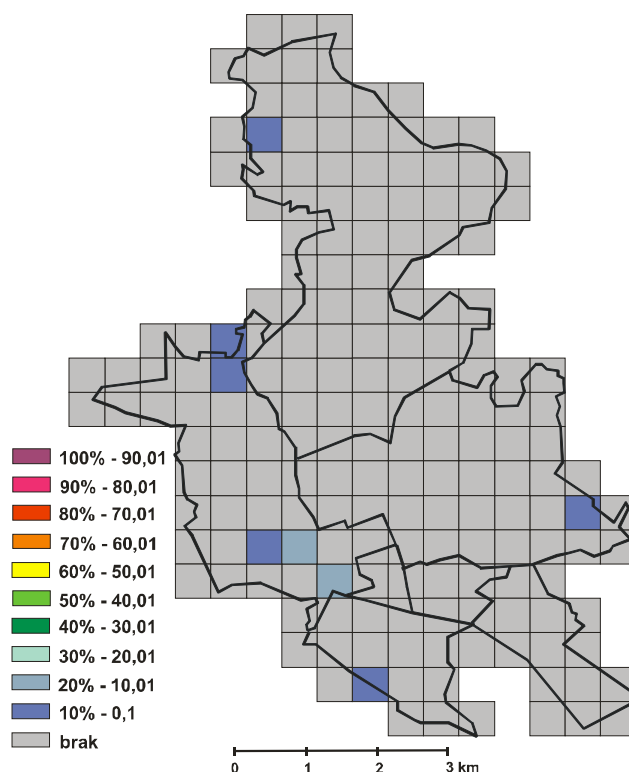
Ryc. 24. Odsetek powierzchni terenów sportowych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.6.3. Cmentarze

Cmentarze w Jarosławiu zajmują powierzchnię 12,6 ha, co stanowi 0,4% powierzchni całkowitej miasta i 1,3% jego powierzchni zainwestowanej. Dwa największe położone są w południowo-zachodniej części miasta, przy drodze międzynarodowej E40. Są to stare cmentarze, które w momencie powstania znajdowały się poza obrębem miasta, a dziś bezpośrednio sąsiadują z osiedlami wolnostojącej zabudowy jednorodzinnej (Ryc.25.).

Jarosławski Stary Cmentarz – to najstarszy funkcjonujący do czasów współczesnych i jeden z najstarszych zamiejskich cmentarzy w Europie. Decyzją austriackiej administracji założony został w 1784 r. poza murami miasta, na ówczesnym Krakowskim Przedmieściu. Początkowo był to niewielkich rozmiarów plac w kształcie kwadratu, poszerzany w latach 1850 i 1890, w związku z nawracającymi epidemiami cholery i ospy. Oficjalnie został zamknięty w roku 1906, jednak pochówki w grobowcach rodzinnych odbywają się tam nadal. Całkowita powierzchnia tego cmentarza wynosi 3,25 ha. [Zięba, 2008].

Ryc. 25. Odsetek powierzchni cmentarzy w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Nowy Cmentarz – powstał w 1905 roku, ze względu na przepełnienie Starego Cmentarza. Wyznaczono mu teren 4,7 ha na ówczesnej „Wesołej Górze” na Olszanówce (obecnie przy ul. Krakowskiej). Miał on być miejscem wiecznego spoczynku zmarłych wszystkich wyznań. Podczas I wojny światowej cmentarz stał się terenem walk o Jarosław, czego dowodem są istniejące do dziś uszkodzenia nagrobków przez kule karabinowe. Cmentarz poszerzany był kilkakrotnie, m.in. w latach 60. i 70. oraz w roku 1995, lecz pomimo tego, został on niemal w całości zapełniony. By zyskać 400 nowych miejsc grzebalnych, w roku 2006 zagospodarowano wolną przestrzeń w rejonie bocznej bramy cmentarnej (pierwotnie zarezerwowaną na wypadek wojny), wskutek czego obszar cmentarza przekroczył 6 ha. Niestety, z uwagi na pobliskie domy, dalsze powiększanie cmentarza nie jest możliwe i w związku z tym istnieje pilna potrzeba wyznaczenia nowych terenów na potrzeby przyszłych pochówków [Zięba, 2008].

Cmentarz wojskowy – powstał na obszarze dawnego cmentarza cholerycznego. W latach 1830-1831 ludność Jarosławia została zdziesiątkowana przez epidemię cholery. W obawie przed rozprzestrzenianiem się epidemii, dla zmarłych wydzielono osobny cmentarz, z dala od terenów zamieszkałych - przy drodze do Pruchnika (dzisiejszy rejon

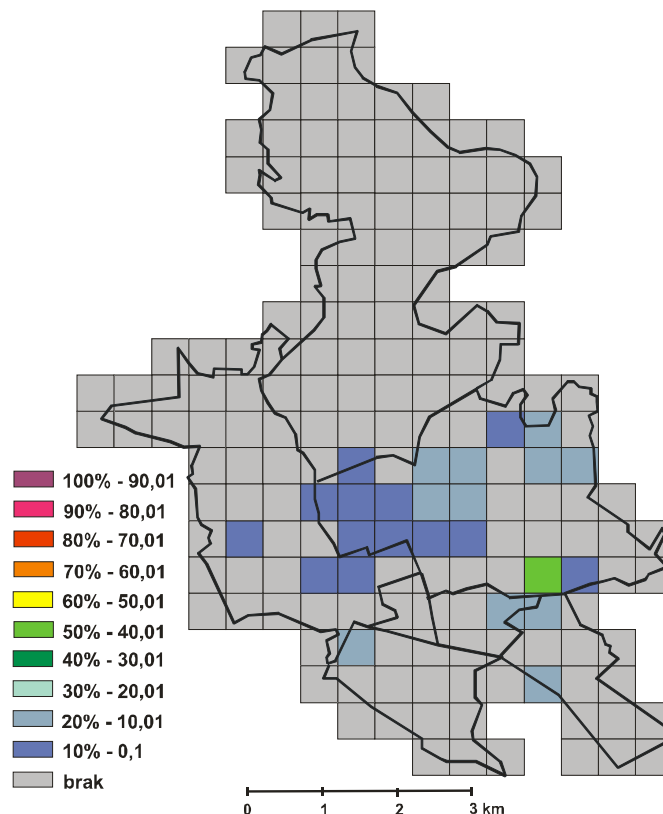
Widnej Góry). Grzebanie tam ofiar epidemii w zbiorowych grobach, bez trwałego oznaczenia nagrobkami, spowodowało szybkie zatarcie mogił. Ponowne pochówki ofiar następnej epidemii w tym miejscu dokonywane były w roku 1856, po przekopaniu cmentarza. Kolejne przekopanie nastąpiło w 1915 roku, kiedy to na terenie cmentarza cholerycznego urządzono cmentarz wojskowy, o powierzchni 0,5 ha.

Cmentarz Żydowski z kolei powstał w 1700 roku, staraniem jarosławskich Żydów, którzy wcześniej zmuszeni byli do grzebania swoich zmarłych na przemyskich cmentarzach. Jarosławski Kirkut położony jest daleko poza ówczesnym miastem, na obrzeżach współczesnego Jarosławia, przy ul. Kruhel Pawłosiowski. Zajmuje on 1,8 ha, a grunty pod jego budowę zostały zakupione od miejscowej parafii rzymsko-katolickiej. Spoczywają na nim osoby zasłużone dla społeczności żydowskiej oraz ofiary Holocaustu. Wojenna eksterminacja Żydów sprawiła, że przez dziesięciolecia cmentarz pozostawał zapomniany, zaniedbany oraz kilkakrotnie dewastowany. Do dziś zachowało się tam zaledwie kilkadziesiąt nagrobków, bądź jedynie ich fragmentów, pochodzących głównie z początku XX wieku. W celu zapewnienia ochrony przed całkowitym zniszczeniem jarosławski kirkut został wpisany w 1993 roku do rejestru zabytków [Burchard, 1990; www.kirkuty.xip.pl/jaroslaw.htm].

We wschodniej części miasta, na niewielkim terenie po prawej stronie Sanu, jest Cmentarz Komunalny na Garbarzach, który pierwotnie pełnił rolę cmentarza ruskiego, a obecnie jest miejscem pochówków zmarłych wszystkich wyznań.

6.3.6.4. Ogrody działkowe

W Jarosławiu istnieje 11 ogrodów działkowych (1000-lecia, Bratek, Czajka, Hutnik I, Hutnik II, Jarek, Kolejarski, Kurniki, Malina, Słoneczne, Zdrowie), o wielkości od 0,7 ha (przy ul. Raszyńskiej) do 11,5 ha (przy ul. Okrzei). Ich całkowita powierzchnia wynosi 66,1 ha, co stanowi 1,9% powierzchni miasta i 7% terenów zainwestowanych. Rozmieszczone są one w centralnej części miasta, poza terenami silnie zainwestowanymi (Ryc.26.).

Ryc. 26. Odsetek powierzchni ogrodów działkowych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Wątpliwości może jednak budzić ich lokalizacja wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych miasta. Najgorszą mają Ogrody Działkowe „Słoneczne”, położone bezpośrednio przy drodze wojewódzkiej nr 870 Jarosław-Sieniawa, o silnym natężeniu ruchu – i zagrożone podtopieniami przez San, znajdują się one bowiem na niewysokiej skarpie, tuż nad brzegiem tej rzeki. To samo dotyczy Ogrodów „1000-lecie”, stanowiących przedłużenie Ogrodów „Słonecznych” od strony południowej. Poważne wątpliwości budzi także lokalizacja Ogrodów „Czajka” przy ul. Zwierzynieckiej, z uwagi na ich bezpośrednie przyleganie (od strony północnej), do miejskiej oczyszczalni ścieków. Wymienione trzy ogrody nie mają więc w zasadzie walorów wypoczynkowych.

Jak już autorka wspominała, na terenie Jarosławia powstała obwodnica, która przebiega północną i wschodnią stroną miasta. Inwestycja ta zagraża niektórym Ogrodom Działkowym, szczególnie tym, które znajdują się na trasie obwodnicy, czyli Ogrodom „Zdrowie”, „Hutnik II” i największym - „Jarek”.

6.3.7. Inne tereny zainwestowane

Do „innych terenów zainwestowanych” zaliczono miejsca rozpoczętych inwestycji, opuszczone budynki, wysypiska śmieci, miejskie oczyszczalnie itp. Łączny ich areal w Jarosławiu wynosi 62,1 ha, co stanowi 1,8% terenów miejskich i 6,6% terenów zainwestowanych. W Jarosławiu nieużytkowanych od dawna budynków jest stosunkowo dużo. Autorka za przykład daje opuszczoną od dawna i zdewastowaną kotłownię na osiedlu Pułaskiego przy bloku nr 1 (u zbiegu ulic Głowackiego i Kościuszki), nadającą się jedynie do rozbiórki (Fot.22.). Podobny los czeka dawną cegielnię (nieopodal wiaduktu kolejowego nad ul. Krakowską), po której likwidacji pozostały ruiny budynku głównego, w którym wypalana była cegła, kilka wiat służących niegdyś do przechowywania cegieł i górujący w krajobrazie komin. Podobnie wygląda niedokończona inwestycja lat 80. – ciepłownia przy ul. Grodziszczkańskiej, budowana dla planowanych osiedli mieszkaniowych. Z kilkupiętrowego budynku pozostały jedynie fundamenty oraz duży, ogrodzony i wyłożony płytami plac (najprawdopodobniej przeznaczony na skład węgla) – dziś zarośnięte „dzikie” wysypisko śmieci.

W samym centrum miasta znajdują się powojkowe hangary (ul. Piekarska, naprzeciw fabryki LU Polska) – tzw. „mała i duża ujeżdżalnia”. W przypadku tych terenów istnieje szansa na ich zagospodarowanie, rozważane są bowiem plany budowy wielkiej galerii handlowej oraz centrum rozrywki, z salą widowiskowo-kinową i parkingiem na 700 miejsc.

Przy ul. Ordynackiej, za dawną synagogą, znajdują się ruiny dwupiętrowej kamienicy, wyraźnie pękającej na pół – i nadającej się tylko do rozbiórki, ze względu na realne zagrożenie, jakie stanowi (wokół niej każdego dnia parkują dziesiątki samochodów) – Fot.23.

W południowej części miasta przy ul. Morawskiej, nieopodal Huty Szkła O-I, usytuowana jest dawna ciepłownia, także znacznie zdewastowana (Fot.21.).

Z ciekawszych „innych terenów zainwestowanych” warto wspomnieć o widocznych jeszcze w północno-wschodniej części miasta (Stawki) filarach niedokończonego mostu, budowanego przez Niemców w czasie II wojny światowej.

Fot. 21. Dawna ciepłownia, przy ul. Morawskiej (Fot. autorki).

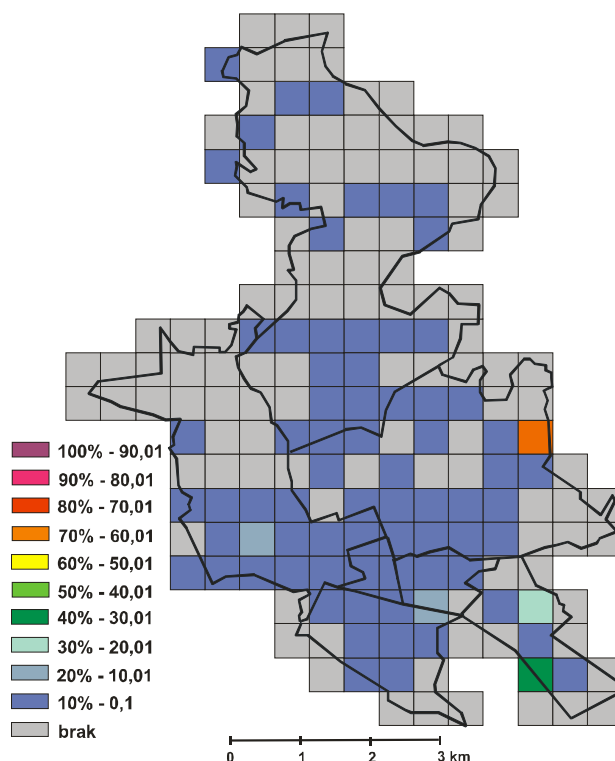
Fot. 22. Dawna kotłownia na os. Pułaskiego, przy bloku nr 1 (Fot. autorki).

Fot. 23. Opuszczona kamienica przy ul. Ordynackiej (Fot. autorki).

W Jarosławiu działa też nowoczesna oczyszczalnia ścieków zlokalizowana w północno-wschodniej części miasta, przy ul. Wróblewskiego. Zajmuje ona obszar ok. 16,4 ha.

Analizując rozmieszczenie tzw. innych terenów zainwestowanych w Jarosławiu (Ryc.27.), widzimy, że są one dość równomiernie rozmieszczone w południowej i środkowej części miasta, zajmując przeważnie od 0,1 do 10% powierzchni pól podstawowych. Większy odsetek, rzędu 10-30% zauważyć możemy jedynie w trzech polach badawczych i jest to związane z występowaniem omówionych nieużytkowanych obiektów. Najwięcej tego typu terenów (60-70%) przypada na pole badawcze zajęte niemal w całości przez wspomnianą oczyszczalnię ścieków.

Ryc. 27. Odsetek powierzchni innych terenów zainwestowanych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.8. Tereny niezainwestowane

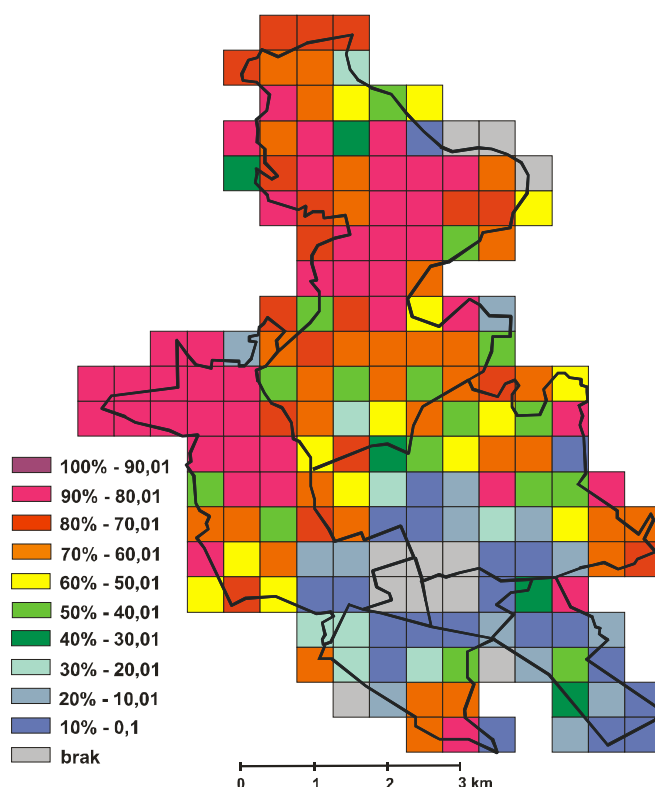
Tereny niezainwestowane, inaczej określane jako „wolne”, to głównie tereny rolne, leśne i wodne. Spośród tych trzech grup, największe obszary w Jarosławiu zajmują tereny rolne, dziś niewykorzystane. Tereny wodne ograniczają się w zasadzie tylko do wschodnich krańców miasta – płynącego tam odcinkami Sanu. Jak już parokrotnie podkreślono, Jarosław ma bardzo mało terenów leśnych.

Całkowita powierzchnia terenów niezainwestowanych Jarosławia to 2500 ha, co stanowi 72,4% powierzchni miasta. Widzimy więc, jak dużymi rezerwami terenu dysponuje Jarosław. Nie ma zatem potrzeby poszerzania granic miasta, gdyż jego rozwój powinien raczej odbywać się poprzez zagospodarowywanie niezainwestowanych terenów i poprawę użytkowania terenów zainwestowanych.

6.3.8.1. Użytki rolne

Ta grupa terenów, na którą składają się grunty orne, łąki i sady zajmuje w Jarosławiu największy obszar: 2310 ha (76%) – Tab.14 w Podrozdziale 6.1. Zdecydowanie największy udział mają w tej grupie grunty orne, stanowiące 51% całkowitej powierzchni Jarosławia (1771,5 ha). W obrębie terenów niezainwestowanych, odsetek ten wynosi prawie 71%. Pomimo tak dużych obszarów, ich gospodarcze wykorzystanie jest jednak niewielkie.

Największe obszary **gruntów ornych** skoncentrowane są w północnej i zachodniej części miasta (Ryc.28.). Jest to w Jarosławiu rezerwar wolnej przestrzeni. Są tu bowiem, ze względu na słabnące zainteresowanie działalnością rolniczą, rozległe arealy odłogów. Zresztą jakość gleb także pozostawia wiele do życzenia, szczególnie na terenach podmokłych, bądź piaszczystych.

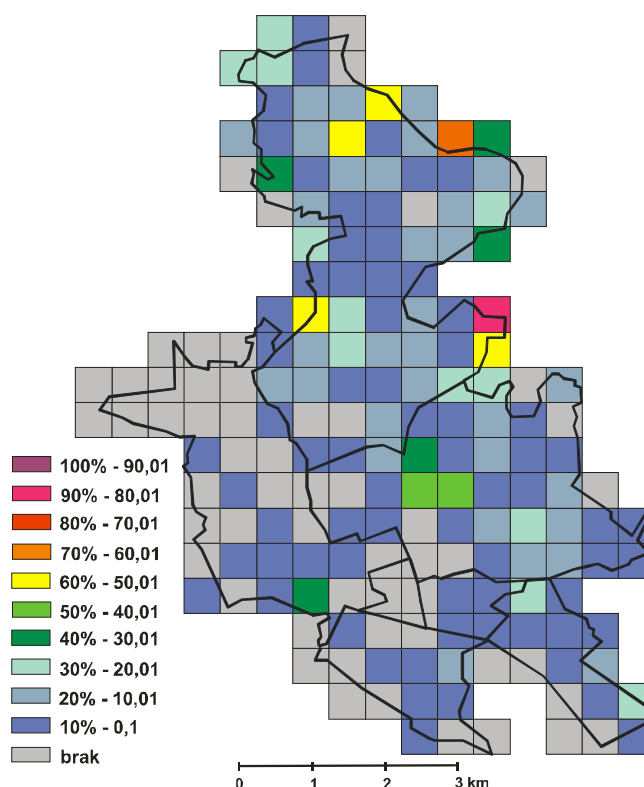
Ryc. 28. Odsetek powierzchni gruntów ornych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Łąki w Jarosławiu zajmują 9,4% całkowitej powierzchni (324,7 ha), a biorąc pod uwagę wyłącznie tereny niezainwestowane, ich udział wzrasta do 13%. Znaczenie łąk jest niewielkie, z jednej strony z powodu ich niskiej jakości – przeważnie porastają tereny

podmokłe i gleby piaszczyste, z drugiej zaś strony likwidacja wielu prywatnych gospodarstw rolnych doprowadziła do spadku znaczenia tych użytków – podobnie jak gruntów ornych.

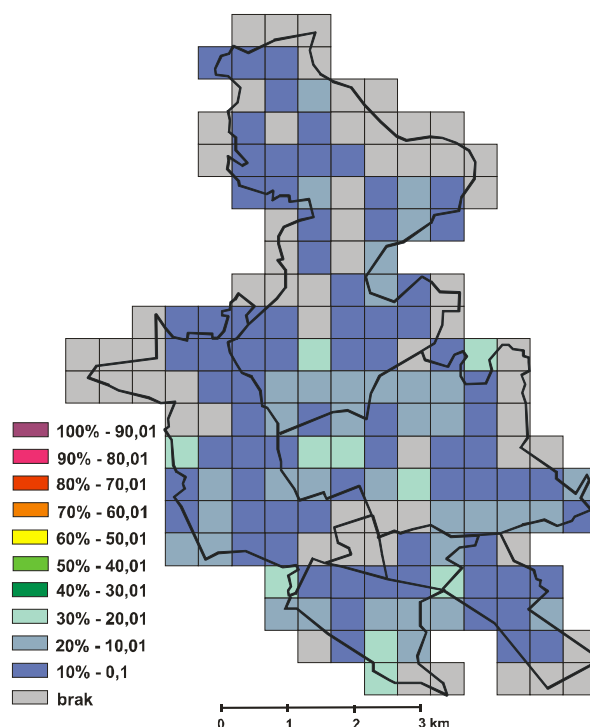
Łąki porastają głównie północną i wschodnią część miasta, z ich nieznaczną przewagą jednak w części północnej. Przeważnie ich udział w obrębie pól badawczych kształtuje się w granicach 0,1-20%, rzadko osiąga wartości większe, a jeśli już, to prawie wyłącznie na obszarach położonych wzdłuż Sanu – Ryc.29.

Ryc. 29. Odsetek powierzchni łąk w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Tereny pokryte **sadami** zajmują 6,2% powierzchni miasta (214,6 ha) i 8,6% terenów niezainwestowanych. To forma użytkowania ziemi najczęściej występuje w bliskim sąsiedztwie zabudowy jednorodzinnej, choć spotykane są też sady, przeważnie duże, z dala od terenów mieszkalnych. Poza terenami ścisłego centrum, rozumianego jako historyczna część miasta o największym stopniu zainwestowania (sześć pól badawczych) oraz terenami granicznymi części północno-wschodniej i zachodniej, sady występują niemal w całym Jarosławiu. Ich udział nie przekracza z reguły 20% powierzchni pól, choć występują i takie, gdzie dochodzi on do 30% (Ryc.30.).

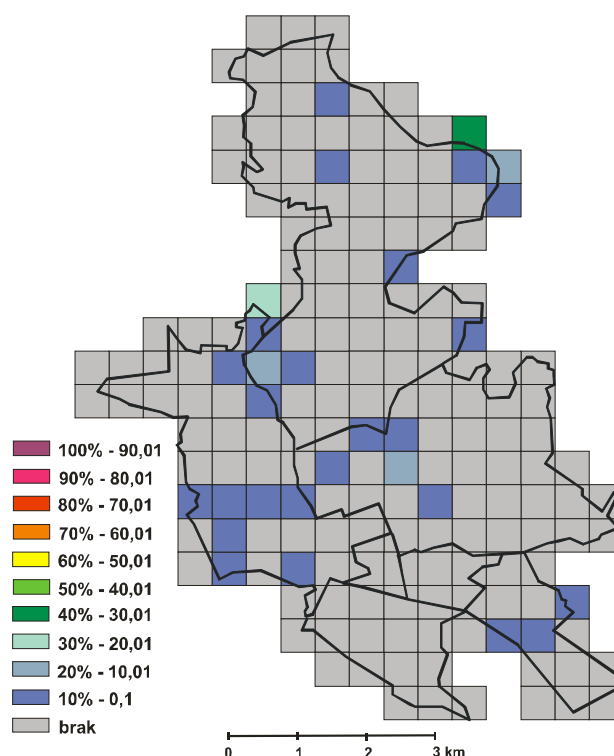
Ryc. 30. Odsetek powierzchni sadów w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.8.2. Lasy

Pod względem lesistości Jarosław pozostaje daleko w tyle za większością miast Polski. Zaledwie 0,6% jego powierzchni porośniętej jest lasami (22,7 ha), a to zdecydowanie za mało, by móc mówić o ich korzystnym wpływie na środowisko i warunki zdrowotne mieszkańców. W tej sytuacji ważnym aspektem jest zagadnienie ochrony istniejących zasobów. Tereny leśne powinny stać się obszarem rezerwy ekologicznej i podlegać ścisłej i bezwzględnej ochronie.

Nie tylko niewielki odsetek powierzchni leśnych jest w Jarosławiu problemem, lecz także ich rozdrobnienie i „rozrzucenie” w obrębie miasta. Zaledwie 29 pól badawczych posiada tereny leśne pokrywające pola w nie większym stopniu niż 0,1-10% powierzchni. W przypadku dwóch pól możemy mówić o pokryciu w granicach 20-40% (Ryc. 31.).

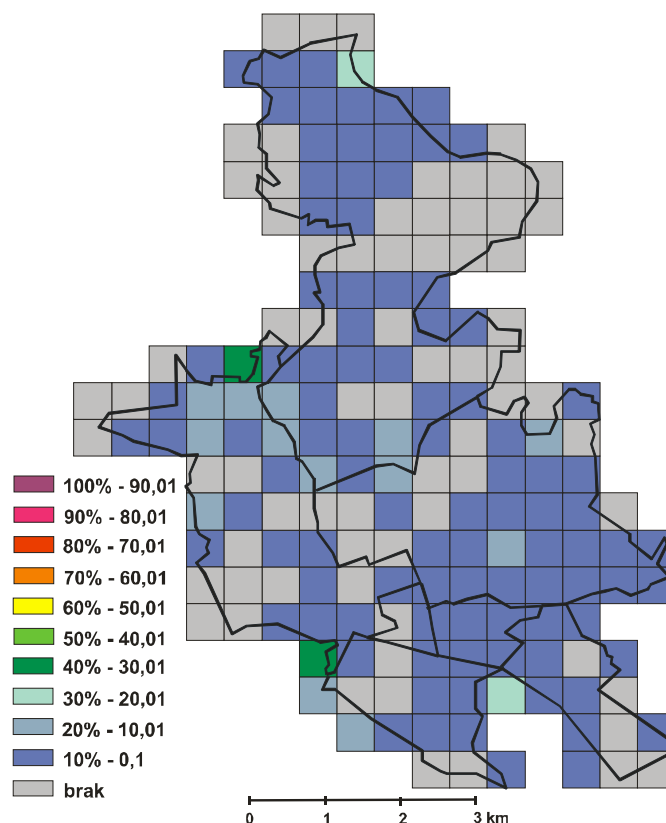
Ryc. 31. Odsetek powierzchni lasów w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.9. Nieużytki

Nieużytki to tereny nie nadające się do gospodarczego wykorzystania na skutek ich niekorzystnych warunków naturalnych (np. tereny podmokłe) lub zdegradowane w skutek niewłaściwej gospodarki. W Jarosławiu zajmują one 3,5% powierzchni, czyli ok. 120,2 ha i rozmieszczone są względnie równomiernie; jedynie niewielki północno-wschodni fragment miasta jest od nich wolny. Z reguły nieużytki pokrywają pola badawcze w nie większym stopniu niż 10%, zaledwie kilka pól ma pokrycie w granicach 10-20% (Ryc.32.).

Nieużytki nie mają wartości użytkowej, ale często dużą wartość przyrodniczą, szczególnie w przypadku nieużytków naturalnych, dlatego też powinny być chronione przed nieracjonalnym przekształceniem w tereny użytkowe.

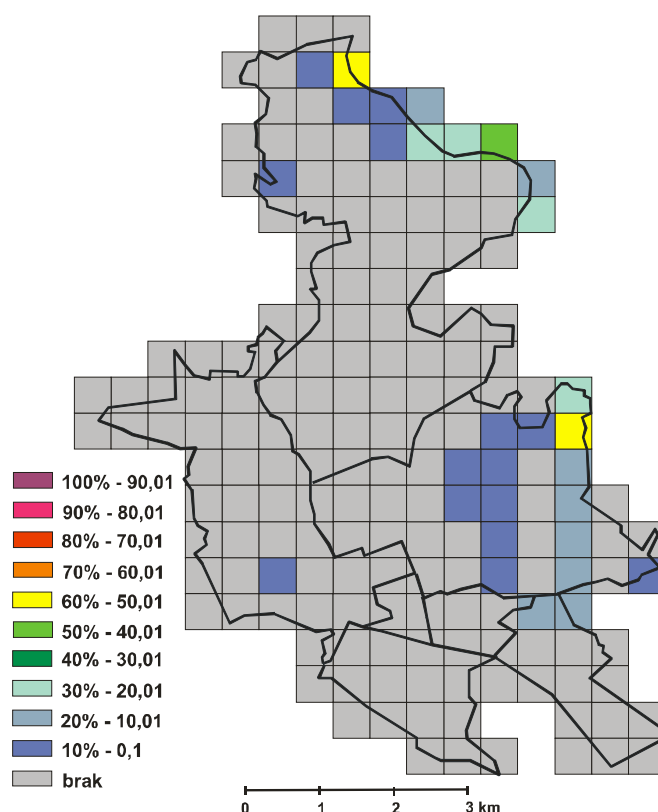

Ryc. 32. Odsetek powierzchni nieużytków w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.3.10. Wody

Tereny zajęte przez wody – Ryc. 33, ograniczają się niemal wyłącznie do Sanu płynącego odcinkami wschodnią częścią miasta. Zajmują one 46,3 ha, co stanowi 1,3% powierzchni Jarosławia. I choć rzeka i nadrzeczne tereny mogą pełnić istotne funkcje: być rezerwuarem wody pitnej, terenami sportowo-rekreacyjnymi, czy atrakcyjnymi obszarami pod zabudowę, to w przypadku Jarosławia San spełnia jedynie rolę powierzchniowego ujęcia wody. Tereny nadrzeczne, pomimo wielu planów, do dziś pozostają niezagospodarowane, tym samym niemal odstrasza swym wyglądem, a brak uregulowania rzeki i umocnienia jej brzegów nie sprzyja zabudowie pobliskich terenów. Więcej na ten temat jest w Podrozdziałach 7.1 i 8.4.

Ryc. 33. Odsetek powierzchni wód w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

6.4. Współwystępowanie form użytkowania ziemi w Jarosławiu

Obraz przestrzennego rozmieszczenia omówionych w podrozdziale 6.3 form użytkowania gruntów miejskich najpełniej przedstawia mapa użytkowania ziemi w Jarosławiu (Ryc.34.). Proces jej powstania obejmował prace badawcze wykonywane w terenie, skupiające się na identyfikacji występujących form użytkowania terenu oraz ich konfrontacji z podkładem geodezyjnym. Mapa ta daje możliwość syntetycznego i całościowego spojrzenia na zagadnienie zagospodarowania obszaru Jarosławia, potwierdzając tym samym wszelkie informacje zawarte w niniejszej pracy.

Wielkość analizowanych 16 form użytkowania gruntów, ich struktura i rozmieszczenie w przestrzeni miasta uwarunkowane są wieloma czynnikami, wśród których decydującą rolę odgrywają ich wzajemne relacje (Tab.20.). Niektóre formy użytkowania gruntów wykazują wybitną tendencję do współwystępowania, inne zaś do separacji [Matczak, 1999].

Formy użytkowania ziemi w Jarosławiu

- tereny mieszkaniowe
- tereny usługowe
- tereny mieszkalno-usługowe
- tereny produkcyjne
- tereny komunikacyjne

Tereny zieleni i rekreacji, w tym:

- parki i skwery
- tereny sportowe
- cmentarze
- ogrody działkowe
- inne tereny zainwestowane

 linia kolejowa

Tereny niezainwestowane, w tym:

- grunty orne
- łąki i pastwiska
- sady
- lasy i zakrzaczenia
- nieużytki
- wody

Ryc. 34. Mapa użytkowania ziemi w Jarosławiu w roku 2010.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Tab.20. Relacje występujące między szesnastoma wyróżnionymi formami użytkowania ziemi w Jarosławiu określone za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana.

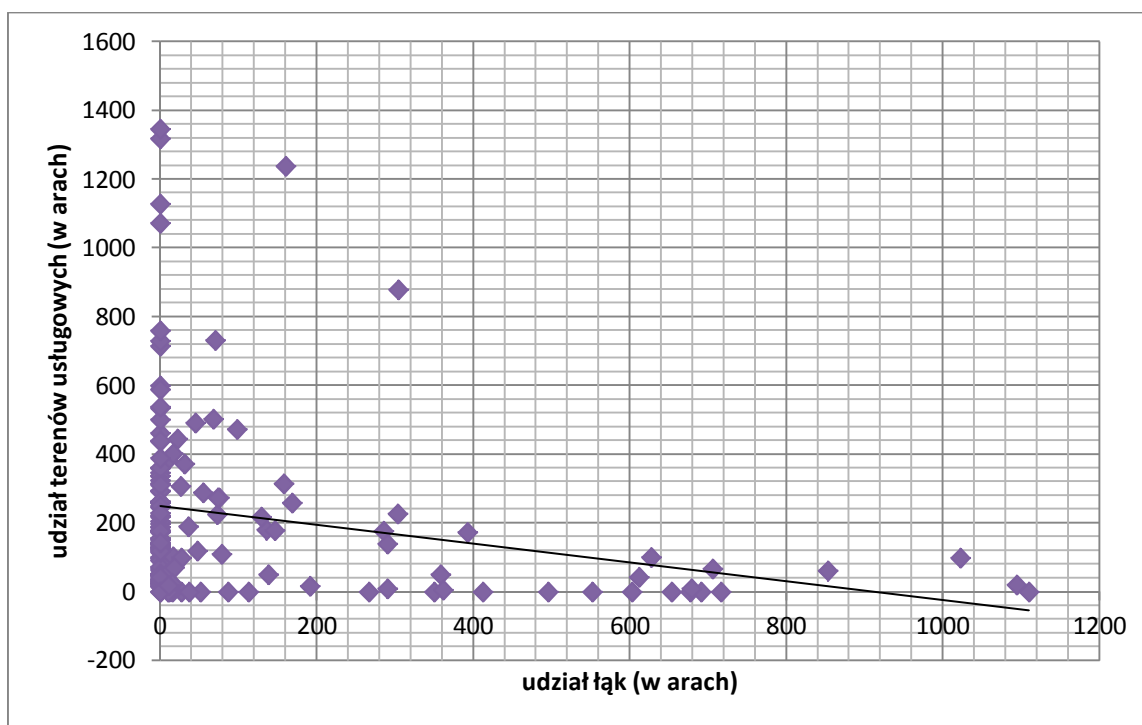
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	1,0000	0,6231	0,7429	0,4693	0,7918	0,5989	0,5346	0,4800	0,4755	0,6305	-0,1639	0,1027	0,3429	0,7171	0,2003	0,1918
2	0,6231	1,0000	0,7381	0,6593	0,7358	0,6165	0,6686	0,5972	0,5306	0,5883	-0,2146	0,0703	0,4249	0,3603	0,2057	0,3432
3	0,7429	0,7381	1,0000	0,6473	0,7249	0,6866	0,7346	0,6521	0,6363	0,6361	-0,1048	0,1134	0,4851	0,4787	0,2261	0,3641
4	0,4693	0,6593	0,6473	1,0000	0,5248	0,8809	0,8180	0,8190	0,6985	0,5895	0,2741	0,3684	0,6755	0,3830	0,4571	0,6702
5	0,7918	0,7358	0,7249	0,5248	1,0000	0,5001	0,5478	0,4709	0,4866	0,6471	-0,2119	-0,0221	0,2842	0,5124	0,1435	0,1744
6	0,5989	0,6165	0,6866	0,8809	0,5001	1,0000	0,9098	0,9248	0,8083	0,5860	0,4884	0,5008	0,7902	0,5093	0,5125	0,7730
7	0,5346	0,6686	0,7346	0,8180	0,5478	0,9098	1,0000	0,8508	0,7655	0,5863	0,3650	0,4175	0,6979	0,4727	0,4430	0,6779
8	0,4800	0,5972	0,6521	0,8190	0,4709	0,9248	0,8508	1,0000	0,7544	0,5598	0,4293	0,3995	0,7328	0,4605	0,4868	0,7134
9	0,4755	0,5306	0,6363	0,6985	0,4866	0,8083	0,7655	0,7544	1,0000	0,4953	0,2692	0,4007	0,6571	0,5083	0,3676	0,6562
10	0,6305	0,5883	0,6361	0,5895	0,6471	0,5860	0,5863	0,5598	0,4953	1,0000	-0,0126	0,0978	0,4374	0,4439	0,0575	0,3131
11	-0,1639	-0,2146	-0,1048	0,2741	-0,2119	0,4884	0,3650	0,4293	0,2692	-0,0126	1,0000	0,2230	0,3406	0,1498	0,0739	0,2558
12	0,1027	0,0703	0,1134	0,3684	-0,0221	0,5008	0,4175	0,3995	0,4007	0,0978	0,2230	1,0000	0,3367	0,1568	0,1412	0,4551
13	0,3429	0,4249	0,4851	0,6755	0,2842	0,7902	0,6979	0,7328	0,6571	0,4374	0,3406	0,3367	1,0000	0,3676	0,2985	0,5762
14	0,7171	0,3603	0,4787	0,3830	0,5124	0,5093	0,4727	0,4605	0,5083	0,4439	0,1498	0,1568	0,3676	1,0000	0,1217	0,2076
15	0,2003	0,2057	0,2261	0,4571	0,1435	0,5125	0,4430	0,4868	0,3676	0,0575	0,0739	0,1412	0,2985	0,1217	1,0000	0,4626
16	0,1918	0,3432	0,3641	0,6702	0,1744	0,7730	0,6779	0,7134	0,6562	0,3131	0,2558	0,4551	0,5762	0,2076	0,4625	1,0000

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych.

Tereny mieszkalne Jarosławia odznaczają się wysokim stopniem współwystępowania z terenami komunikacyjnymi ($r = 0,7918$), mieszkalno-usługowymi ($r = 0,7429$) oraz sadami ($0,7171$). Znaczny stopień współzależności występuje w przypadku innych terenów zainwestowanych ($r = 0,6305$), usług ($r = 6231$) oraz parków i skwerów ($r = 0,5989$), a także terenów sportowych ($r = 0,5346$). Zależność w stopniu umiarkowanym dotyczy cmentarzy ($r = 0,4800$), ogrodów działkowych ($r = 0,4755$), terenów produkcyjnych ($0,4693$) oraz lasów ($r = 0,3429$). Słabym stopniem współzależności charakteryzują się nieużytki ($r = 2003$), akweny ($r = 0,1918$) oraz łąki ($r = 0,1027$). Wyraźną separację terenów mieszkaniowych widać natomiast w stosunku do gruntów ornych, gdzie wskaźnik korelacji rang kształtuje się na poziomie $r = -0,1639$.

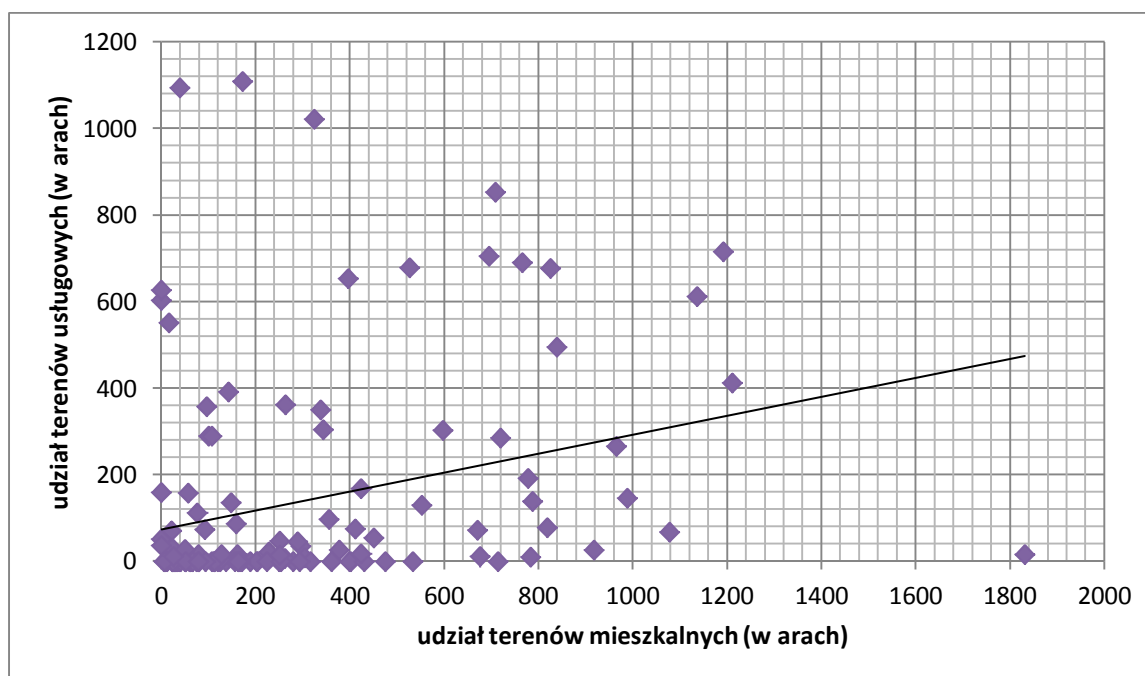
W przypadku terenów usługowych z kolei, bardzo wysoki stopień współzależności występuje w odniesieniu do terenów mieszkalno-usługowych ($r = 0,7381$) oraz terenów komunikacyjnych ($r = 0,7358$). Znaczny stopień istnieje w przypadku siedmiu innych form użytkowania ziemi, tj.: tereny sportowe ($r = 0,6686$), produkcyjne ($r = 0,6593$), mieszkalne ($r = 0,6231$), parki i skwery ($r = 0,6165$) oraz cmentarze ($r = 0,5972$), inne tereny zainwestowane ($r = 0,5883$) i ogrody działkowe ($r = 0,5306$). Współwystępowanie na poziomie umiarkowanym dotyczy lasów ($r = 0,4249$), sadów ($r = 0,3603$) i akwenów ($r = 0,3432$). Z pozostałymi terenami niezainwestowanymi współwystępowanie jest słabe, kształtujące się na poziomie $r = 0,2057$ w przypadku nieużytków i $r = 0,0703$ w przypadku łąk. Wyjątkiem są grunty orne, które wykazują separację w stosunku do terenów usługowych ($r = -0,2146$), podobnie jak to miało miejsce w przypadku terenów mieszkalnych. Wartości o których mowa dobrze prezentuje korelacyjny wykres rozrzutu, który został stworzony jako dwuwymiarowa płaszczyzna, w której każda z osi odpowiada jednej zmiennej. Na jego podstawie łatwo wykryć związek pomiędzy zmiennymi (Ryc. 35, 36, 37 i 38).

Tereny mieszkalno-usługowe wysoki stopień współzależności wykazują w stosunku do terenów mieszkalnych, usługowych, sportowych i komunikacyjnych, odpowiednio $r = 0,7429$, $r = 0,7381$, $r = 0,7346$ i $r = 0,7249$. Znaczny stopień współzależności występuje w przypadku parków i skwerów ($r = 0,6866$), cmentarzy ($r = 0,6521$), terenów produkcyjnych ($r = 0,6473$) oraz ogrodów działkowych ($r = 0,6363$) i innych terenów zainwestowanych ($r = 0,6361$). Słaby stopień, tak jak w przypadku terenów usługowych, występuje w stosunku do łąk i nieużytków, odpowiednio $r = 0,1134$ i $r = 0,2261$. Z separacją mamy do czynienia w odniesieniu do gruntów ornych, o czym wspomniano wcześniej.

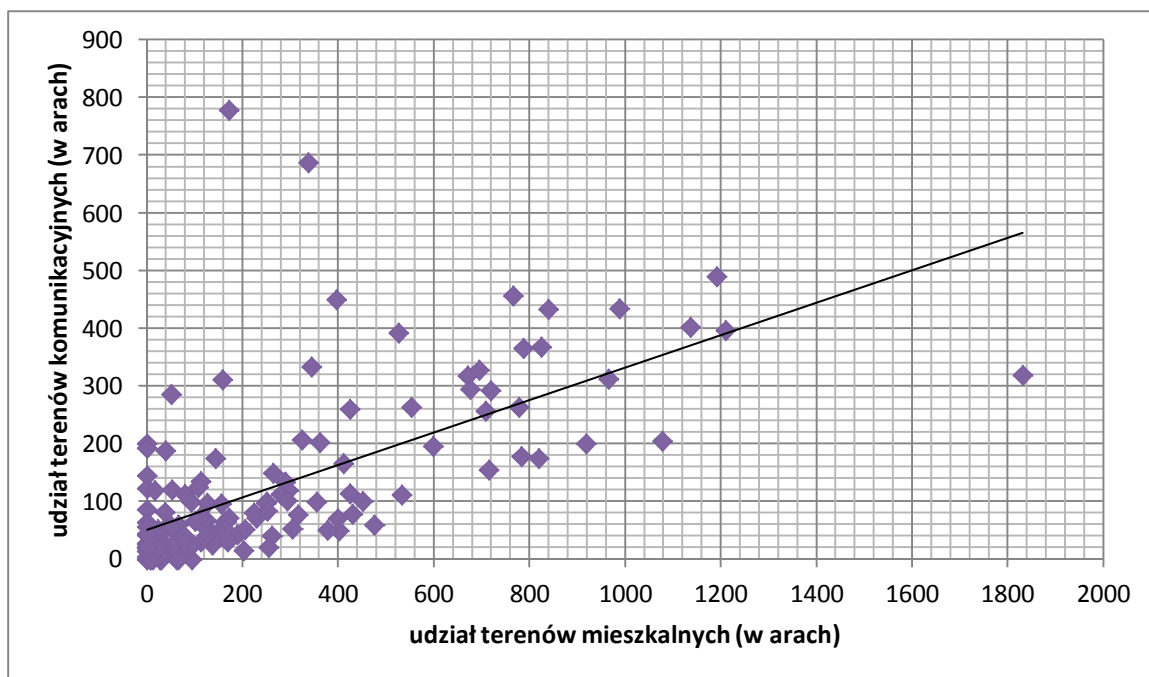
Ryc. 35. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami terenów usługowych i łąk w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych.

Ryc. 36. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami terenów usługowych i mieszkalnych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych.

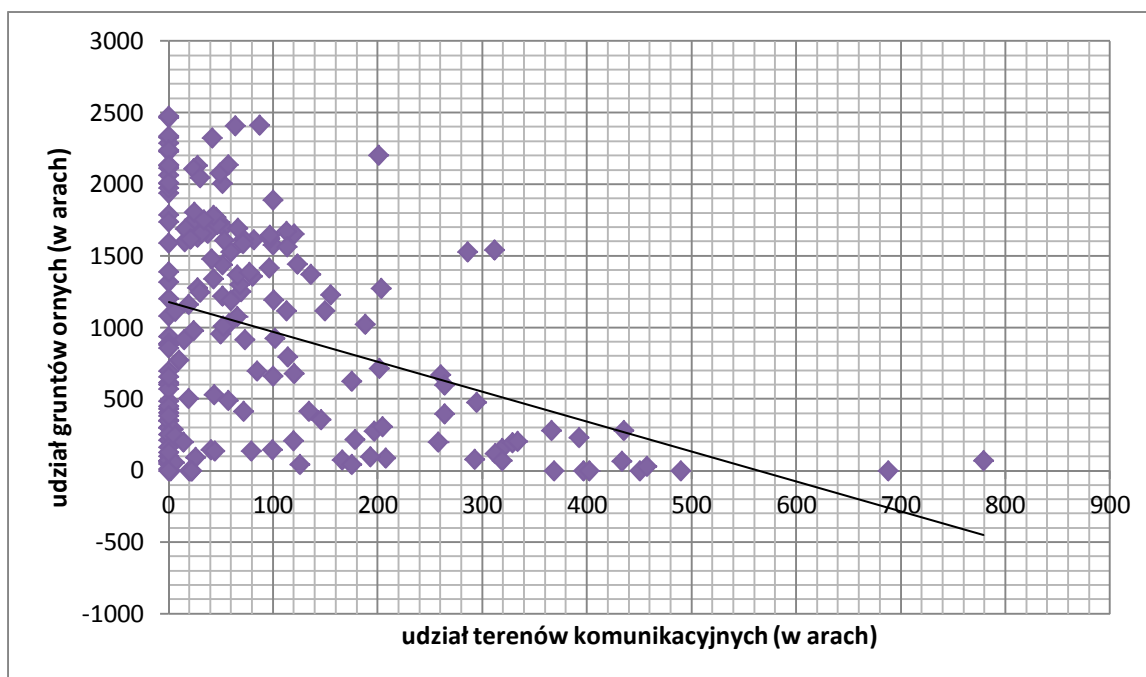
Ryc. 37. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami terenów komunikacyjnych i mieszkalnych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych.

Tereny produkcyjne w największym zakresie współwystępują z parkami i skwerami ($r = 0,8809$), cmentarzami ($r = 0,8190$) i terenami sportowymi ($r = 0,8180$). W niewiele niższym stopniu (choć nadal określanym jako znaczny), tereny produkcyjne współwystępują z ogrodami działkowymi ($r = 0,6985$), lasami i akwenami ($r = 0,6755$ i $r = 0,6702$), a także terenami usługowymi, gdzie stopień współzależności kształtuje się na poziomie $r = 0,6593$ i terenami mieszkalno-usługowymi $r = 0,6473$. Znaczny stopień współzależności cechuje również tereny komunikacyjne ($r = 0,5248$) i inne tereny zainwestowane ($r = 0,5895$). Na poziomie umiarkowanym tereny produkcyjne współwystępują z terenami mieszkalnymi ($r = 0,4693$), nieużytkami ($r = 0,4571$) oraz sadami ($r = 0,3830$) i łąkami ($r = 0,3684$). W stopniu słabym, z poziomem $r = 0,2741$, kształtuje się jedynie relacja z gruntami ornymi. Brak jest terenów wyraźnie odseparowanych.

O dużej różnorodności wzajemnych relacji możemy mówić w przypadku terenów komunikacyjnych. Tutaj, wysoki stopień współzależności występuje w stosunku do terenów mieszkalnych, usługowych i mieszkalno-usługowych, odpowiednio $r = 0,7918$, $r = 0,7358$ i $r = 0,7249$. W stopniu znacznym tereny komunikacyjne powiązane są też z innymi terenami zainwestowanymi ($r = 0,6471$), terenami sportowymi ($r = 0,5478$), produkcyjnymi

($r = 0,5248$) oraz sadami, parkami i skwerami na poziomie $r = 0,5124$ i $r = 0,5001$. Z powiązaniem w stopniu umiarkowanym mamy do czynienia w przypadku cmentarzy ($r = 0,4709$) i ogrodów działkowych ($r = 0,4866$). Słaba współzależność występuje pomiędzy terenami komunikacyjnymi, a lasami ($r = 0,2842$), nieużytkami ($r = 0,1435$) i akwenami ($r = 0,1744$), natomiast separacja dotyczy gruntów ornych ($r = -0,2119$) i łąk ($r = -0,0221$).

Ryc. 38. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami gruntów ornych i terenów komunikacyjnych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych.

Ciekawie przedstawia się współzależność pomiędzy parkami i skwerami, a pozostałymi badanymi formami użytkowania ziemi. W tym przypadku możemy mówić wyłącznie o bardzo wysokim, wysokim i znacznym stopniu współzależności. Stopień umiarkowany dotyczy jedynie gruntów ornych ($r = 0,4884$), słaby stopień współzależności i separacja w przypadku parków i skwerów nie występuje. Bardzo wysoki stopień współzależności zaznacza się w odniesieniu do cmentarzy ($r = 0,9248$) i terenów sportowych ($r = 0,9098$). Wysoki, bo wynoszący $r = 0,8809$, $r = 0,8083$, $r = 0,7902$ i $r = 0,7730$ dotyczy kolejno terenów produkcyjnych, ogrodów działkowych oraz lasów i akwenów. Pozostałe formy użytkowania ziemi z parkami i skwerami powiązane są w stopniu znacznym, przy czym najwyższy wskaźnik dotyczy terenów mieszkalno-usługowych ($r = 0,6866$), usługowych ($r = 0,6165$) i mieszkalnych ($r = 0,5989$). Tylko nieznacznie mniejsze wartości

przyjmuje współzależność w przypadku innych terenów zainwestowanych, terenów komunikacyjnych, łąk, sadów i nieużytków. W każdym wymienionym przypadku współczynnik korelacji przyjmuje wartość nieco powyżej $r = 0,5$.

Tereny sportowe najsilniej powiązane są z parkami i skwerami ($r = 0,9098$). Wysoki stopień współzależności charakteryzuje także relacje przestrzenne z cmentarzami ($r = 0,8508$), terenami produkcyjnymi ($r = 0,8180$) oraz mieszkalno-usługowymi ($r = 0,7346$) i ogrodami działkowymi ($r = 0,7655$). Znaczny stopień współwystępowania dostrzegany jest również w przypadku terenów usługowych ($r = 0,6686$), mieszkalnych ($r = 0,5346$), komunikacyjnych ($r = 0,5478$), a także innych terenów zainwestowanych, lasów i akwenów. W stopniu umiarkowanym tereny sportowe powiązane są z gruntami ornymi, łąkami, sadami i nieużytkami.

Z kolei lokalizacja cmentarzy najsilniejszy stopień współwystępowania wykazuje, podobnie jak tereny sportowe, z parkami i skwerami ($r = 0,9248$). Wysoki stopień przypada także na tereny sportowe ($r = 0,8508$), produkcyjne ($r = 0,8190$) oraz ogrody działkowe, lasy i wody, odpowiednio $r = 0,7544$, $r = 0,7328$ i $r = 0,7134$. Z pozostałymi formami użytkowania ziemi cmentarze powiązane są również w stopniu znacznym, bądź umiarkowanym.

Ogrody działkowe w największym zakresie współwystępują z parkami i skwerami ($r = 0,8083$), terenami sportowymi ($r = 0,7655$) i cmentarzami ($r = 0,7544$), w nieco mniejszym, choć nadal znacznym stopniu, z terenami produkcyjnymi ($r = 0,6985$), mieszkalno-usługowymi ($r = 0,6363$) i usługowymi ($r = 0,5306$), a także lasami, sadami i wodami. W mniejszym już stopniu z terenami mieszkalnymi ($r = 0,4755$), komunikacyjnymi ($r = 0,4866$), innymi terenami zainwestowanymi ($r = 0,4953$) oraz łąkami i nieużytkami.

Inne tereny zainwestowane w znacznym stopniu powiązane są lokalizacyjnie z terenami mieszkalnymi ($r = 0,6305$), mieszkalno-usługowymi ($r = 0,6361$), komunikacyjnymi ($r = 0,6471$), a także terenami usługowymi, produkcyjnymi, parkami i skwerami, terenami sportowymi i cmentarzami. Współczynnik korelacji tych ostatnich jest zbliżony i wynosi około $r = 0,58$. Słabo powiązane są natomiast inne tereny zainwestowane z łąkami i nieużytkami, zaledwie na poziomie $r = 0,0978$ i $r = 0,0575$. Niewielką separację dostrzec można w odniesieniu do gruntów ornych ($r = -0,0126$).

W przypadku gruntów ornich zaznacza się brak istotnego współwystępowania form użytkowania ziemi. Najwyższy stopień współzależności, zgodnie z przyjętą miarą, określany jako umiarkowany, dotyczy jedynie parków i skwerów ($r = 0,4884$), cmentarzy ($r = 0,4293$) oraz terenów sportowych ($r = 0,3650$) i lasów ($r = 0,3406$). Słaby stopień współzależności

zauważany jest w odniesieniu do terenów produkcyjnych ($r = 0,2741$), ogrodów działkowych ($r = 0,2692$), akwenów ($r = 0,2558$), łąk ($r = 0,2230$) oraz sadów ($r = 0,1498$) i nieużytków ($r = 0,0739$). Pozostałe badane formy użytkowania ziemi wykazują niewielką separację w stosunku do gruntów ornych. Przy czym największa separacja dotyczy terenów usługowych ($r = -0,2146$) i komunikacyjnych ($r = -0,2119$), a najmniejsza innych terenów zainwestowanych ($r = -0,0126$). Niewielka separacja występuje także w stosunku do terenów mieszkalnych i mieszkalno-usługowych.

Łąki znaczny stopień współzależności wykazują jedynie w stosunku do parków i skwerów ($r = 0,5008$), w pozostałych przypadkach współzależność jest umiarkowana bądź słaba. Jedynie w odniesieniu do terenów komunikacyjnych mamy do czynienia z niewielką separacją analizowanych użytków ($r = -0,0221$).

Dużo większe zróżnicowanie zauważyć należy w odniesieniu do lasów. W dwóch przypadkach mamy do czynienia z wysokim stopniem współzależności, sytuacja taka dotyczy parków i skwerów ($r = 0,7902$) i cmentarzy ($r = 0,7328$). Nieco niższy, choć nadal znaczny stopień współzależności, odnotowano w przypadku wzajemnych relacji lasów z takimi formami jak: tereny produkcyjne ($r = 0,6755$), sportowe ($r = 0,6979$), ogrody działkowe ($r = 0,6571$) i akweny ($r = 0,5762$). Pozostałe formy, za wyjątkiem nieużytków i terenów komunikacyjnych, które są słabo powiązane z lasami, odznaczają się umiarkowanym stopniem współzależności.

Z kolei lokalizacja sadów najsilniejszy stopień współwystępowania wykazuje z terenami mieszkalnymi ($r = 0,7171$), nieco mniejszy z komunikacyjnymi ($r = 0,5124$), parkami i skwerami ($r = 0,5093$) i ogrodami działkowymi ($r = 0,5083$). W słabym stopniu sady powiązane są przestrzennie z akwenami ($r = 0,2076$), łąkami ($r = 0,1568$), gruntami ornymi ($r = 0,1498$) i nieużytkami ($r = 0,1217$). W pozostałych przypadkach mamy do czynienia z umiarkowanym stopniem współzależności.

Nieużytki w znaczący sposób powiązane są jedynie z parkami i skwerami ($r = 0,5125$), umiarkowane powiązanie dostrzec można w relacjach z terenami produkcyjnymi ($r = 0,4571$), sportowymi ($r = 0,4430$), cmentarzami ($r = 0,4868$) i ogrodami działkowymi ($r = 0,3676$). Pozostałe formy użytkowania ziemi w mieście wykazują słaby stopień współzależności.

Dużą różnorodność we wzajemnych relacjach zauważyć można w przypadku wód. W najwyższym stopniu są one powiązane z parkami i skwerami ($r = 0,7730$) i cmentarzami ($r = 0,7134$), w znacznym stopniu z terenami produkcyjnymi ($r = 0,6702$), sportowymi

($r = 0,6779$), ogrodami działkowymi ($r = 0,6562$) i lasami ($r = 0,5762$). Słaby związek natomiast wykazują w przypadku sadów ($r = 0,2076$), gruntów ornych ($r = 0,2558$), terenów mieszkalnych ($r = 0,1918$) i terenów komunikacyjnych ($r = 0,1744$). Pozostałe relacje określić można jako umiarkowane.

W wyniku przeprowadzonej analizy wyraźnie należy dostrzec, iż najwyższy stopień współzależności występuje pomiędzy terenami sportowymi, cmentarzami oraz parkami i skwerami. Wskaźnik korelacji w powyższych przypadkach przekracza $r = 0,9$. O największej separacji możemy mówić natomiast w odniesieniu do gruntów ornych. Wykazują one bowiem separację w stosunku do aż pięciu badanych form użytkowania ziemi.

Powyższa analiza stanowi potwierdzenie istnienia na terenie Jarosławia stref funkcjonalnych, które zostały wydzielone, a następnie omówione w dalszej części pracy.

6.5. Strefy funkcjonalno-przestrzenne Jarosławia

6.5.1. Wprowadzenie

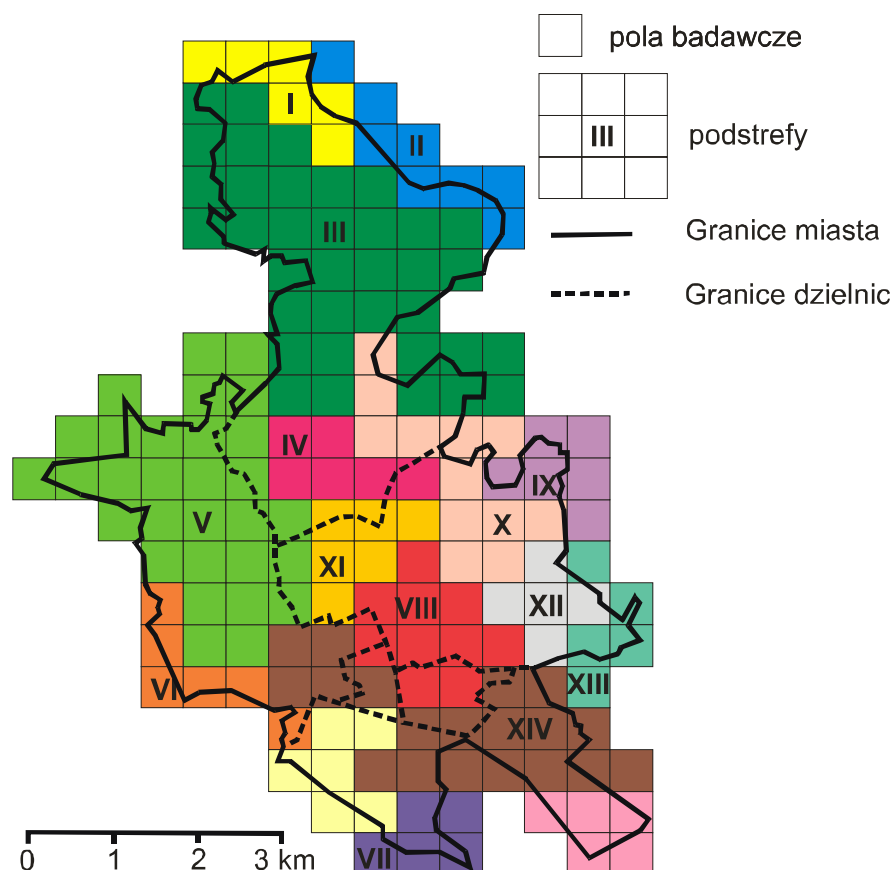
W poprzednim podrozdziale analizie poddane zostało współwystępowanie 16 form użytkowania ziemi w przestrzeni Jarosławia. Analiza ta została przeprowadzona za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana – metody czasochłonnej, ale świetnie sprawdzającej się przy badaniach relacji tego typu.

Relacje te pozwoliły autorce wnioskować o istnieniu w Jarosławiu (i tym samym możliwości wyznaczenia) stref funkcjonalno-przestrzennych, rozumianych jako rozmieszczenie i wzajemne oddziaływanie działalności miejskich [Matczak, 1999].

W pierwszym etapie tej delimitacji autorka wyznaczyła funkcjonalno-przestrzenne podstrefy, za pomocą metody elementów wiodących K. Doi. Pierwotnie zakładała ona wykorzystanie w tym celu metody C. J. Weavera, której istotą jest takie porównywanie n-elementowych kombinacji modeli struktury empirycznej i tzw. modeli teoretycznych, aby za pomocą wzoru wariancji, znaleźć model najbardziej zgodny z obserwowaną strukturą, wskazujący zarazem na elementy w niej dominujące [Runge, 2007; Bielecka-Nawłoka 1962; Bielecka, 1971]. Mankament tej metody polega jednak na tym, że w przypadku analizy struktur wieloelementowych (a taka sytuacja miała tutaj miejsce), wyznaczenie wielkości wariancji jest bardzo pracochłonne. Ponadto, metoda ta zawodzi w przypadku struktur, w których największy udział danego elementu nie jest na tyle duży, by można go było uznać

za dominujący, pozostałe zaś nie są tak małe, by nie odgrywały istotnej roli [Runge, 2007]. Mankamentów takich nie ma w metodzie K. Doi [1957], który do swojego algorytmu postępowania wprowadził tabele wartości krytycznych oraz zmodyfikował wzór wariancji. Zabiegi te uprościły i przyspieszyły wyznaczanie elementów wiodących, dały też możliwość bezproblemowej analizy struktur wieloelementowych. Za pomocą metody K. Doi autorka więc wyznaczyła elementy wiodące w strukturze każdego z 200 pól badawczych, na które wcześniej podzieliła Jarosław, a następnie pola o podobnej strukturze użytkowania gruntów miejskich połączyła w grupy, otrzymując tym samym podstrefy funkcjonalno-przestrzenne.

W Jarosławiu wyróżniła więc autorka 16 takich podstref (Ryc.39, Tab.21.). Celem uniknięcia chaosu, delimitację rozpoczęła od północy (tamtejsze podstrefy mają numery początkowe), a podstrefy na południu otrzymały numery końcowe. Zaznaczyć należy, że ta numeracja miała jedynie na celu ich uporządkowanie, a jej ciągłość ma ułatwić orientację na poniższej mapie (Ryc.39.). Tym samym, numeracja ta nie przyznaje żadnej z podstref jakiegos pierwszeństwa.

Ryc. 39. Podstrefy funkcjonalno-przestrzenne Jarosławia.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych, numeracja wg. Tab.21.

Tab. 20. Struktura użytkowania ziemi w podstrefach funkcjonalno-przestrzennych Jarosławia.

Podstrefy funkcjonalno-przestrzenne	Powierzchnia ogółem			w tym grupy form użytkowania ziemi					
				tereny			Sektory gospodarki ¹⁶		
				mieszkalne (M)	mieszkalno-usługowe (MU)	M i MU razem			
	km ²	%							
I. Północna rolno-łąkowa.	1,39	4,0	100	2,5	-	2,5	94,6	0,4	2,5
II. Północno-wschodnia rolno-wodna.	0,94	2,7	100	-	-	-	100	-	-
III. Północna rolna.	7,26	21,1	100	4,0	0,0	4,0	92,9	1,0	2,21
IV. Mieszkalno-rolna z łąkami i sadami.	1,54	4,5	100	19,7	1,1	20,8	74,0	0,9	4,4
V. Zachodnia rolna z łąkami, lasami i nieużytkami.	6,19	18	100	3,0	0,1	3,1	88,8	1,2	6,9
VI. Peryferyjna mieszkalno-rolna.	0,65	1,9	100	14,0	0,8	14,8	77,7	1,2	6,3
VII. Południowa rolna z sadami.	0,66	1,9	100	3,5	-	3,5	94,3	0,3	1,9
VIII. Centralna mieszkalno-usługowo-komunikacyjna.	2,39	6,9	100	32,2	6,1	38,3	20,7	2,8	38,2
IX. Wschodnia rolno-wodna.	0,90	2,6	100	1,1	-	1,1	91,8	-	7,1
X. Rolno-łąkowa z sadami.	2,86	8,3	100	4,6	0,1	4,7	80,1	6,0	9,2
XI. Mieszkalno-rolna z ogrodami działkowymi.	1,27	3,7	100	12,4	0,4	12,8	72,1	0,4	14,7
XII. Wschodnia mieszkalno-rolna.	1,25	3,7	100	20,9	0,5	21,4	60,2	1,8	16,6
XIII. Wschodnia rolna.	1,04	3,0	100	6,5	-	6,5	84,7	1,8	7,0
XIV. Mieszkalno-usługowo-komunikacyjna z terenami zielonymi.	4,37	12,7	100	23,6	2,1	25,7	32,5	4,2	37,6
XV. Mieszkalno-usługowa z terenami komunikacyjnymi.	0,84	2,5	100	32,1	1,6	33,7	28,7	10,2	27,4
XVI. Produkcyjno-usługowa z terenami komunikacyjnymi.	0,85	2,5	100	2,7	0,4	3,1	21,9	44,3	30,7
Jarosław ogółem	34,40	100	100	x	x	x	x	x	x

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

¹⁶ sektor I: użytki rolne, lasy, wody, nieużytki; sektor II: tereny przemysłowe i inne zainwestowane; sektor III: tereny usługowe, komunikacyjne, zieleni miejskiej.

Dla każdej z 16 podstref funkcjonalno-przestrzennych zestawiono formy użytkowania ziemi według sektorów gospodarki, stwarzając tym samym kolejne źródło do analiz porównawczych. Zestawienie to wzbogacono danymi na temat udziału terenów mieszkalnych i mieszkalno-usługowych. Dane te, za pomocą typogramów, przedstawione zostały w poniższych podrozdziałach.

Do sektora I wliczono grunty orne, sady, łąki i lasy, a także zbiorniki wodne i nieużytki. Sektor II obejmuje tereny produkcyjne i inne zainwestowane, natomiast III - usługowe, komunikacyjne i zielone [Matczak, 1999]. W analizie tej uwzględniono też tereny mieszkalno-usługowe, które mają istotne znaczenie w Jarosławiu, bowiem znaczna część centrum Jarosławia (szczególnie Stare Miasto), łączy funkcję usługową, zajmującą przeważnie partery kamienic, oraz funkcję mieszkalałą, zlokalizowaną na wyższych kondygnacjach. Postępowaniem merytorycznie błędnym byłoby zaliczyć te tereny do sektora III lub do terenów mieszkalnych, a ich pominięcie w analizie także nie byłoby poprawne i zafałszowałoby rzeczywistość.

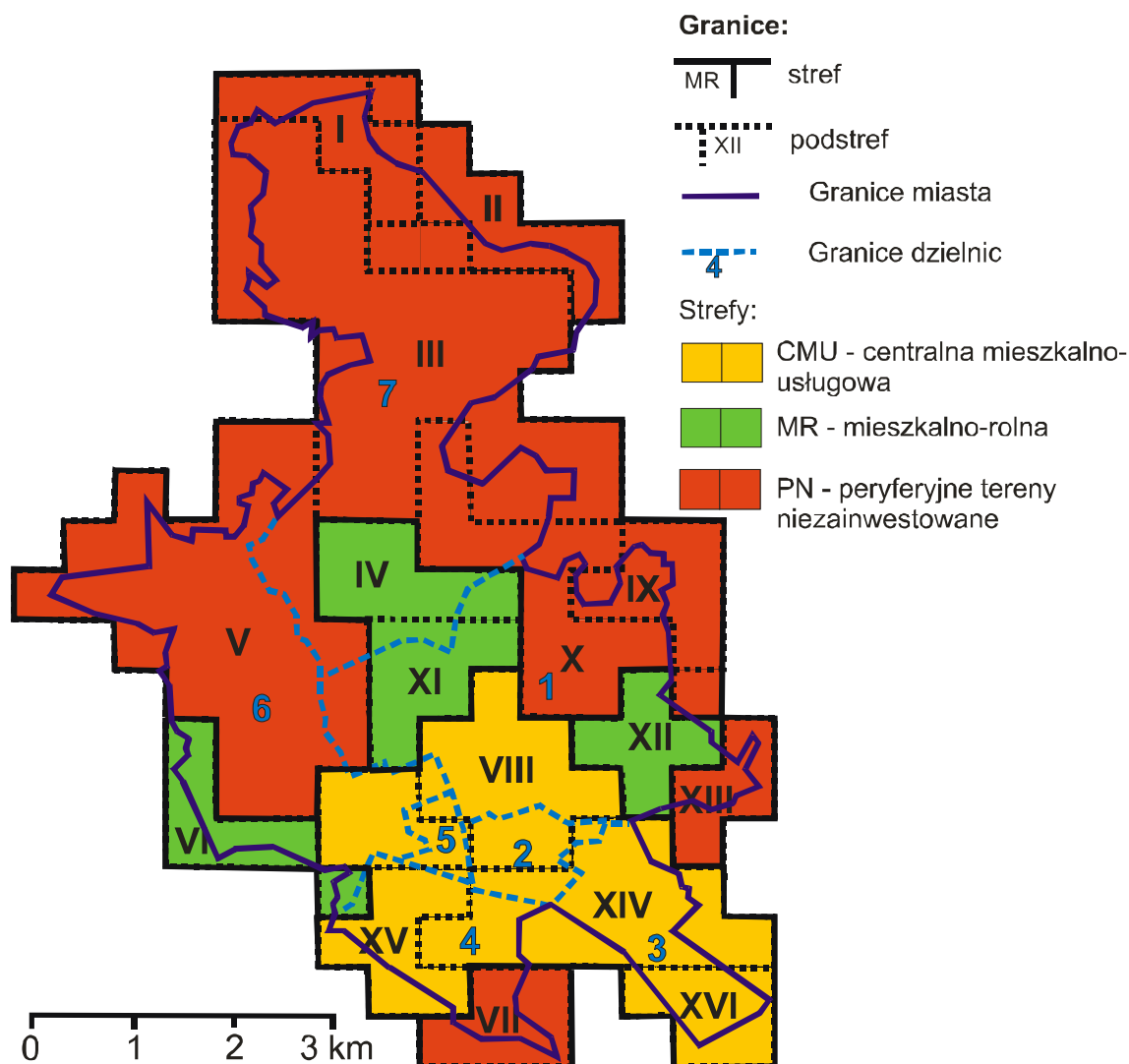
W następnym etapie opisywanej tu delimitacji, 16 podstref autorka połączyła w 3 strefy funkcjonalno-przestrzenne, na podstawie podobieństw użytkowania ziemi, funkcji i struktury zabudowy w ich obrębie (Tab.22, Ryc.40.). Szczegółowa ich charakterystyka zajmuje dalszą część niniejszego rozdziału (Podrozdziały 6.5.2-6.5.4).

Tab. 21. Wybrane dane dotyczące stref funkcjonalno-przestrzennych Jarosławia.

Nazwy stref	Podstrefy składowe	Powierzchnia ogółem		w tym grupy form użytkowania ziemi					
				tereny mieszkalne (M)	tereny mieszkalno- usługowe (MU)	M i MU razem	sektory gospodarki		
		km ²	%				I	II	III
1. CMU – Centralna mieszkalno- usługowa	VIII, XIV-XVI	8,45	24,6	24,8	3,00	27,80	27,7	8,40	36,10
2. MR – Mieszkalno- rolna	IV, VI, XI oraz XII	4,71	13,7	17,3	0,70	18,00	70,3	1,00	10,70
3. PN – Peryferyjne tereny niezainwesto- wane	I-III, V, VII, IX, X oraz XIII	21,24	61,7	3,5	0,04	3,54	90,0	1,63	4,83
Jarosław razem	x	34,4	100	x	x	x	x	x	x

Źródło: Opracowanie własne.

Numeracja stref i podstref zgodna z Ryc.39-40. Strefy 2 i 3 składają się z 3 części (zob. Ryc.40.).

Ryc. 40. Strefy funkcjonalno-przestrzenne Jarosławia.

Źródło: Opracowanie własne.

6.5.2. Centralna strefa mieszkalno-usługowa (podstrefy VIII, XIV, XV i XVI)

Do centralnej strefy mieszkalno-usługowej zaliczono 4 podstrefy: centralną mieszkalno-usługowo-komunikacyjną (VIII), mieszkalno-usługowo-komunikacyjną z terenami zielonymi (XIV), mieszkalno-usługową z terenami komunikacyjnymi (XV), oraz produkcyjno-usługową z terenami komunikacyjnymi (XVI).

Określając te podstrefy jako centralne, autorka nie miała na myśli ich położenia w środku miasta, lecz w funkcjonalnym centrum, jako miejscu o znaczeniu historycznym i o najbardziej ożywionej działalności gospodarczej. Omawiana strefa leży w południowej części Jarosławia, zajmując tam 8,45 km² (Ryc.41), co stanowi 1/4 powierzchni miasta. Wielkość składających się na nią 4 podstref jest różna. Podstrefy XV i XVI nie przekraczają 1 km² (0,84 i 0,85), podstrefa VIII ma powierzchnię 2,39 km², a XIV: 4,37 km². Wszystkie one łączą się ze sobą.

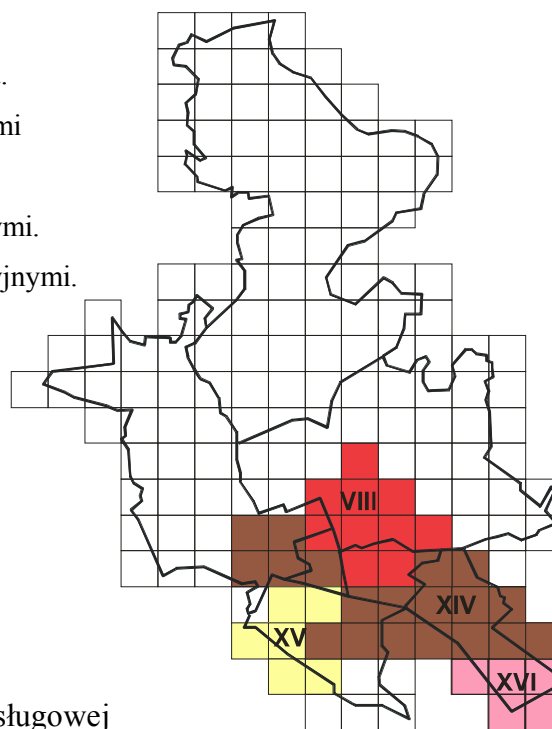
Podstrefy:

VIII - Centralna mieszkalno-usługowo-komunikacyjna.

XIV - Mieszkalno-usługowo-komunikacyjna z terenami zielonymi.

XV - Mieszkalno-usługowa z terenami komunikacyjnymi.

XVI – Przemysłowo-usługowa z terenami komunikacyjnymi.

Ryc. 41. Położenie centralnej strefy mieszkalno-usługowej w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Centrum Jarosławia jest dość zatłoczone, ze względu na źle działający węzeł komunikacyjny, utrudniający wręcz łączność między poszczególnymi dzielnicami miasta. Problem ten jest zresztą charakterystyczny dla większości polskich miast, nie tylko tych średniej wielkości [Maik, 1997]. Wąskie ulice, ograniczone z obu stron zabytkową zabudową, uniemożliwiają ich poszerzenie - zwiększenie przepustowości ulic wydaje się tu niemożliwe. Jediną alternatywą są objazdy bocznymi ulicami, co jednak nie rozwiązuje problemu, z uwagi na to, że duże natężenie ruchu samochodowego w obrębie centralnych stref

mieszkalno-usługowych związane jest z funkcjonowaniem bardzo wielu obiektów usługowych oraz kluczowych organów administracyjnych miasta.

Warto w tym miejscu zwrócić szczególną uwagę na zagadnienie komunikacji samochodowej w obrębie jarosławskiego Rynku. W ostatnich latach została ona ograniczona, zarówno w zakresie samego ruchu (który teraz odbywa się jedynie północną i wschodnią stroną placu), jak też i w zakresie liczby miejsc parkingowych. Zmiany te wymuszone zostały przez znaczną degradację płyty Rynku, która w wyniku intensywnej eksploatacji uległa zapadaniu i silnemu pofałdowaniu (zob. rozdz. 3). Władze miasta od 2010 r. roku pracują nad planami modernizacji Rynku i pozyskaniem funduszy na ten cel.

Istotny jest także problem ochrony zabytkowej zabudowy i ograniczonych możliwości przystosowania jej do pełnienia nowoczesnych funkcji, mieszkalnych i usługowych. Według „Spisu obiektów i zespołów zabytkowych Jarosławia”, w mieście znajduje się 119 takich obiektów. Są to zarówno kamienice, jak i zespoły klasztorne, fragmenty fortyfikacji i cmentarze. Aż 111 z nich, czyli 93,3% skupia się w dwóch podstrefach centrum miasta: w centralnej mieszkalno-usługowo-komunikacyjnej (VIII) oraz mieszkalno-usługowo-komunikacyjnej z terenami zielonymi (XIV). Zabytki te pochodzą z XV-XX wieku. Najstarszym i chyba najcenniejszym dla miasta jest XV-wieczny Ratusz. Pierwotnie był to najprawdopodobniej drewniany budynek w stylu gotyckim, przebudowany następnie w 1600 i 1625 r. W swej historii wielokrotnie był niszczony i remontowany, obecnie jest to okazały gmach w stylu neorenesansowym. Do najstarszych zabytków Jarosławia zaliczyć możemy także pochodzące z XVI wieku: pozostałości Bramy Krakowskiej i fortyfikacji miejskich (ul. Grodzka), Kolegiatę pw. Bożego Ciała, dawniej kościół Jezuitów (Plac Ks. Piotra Skargi 2), kamienicę Orsettich, obecnie siedzibę Muzeum (ul. Rynek 4), oraz kamienice sąsiednie (ul. Rynek 6,7,8,9) - dane Urzędu Miasta.

Podstawową cechą centralnej strefy mieszkalno-usługowej jest koncentracja dużej liczby zakładów usługowych na stosunkowo niewielkim obszarze. Skupiają się tutaj różnorodne placówki handlowe, zarówno oferujące wyspecjalizowane i luksusowe towary, jak i sklepy sprzedające artykuły powszechnego spożycia. Dominują wśród nich lokale niewielkie, przeważnie zlokalizowane na parterach tych kamienic, których wyższe kondygnacje pełnią funkcję mieszkalną. Coraz częściej zdarza się jednak, że także i te wyższe kondygnacje adaptowane są na potrzeby różnego rodzaju działalności usługowych - głównie ubezpieczeniowych i bankowych, jak też i gabinetów medycznych. Powoli też funkcja usługowa zaczyna wypierać mieszkalną, przejmując tym samym całe kamienice.

W Jarosławiu taka sytuacja miała miejsce w przypadku kamienicy przy ul. Grodzkiej 19, przebudowanej na obiekt handlowy pod nazwą „Galeria Grodzka” (Fot.24.). I choć z punktu widzenia inwestorów, lokalizacja galerii handlowej w tym miejscu może się wydawać doskonałym pomysłem, to jednak wątpliwości budzi nazbyt intensywna ingerencja w konstrukcję tej zabytkowej kamienicy¹⁷. Rozplanowanie jej wnętrza uległo całkowitej zmianie: ściany działowe poprzysuwano lub usunięto, wyposażono budynek w ruchome schody, a wnętrza z ostrym oświetleniem punktowym, straciły zupełnie dawny, zabytkowy charakter.

Fot. 24. Kamienica przy ul. Grodzkiej 19, obecnie "Galeria Grodzka" (Fot. autorki).

Źródło: Zdjęcie własne autorki.

W centrum Jarosławia funkcjonuje wiele inwestycji związanych z życiem gospodarczym i kulturalno-społecznym. Tutaj znajdują się: Ratusz, Komenda Straży Miejskiej, Muzeum i Podziemna Trasa Turystyczna, Miejski Ośrodek Kultury, Państwowe Ognisko Baletowe, a także Dom Dziecka, Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji z basenem i sztucznym lodowiskiem, stadion miejski, oraz kilka szkół, kościołów, punktów opieki medycznej oraz Szpital Psychiatryczny. Konieczność obsługi osób korzystających każdego dnia

¹⁷ W Krakowie np. tak stało się z kamienicami Rynek Główny 13-14, także przebudowanymi na „centrum handlowe”.

z powyższych obiektów oraz zaopatrujących się w dostępnych placówkach usługowych wymusiło potrzebę lokalizacji licznych punktów gastronomicznych, kwiaciarni, restauracji i banków. Działają tutaj także cztery hotele: „Turkus” (ul. Słowackiego), „Hetman” (ul. Tarnowskiego), „Horyzont” (ul. Konfederacka) i „Asticus” (ul. Rynek).

W centrum Jarosławia są najwyższe czynsze najmu lokali sklepowych oraz najdroższe parcele budowlane. Ceny takie wynikają nie tylko z dogodnej lokalizacji, lecz także z ograniczonych zasobów lokali i parcel, a tym samym i niewielkiej ich podaży w tej części miasta. Strefa centralna charakteryzuje się także największym zagęszczeniem zabudowy. W obrębie 4 jej podstref znajduje się 2 833 budynki, w tym 1 283 (45,3%) w podstrefie XIV i 1 093 (38,6%) w podstrefie VIII. Oznacza to, że w podstrefie XIV, która zajmuje powierzchnię 4,37 km², przypada 293 budynki na 1 km², w prawie o połowę mniejszej podstrefie VIII – 457, podczas gdy w dwóch najmniejszych – 479 (podstrefa XV) i 63 (XVI).

Pod względem typu zabudowy i jej wysokości występuje w centrum Jarosławia duże zróżnicowanie. W centralnej strefie mieszkalno-usługowej Jarosławia dominuje zabudowa wolnostojąca (2348 obiektów, 83%) – Tab. 23. Dużo mniej jest kamienic (282; 9,9%) i bardzo niewiele zabudowy szeregowej (9 obiektów; 0,3%), zaś bloków mieszkalnych jest tutaj w sumie 194 (6,8%).

Pod względem funkcji, zabudowa omawianej strefy (zgodnie z jej nazwą) ma charakter głównie mieszkalny; zwłaszcza obiekty wolnostojące i kamienice, a także (co oczywiste) – bloki. W sumie, budynków mieszkalnych jest w tej części miasta aż 2170 (76,6%), natomiast obiektów o funkcjach usługowych jest znacznie mniej (474; 16,7%), podobnie jak mieszkalno-usługowych (189; 6,7%) – Tab. 23.

Wysokość zabudowy (wyrażona liczbą kondygnacji) w strefie tej jest mało zróżnicowana: większość kamienic i budynków wolnostojących (odpowiednio 50% i 64,3%) to obiekty dwukondygnacyjne (jednopiętrowe). W tej sytuacji, dominantami wysokościowymi centrum usługowego Jarosławia – są nadal wieże kościelne. Bloki mieszkalne dochodzą, jako jedyne, do 5 kondygnacji (4 pięter), z dużym jednak odsetkiem obiektów niższych, 3-kondygnacyjnych (Tab. 24.). Zgodnie z obowiązującymi normatywami budowlanymi, 5-kondygnacyjny blok wysokością mierzoną w metrach ustępuje z reguły 4 kondygnacyjnej (3-piętrowej) kamienicy.

Jednocześnie co do typu zabudowy, jej funkcji i wysokości, 4 podstrefy centrum Jarosławia dość wyraźnie się różnią. Na zabudowę podstrefy VIII w $\frac{3}{4}$ składają się obiekty wolnostojące, a w $\frac{1}{5}$ – kamienice. Pierwsze w 73% pełnią funkcję mieszkaniową, a drugie –

tylko w połowie, bo reszta niemal równo dzieli się na kamienice o funkcji usługowej i mieszkalno-usługowej. Bloki są zaś niemal wyłącznie budynkami mieszkalnymi. Wśród kamienic VIII podstrefy, połowę stanowią budynki dwukondygnacyjne, 1/3 – parterowe, a 1/5 – 3-kondygnacyjne. Bloki zaś w 75% są 4-kondygnacyjne, stanowiąc zresztą najwyższe obiekty całej podstrefy. Budynki wolnostojące są najczęściej (53%) 1-piętrowe i (43%) – parterowe – Tab. 23 i 24.

W podstrefie XIV dominuje zabudowa wolnostojąca. Jej przewaga nad kamienicami jest większa, niż w podstrefie VIII, bo 87% do 5%. Bloków jest zaś tu niemal tyle samo (niecałe sto) – Tab.23. Jednak kamienice pełnią różne funkcje, nie tylko mieszkalne (45%), zaś budynki wolnostojące są mieszkalne w 90%, a bloki – w 96%. Połowa kamienic w tej podstrefie ma 2 kondygnacje, ¼ - trzy, a co piąta jest parterowa. Z obiektów wolnostojących, prawie 70% ma 2 kondygnacje, a 29% - jedną. Większość bloków (55%) to obiekty 5-kondygnacyjne, na niższe (3- i 4-kondygnacyjne) przypada odpowiednio 20% i 25%.

Podstrefa XV, o mniejszej gęstości zabudowy niż dwie poprzednie, nie ma kamienic ani bloków – aż 99% jej zabudowy stanowią obiekty wolnostojące, w 89% o funkcjach mieszkalnych. Podobnie jednak jak w podstrefach VIII i XIV, zabudowę tworzą tu głównie (89%) budynki dwukondygnacyjne. Jednokondygnacyjne są tylko obiekty usługowe.

W każdej z omówionych 3 podstref są po trzy dwukondygnacyjne obiekty zabudowy szeregowej, o funkcjach wyłącznie mieszkalnych.

Podstrefa XVI ma najmniej budynków spośród wszystkich podstref centralnej strefy mieszkalno-usługowej. Nie ma tu ani kamienic, ani zabudowy szeregowej, a budynków wolnostojących jest zaledwie 50 i stanowią one 92,6% zabudowy omawianej podstrefy. Pozostałe zabudowania to 4 bloki o funkcji wyłącznie mieszkalnej, w tym dwa 3-kondygnacyjne i po jednym cztero- i pięciokondygnacyjnym. Wśród zabudowy wolnostojącej 62% stanowią obiekty parterowe i 32% jednopiętrowe.

W strukturze użytkowania gruntów podstref VIII i XIV-XV duży udział mają tereny zabudowane – mieszkalne i mieszkalno-usługowe; w podstrefie VIII udziały ich wynoszą łącznie 38,3%, w podstrefie XIV - 25,7%, a XV – 33,7% (Tab.21, Ryc. 42). W obszary te wnikają także tereny zaliczone do sektora I - 20,7% w podstrefie VIII, 32,5% w podstrefie XIV, 28,7% w XV i 21,9% w strefie XVI. Obszary sektora II w omawianych podstrefach mają na ogół niewielkie znaczenie, zajmują bowiem zaledwie 2,8% w podstrefie VIII, 4,2% - w XIV i 10,2% - w XV.

Tab. 23. Zabudowa centralnej strefy mieszkalno-usługowej wg. typów budynków i ich funkcji.

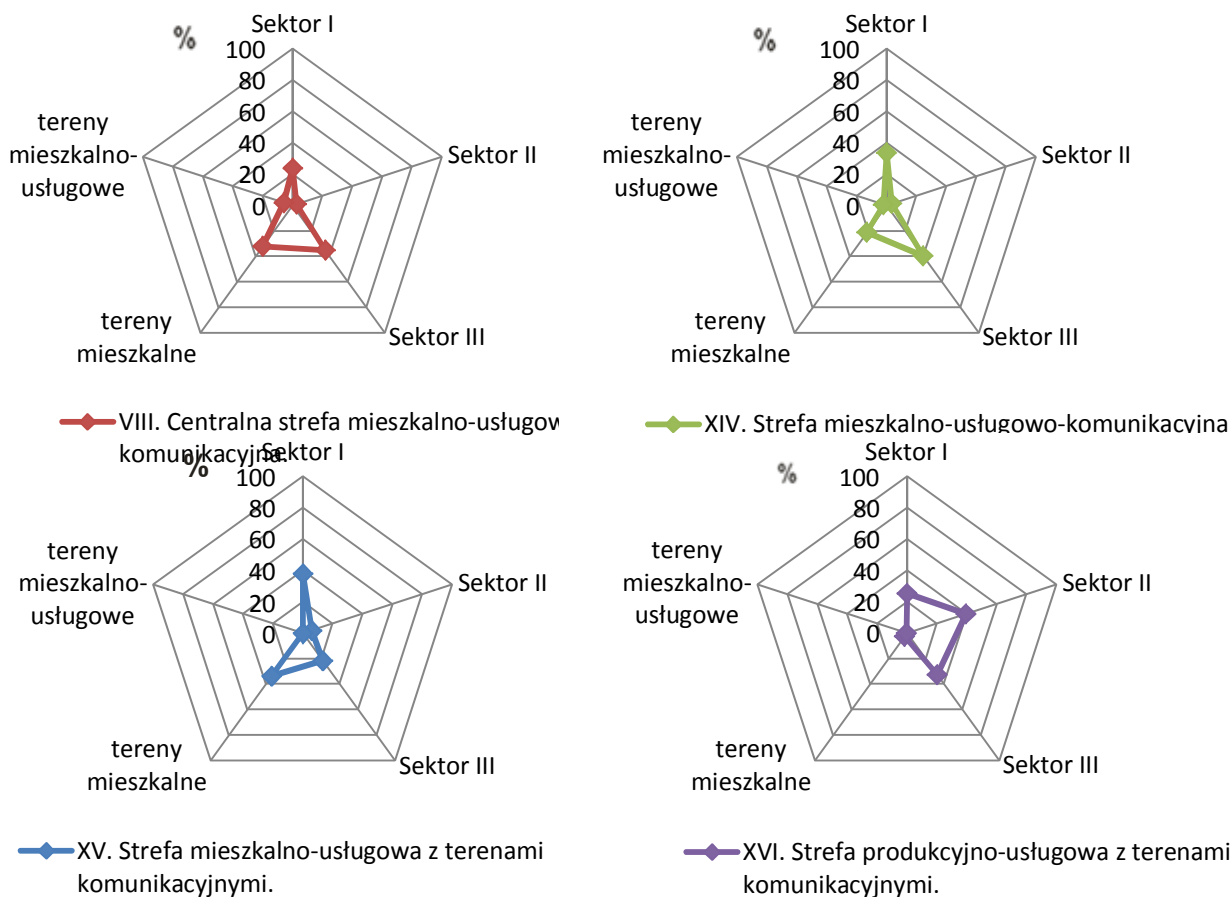
Typy budynków i ich funkcje	Podstrefy								Strefa ogółem		
	VIII		XIV		XV		XVI		liczba	%	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%			
1. Kamienice – obiekty ogółem	216	100	66	100	-	-	-	-	282	100	100
%	76,6	x	23,4	x	-	-	-	-	100	x	x
w tym wg. funkcji: mieszkalne	109	50,5	30	45,5	-	-	-	-	139	49,3	x
usługowe	53	24,5	20	30,3	-	-	-	-	73	25,9	x
mieszkalno-usługowe	54	25,0	16	24,2	-	-	-	-	70	24,8	x
2. Zabudowa wolnostojąca – obiekty ogółem	781	100	1117	100	400	100	50	100	2348	100	
%	33,3	x	47,6	x	17,0	x	2,1	x	100	x	x
w tym wg. funkcji: mieszkalne	572	73,2	893	79,9	358	89,5	9	18,0	1832	78,0	x
usługowe	159	20,3	178	16,0	26	6,5	38	76,0	401	17,1	x
mieszkalno-usługowe	50	6,5	46	4,1	16	4,0	3	6,0	115	4,9	x
3. Zabudowa szeregowa – obiekty ogółem	3	100	3	100	3	100	-	-	9	100	100
%	33,3	x	33,3	x	33,3	x	-	-	100	x	x
w tym wg. funkcji: mieszkalne	3	100	3	100	3	100	-	-	9	100	x
usługowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
mieszkalno-usługowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
4. Bloki mieszkalne – obiekty ogółem	93	100	97	100	-	-	4	100	194	100	100
%	47,9	x	50,0	x	-	-	2,1	x	100	x	x
w tym wg. funkcji: mieszkalne	93	100	93	95,9	-	-	4	100	190	97,9	x
usługowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	x
mieszkalno-usługowe	-	-	4	4,1	-	-	-	-	4	2,1	x
Centralna strefa mieszkalno-usługowa razem	1093	38,6	1283	45,3	403	14,2	54	1,9	2833	100	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Tab. 24. Zabudowa centralnej strefy mieszkalno-usługowej wg. typu budynków i ich wysokości (liczby kondygnacji).

Typy budynków i liczba kondygnacji	Podstrefy								Strefa ogółem	
	VIII		XIV		XV		XVI		liczba	%
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%		
1. Kamienice – obiekty ogółem	216	100	66	100	-	-	-	-	282	100
%	76,6	x	23,4	x	-	-	-	-	100	x
w tym wg. liczby kondygnacji - 1 (parterowe)	66	30,6	13	19,7	-	-	-	-	79	28,0
- 2	107	49,5	34	51,5	-	-	-	-	141	50,0
- 3	38	17,6	17	25,8	-	-	-	-	55	19,5
- 4	5	2,3	2	3,0	-	-	-	-	7	2,5
2. Zabudowa wolnostojąca – obiekty ogółem	781	100	1117	100	400	100	50	100	2348	100
%	33,3	x	47,6	x	17,0	x	2,1	x	100	x
w tym wg. liczby kondygnacji - 1 (parterowe)	337	43,1	327	29,4	72	18,0	31	62,0	767	32,6
- 2	411	52,6	761	68,1	321	80,2	16	32,0	1509	64,3
- 3	28	3,7	23	2,0	5	1,3	2	4,0	58	2,5
- 4	5	0,6	5	0,4	2	0,5	-	-	12	0,5
- 5	-	-	1	0,1	-	-	1	2,0	2	0,1
3. Zabudowa szeregowa – obiekty ogółem	3	100	3	100	3	100	-	-	9	100
%	33,3	x	33,3	x	33,3	x	-	-	100	x
w tym wg. liczby kondygnacji - 1 (parterowe)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- 2	3	100	3	100	3	100	-	-	9	100
4. Bloki mieszkalne – obiekty ogółem	93	100	97	100	-	-	4	100	194	100
%	47,9	x	50,0	x	-	-	2,1	x	100	x
w tym wg. liczby kondygnacji - 1 (parterowe)	1	1,1	-	-	-	-	-	-	1	0,5
- 2	1	1,1	-	-	-	-	-	-	1	0,5
- 3	10	10,7	20	20,6	-	-	2	50,0	32	16,5
- 4	6	6,5	24	24,7	-	-	1	25,0	31	16,0
- 5	75	80,6	53	54,7	-	-	1	25,0	129	66,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych

Ryc. 42. Typogramy użytkowania gruntów w podstrefach VIII i XIV-XVI Jarosławia.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań terenowych, dane liczbowe zawarto w Tab.21.

Odmienne charakter ma 4. podstrefa centralnej strefy – podstrefa produkcyjno-usługowa z terenami komunikacyjnymi (XVI), najmniejsza ze wszystkich i zajmująca południowo-wschodni kraniec miasta. Graniczy ona na południu z miejscowością Tuczempy.

W tej podstrefie dominują tereny produkcyjne (przemysłowe), zajmujące aż 44,3% jej powierzchni. Funkcjonuje tu bowiem huta szkła, zakłady zbożowe i chemiczne. Znaczne obszary zajmują również usługi (30,7%), wśród których dominują obiekty handlowe, zarówno niewielkie punkty spożywcze i wielobranżowe magazyny, jak i wielkopowierzchniowy (Merkury Market), z artykułami wykończenia wnętrz. W tej części centralnej strefy funkcjonują też zakłady mechaniki pojazdowej, usług budowlano-wykończeniowych oraz punkty sprzedaży i hurtownie materiałów budowlanych. Na tereny komunikacyjne

podstrefy XVI (stanowiące 8,2% jej powierzchni), składają się: południowy odcinek drogi międzynarodowej E40 (ul. 3. Maja) oraz parkingi należące do huty szkła.

Zabudowa podstrefy obejmuje zaledwie 54 budynki, z których 70,4% przypada na wolnostojące obiekty produkcyjno-usługowe, 16,7% stanowią wolnostojące zabudowania mieszkalne, a 5,6% - zabudowania mieszkalno-usługowe. Wśród domów najwięcej jest (77,8%) obiektów parterowych, także wśród zabudowy produkcyjno-usługowej. Ponadto w bezpośrednim sąsiedztwie huty szkła, od dawna jednego z największych zakładów pracy, stoją cztery bloki, służące głównie pracownikom huty i ich rodzinom. Dwa z nich są trzykondygnacyjne, z dwóch pozostałych jeden ma 4 kondygnacje, a drugi – 5 (Tab. 24). Biorąc pod uwagę zajmowaną powierzchnię, na tereny mieszkalne przypada 2,7%, a na tereny mieszkalno-usługowe - zaledwie 0,4%. Resztę podstrefy XVI (21,9%) zajmują tereny zaliczane do I sektora gospodarki - głównie grunty orne i łąki.

6.5.3. Strefa mieszkalno-rolna (podstrefy IV, VI, XI, XII)

Tereny mieszkalno-rolne obejmują w Jarosławiu 4 podstrefy: strefę mieszkalno-rolną z łąkami i sadami (IV), peryferyjną mieszkalno-rolną (VI), mieszkalno-rolną z ogrodami działkowymi (XI) oraz wschodnią mieszkalno-rolną (XII) – Ryc. 39, 40 i 43. Ich łączna powierzchnia wynosi 4,7 km², co stanowi 13,7% powierzchni miasta (Tab. 22). Największe dwie z nich, podstrefy IV i XI, zajmują 1,54 km² i 1,27% (odpowiednio 4,4% i 3,7% powierzchni miasta oraz 32,7% i 26,9% powierzchni strefy mieszkalno-rolnej), niewiele mniejsza jest strefa XII o powierzchni 1,25 km² (3,6% powierzchni Jarosławia). Najmniejsza (ze wszystkich 16) podstrefa VI ma tylko 0,65 km² (1,9% powierzchni miasta i 13,8% omawianej strefy). Wszystkie cztery podstrefy położone są w środkowej części miasta; dwie z nich (IV i XI) przylegają bezpośrednio do siebie, a dwie pozostałe są wyraźnie odseparowane, leżąc na obrzeżach Jarosławia: XII na południowym wschodzie, a VI na południowym zachodzie - Ryc. 43.

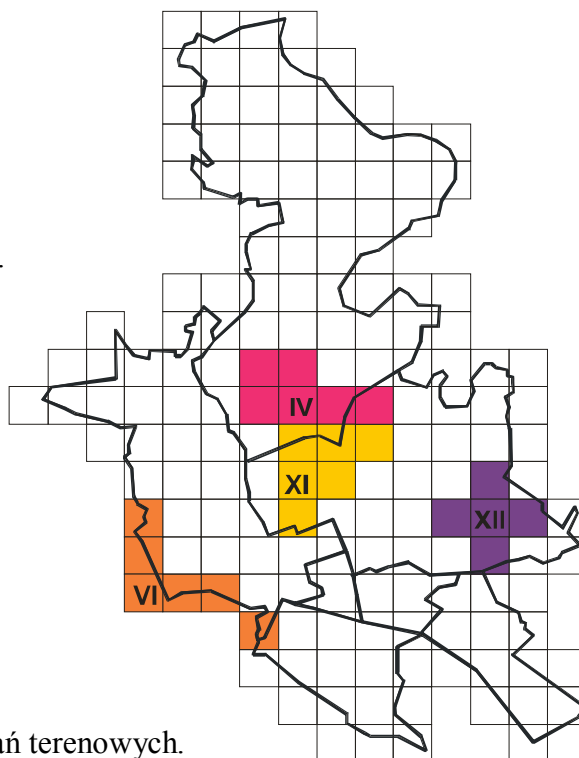
Podstrefy:

IV - Mieszkalno-rolna z łąkami i sadami.

VI - Peryferyjna mieszkalno-rolna.

XI - Mieszkalno-rolna z ogrodami działkowymi.

XII - Wschodnia mieszkalno-rolna.

Ryc. 43. Położenie strefy mieszkalno-rolnej w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Strefę mieszkalno-rolną w Jarosławiu cechuje dominacja zabudowy wolnostojącej – takie obiekty (905) stanowią aż 96% wszystkich budynków. Jest tu bowiem zaledwie 9 kamienic, 4 bloki mieszkalne i 21 obiektów zabudowy szeregowej (Tab. 25).

Pod względem funkcji, jest to niemal wyłącznie zabudowa mieszkalna – budynki o funkcjach usługowych i mieszkalno-usługowych napotykamy tylko w obrębie zabudowy wolnostojącej – po 31, w sumie 7% w tej kategorii budynków.

Wyraźna jest zależność wysokości (liczby kondygnacji) od typu zabudowy w tej strefie. Obiekty zabudowy szeregowej są wyłącznie dwukondygnacyjne, bloki – pięciokondygnacyjne, kamienice – niemal wyłącznie parterowe, a tylko wśród zabudowy wolnostojącej zaznacza się podział na obiekty dwukondygnacyjne (70%), jednokondygnacyjne czyli parterowe (29%) i trzykondygnacyjne – Tab. 26.

Podstrefa XI graniczy od północnego zachodu z centralną strefą mieszkalno-usługową Jarosławia, czyli ze ścisłym centrum miasta (Ryc. 43). Jej przedłużeniem w kierunku północnym, jest podstrefa IV. Obie zajmują tereny dawnych Przedmieść Górnołęzańskich i Dolnołęzańskich, Misztale oraz południową część Kruhela Pełkińskiego. Tereny mieszkalne położone są tu wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych, czyli ulic: Pełkińskiej, Kruhela Pełkiński, Dolnołęzańskiej, Batalionów Chłopskich oraz ulic Starosanowej i Misztale. Tereny oddalone od tych ulic użytkowane są głównie jako grunty orne i łąki. Występuje tu prawie

wyłącznie wolnostojąca zabudowa (100% w podstrefie IV i 94% w XI), mieszkalna w ponad 90%, dwu- lub jednokondygnacyjna. Zabudowania te położone są na niewielkich parcelach, o regularnym kształcie i układzie, przy czym wzrasta ich wielkość wraz z odległością od centrum Jarosławia. Pod względem fizjonomii są to typowe miejskie osiedla zabudowy jednorodzinnej, stosunkowo nowe, dobrze utrzymane, nieposiadające z reguły budynków niemieszkalnych (poza garażami).

Podstrefa XII położona jest w północno-wschodniej części miasta. Od wschodu ogranicza ją San, a od zachodu przylega do centralnej strefy mieszkalno-usługowej (Ryc. 43). Obejmuje ona Podzamcze, Zwierzyniec oraz ogródki działkowe osiedli: Słoneczne i 1000-lecia. Podobnie jak dwie poprzednie, także XII podstrefa ma zabudowę prawie wyłącznie wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych, pozostawiając rolnictwu tereny położone dalej. Ciągami tymi są tutaj ulice: Zwierzyniecka, fragment Rybackiej oraz Długosza i Fredry. Poza wolnostojącą zabudową (głównie jednorodzinna), występują tutaj także 4 bloki 5-kondygnacyjne (ul. Fredry) oraz dziewięć dwukondygnacyjnych obiektów zabudowy szeregowej (ulice Kopysteńskiego, Długosza i Zwierzyniecka).

Podstrefa VI leży zaś po przeciwnej, południowo-zachodniej stronie Jarosławia, granicząc z podmiejskimi miejscowościami: Pawłosiowem, Maleniskami i Tywonią. Tamtejsza zabudowa wolnostojąca skupiona jest wyłącznie wzdłuż ulic: Szczytniańska i Krzyżowe Drogi. Ma ona charakter typowy dla miejskich osiedli jednorodzinnych.

Zabudowa strefy mieszkalno-rolnej Jarosławia jest więc głównie wolnostojąca o funkcji mieszkalnej. Warto jednak zauważyć, że obiekty usługowe w coraz większym stopniu wkraczają pod dachy budynków mieszkalnych. Są to przeważnie niewielkie sklepy (spożywcze lub wielobranżowe), warsztaty mechaniki samochodowej, punkty usług budowlanych i prywatne gabinety medyczne. Analizując dotychczasową, rosnącą tendencję, możemy spodziewać się dalszego rozwoju tych usług w omawianej strefie Jarosławia. Wolnostojąca zabudowa usługowa ma tu narazie niewielkie znaczenie.

Omawiana strefa składa się z podstref cechujących się wyraźną dominacją terenów rolnych (I sektor), z niewielkim udziałem mieszkalnych. Te ostatnie zajmują w sumie 0,8 km² (17%), podczas gdy użytki rolne – 3,2 km² (68%), na co składają się głównie grunty orne (2,2 km²; 46,7%), a także sady i łąki, stanowiące odpowiednio 0,6% (12,7% obszaru) i 0,4 km² (8,5% obszaru).

Tab. 25. Zabudowa strefy mieszkalno-rolnej wg. typów budynków i ich funkcji.

Typy budynków i ich funkcje	Podstrefy								Strefa ogółem		
	IV		VI		XI		XII		liczba	%	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%			
1. Kamienice – obiekty ogółem (wyłącznie mieszkalne) %	-	-	-	-	7	x	2	x	9	x	1,0
	-	-	-	-	77,8	x	22,2	x	100	x	x
2. Zabudowa wolnostojąca – obiekty ogółem	284	100	107	100	285	100	229	100	905	100	96,4
%	31,4	x	11,8	x	31,5	x	25,3	x	100	x	x
w tym wg. funkcji: mieszkalne	269	94,7	101	94,4	263	92,3	210	91,7	843	93,0	x
usługowe	5	1,8	2	1,9	16	5,6	8	3,5	31	3,5	x
mieszkalno-usługowe	10	3,5	4	3,7	6	2,1	11	4,8	31	3,5	x
3. Zabudowa szeregowa – obiekty ogółem (wyłącznie mieszkalne)	-	-	1	100	11	x	9	x	21	x	2,2
%	-	-	4,8	x	52,4	x	42,8	x	100	x	x
4. Bloki mieszkalne – obiekty ogółem (wyłącznie mieszkalne)	-	-	-	-	-	-	4	x	4	x	0,4
%	-	-	-	-	-	-	100	-	100	x	x
Strefa mieszkalno-rolna razem	284	30,3	108	11,5	303	32,2	244	26,0	939	100	100

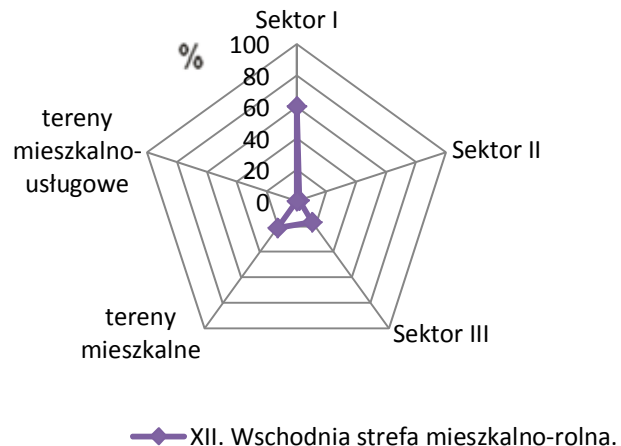
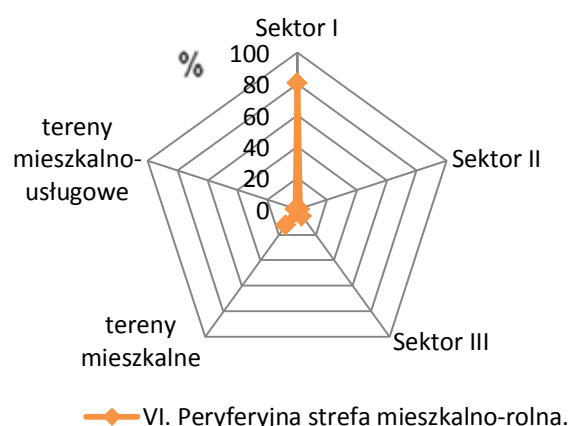
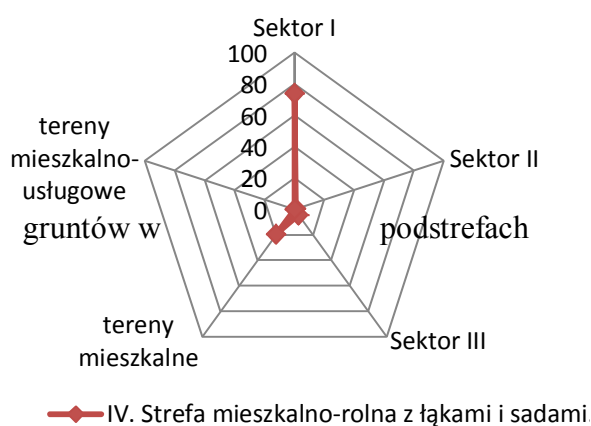
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Tab. 26. Zabudowa strefy mieszkalno-rolnej wg. typu budynków i ich wysokości (liczby kondygnacji).

Typy budynków i liczba kondygnacji	Podstrefy								Strefa ogółem	
	IV		VI		XI		XII		liczba	%
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%		
1. Kamienice – obiekty ogółem	-	-	-	-	7	100	2	100	9	100
%	-	-	-	-	77,8	x	22,2	x	100	x
w tym wg. liczby kondygnacji - 1 (parterowe)	-	-	-	-	7	100	1	50,0	8	88,9
- 2	-	-	-	-	-	-	1	50,0	1	11,1
2. Zabudowa wolnostojąca – obiekty ogółem	284	100	107	100	285	100	229	100	905	100
%	31,4	x	11,8	x	31,5	x	25,3	x	100	x
w tym wg. liczby kondygnacji - 1 (parterowe)	102	35,9	22	20,6	71	24,9	68	29,7	263	29,1
- 2	176	62,0	83	77,5	212	74,4	161	70,3	632	69,8
- 3	6	2,1	2	1,9	2	0,7	-	-	10	1,1
3. Zabudowa szeregowa – obiekty ogółem	-	-	1	x	11	x	9	x	21	x
(wyłącznie dwukondygnacyjne)	-	-	4,8	x	52,4	x	42,8	x	100	x
%	-	-	-	-	-	-	4	x	4	x
4. Bloki mieszkalne – obiekty ogółem	-	-	-	-	-	-	100	x	100	x
(wyłącznie pięciokondygnacyjne)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Biorąc pod uwagę poszczególne podstrefy (Ryc. 43), najbardziej zasobne w użytki rolne są dwie największe, IV i XI (z udziałami odpowiednio 74% i 72%) – Tab. 21. W najmniejszej VI użytki te zajmują niemal 78%, a w XII – 60%. Pod względem wielkości terenów mieszkalnych dominuje podstrefa IV, mająca ich 0,3 km², co stanowi 20%, tyle samo, co w podstrefie XII (0,3 km²), dwie pozostałe mają terenów mieszkalnych mniej, także procentowo. Podobieństwo 4 podstref wyraźnie widać na podstawie poniższych typogramów (Ryc. 44), co potwierdza słuszność zaliczenia ich do tej samej strefy, pomimo ich odseparowania.

Ryc. 44. Typogramy użytkowania gruntów w podstrefach IV, VI, XI i XII Jarosławia.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych, dane liczbowe zawarto w Tab. 21

6.5.4. Strefa peryferyjnych terenów niezainwestowanych (podstrefy I-III, V, VII, IX, X i XIII)

Tereny peryferyjne miast to specyficzny obszar, z jednej strony stanowiący część miasta, z drugiej często fizjonomią bardziej zbliżony do terenów wiejskich. Jak podkreśla Maik [1997], obszary te mogą pełnić funkcję rolniczą, wypoczynkową, mieszkalną, komunalną, komunikacyjną, przemysłową, uzdrowiskową, sportową i naukową. Część z tych funkcji charakterystyczna jest również dla obszarów peryferyjnych Jarosławia.

Do strefy peryferyjnych terenów niezainwestowanych zaliczonych zostało 8 podstref: północna rolno-łąkowa (I), północno-wschodnia rolno-wodna (II), północna rolna (III), zachodnia rolna z łąkami, lasami i nieużytkami (V), południowa rolna z sadami (VII), wschodnia rolno-wodna (IX), rolno-łąkowa z sadami (X) oraz wschodnia rolna (XIII) – Ryc. 45.

Strefa peryferyjnych terenów niezainwestowanych jest największa w Jarosławiu, gdyż zajmuje 21,2 km², czyli niemal 62% powierzchni miasta. Zaliczone do niej podstrefy ciągną się wzdłuż zachodnich, północnych i wschodnich jego granic – plus mała enklawa (podstrefa VII) na południu, przy czym podstrefy I-III tworzą na północy Jarosławia zwarty blok. Poszczególne podstrefy mają różną wielkość, od 0,6 km² w przypadku VII, przez 0,9 km² (II i IX), 1,0 km² (XIII), 1,4 km² (I) i 2,8 km² (X), aż po 6,2 km² w podstrefie V i 7,2 km² w III (Tab. 21 i 22).

Omawiana strefa ma wybitnie rolniczy charakter. Zdecydowaną przewagę mają w niej tereny zaliczane do I sektora gospodarki: od 80% w podstrefie X, do 100% w II (Tab.21, Ryc. 46). Są to przede wszystkim grunty orne, dużo mniejsze znaczenie mają łąki i pastwiska, oraz sady.

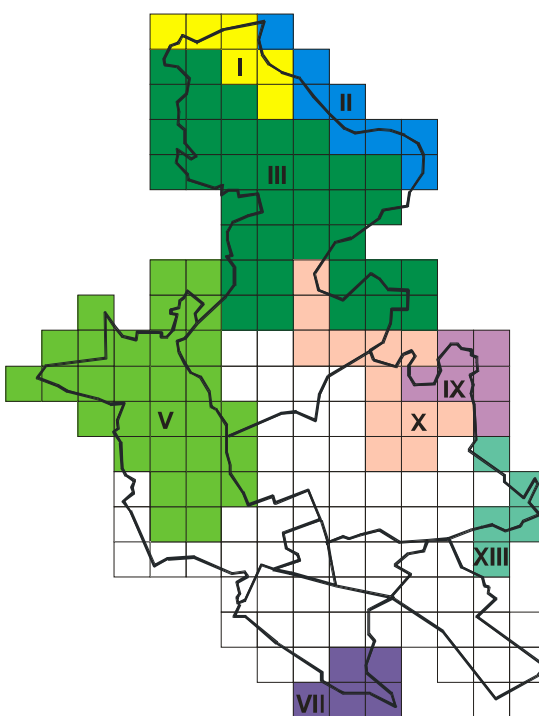
Są tu także nieużytki, do których zaliczono tereny o niekorzystnym ukształtowaniu powierzchni, obszary podmokłe i terasę zalewową Sanu, cyklicznie podtapianą przez tę rzekę. Ich łączny areal w strefie peryferyjnej wynosi 0,7 km², czyli 3,3%. Sektor II reprezentowany jest tutaj jedynie przez niewielkie tzw. „inne tereny zainwestowane”, czyli w praktyce prawie wyłącznie tereny budowy obwodnicy.

Nieco większe udziały, choć nadal niewielkie, w granicach kilku procent powierzchni podstref (do 9,2%), mają tereny zaliczane do sektora III, czyli usługowe, komunikacyjne i zieleni miejskiej. Tereny komunikacyjne w omawianej strefie zajmują zaledwie 0,4 km² (1,9%), obejmując głównie północne odcinki ulic Kamiennej, Łazy Kostkowskie i Kolaniki,

biegnące w kierunku północnym, aż do granic miasta, oraz ul. Stawki, prowadzącą na północny wschód, niemal do samego Sanu. W części środkowo-zachodniej miasta na tereny komunikacyjne składają się głównie odcinki ulic Kruhel Pełkiński oraz Grodziszczańskiej. Przez południowo-zachodni kraniec podstrefy V przebiega także niewielki odcinek magistrali PKP Kraków-Przemyśl. Gęsta sieć lokalnych dróg gruntowych wykorzystywana jest przez miejscową ludność jako drogi dojazdowe do pól uprawnych. Dla samochodów są one przejezdne tylko w sprzyjających warunkach pogodowych.

Podstrefy:

- I - Północna rolno-łąkowa.
- II - Północno-wschodnia rolno-wodna.
- III - Północna rolna.
- V - Zachodnia rolna z łąkami, lasami i nieużytkami.
- VII - Południowa rolna z sadami.
- IX - Wschodnia rolno-wodna.
- X - Rolno-łąkowa z sadami.
- XIII - Wschodnia rolna.

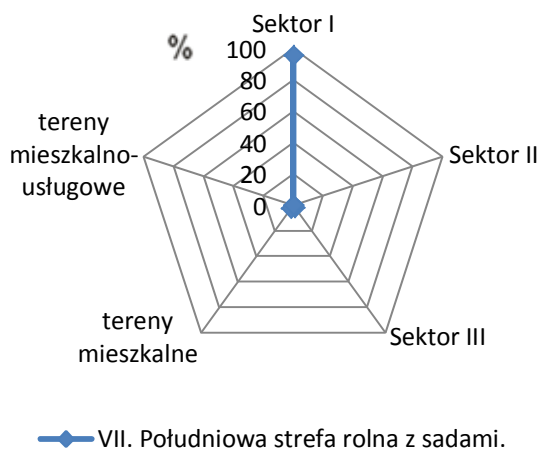
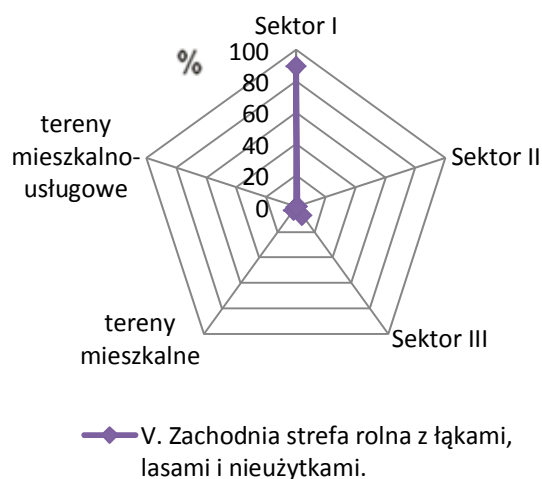
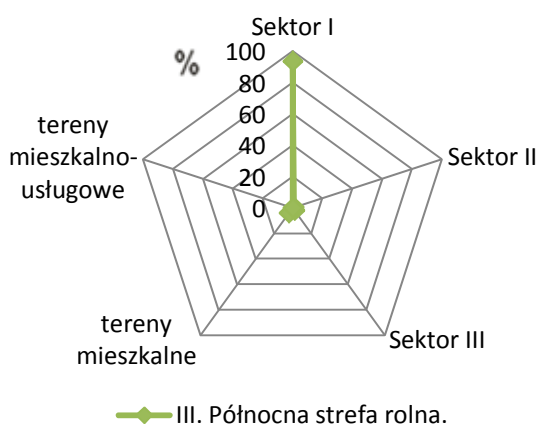
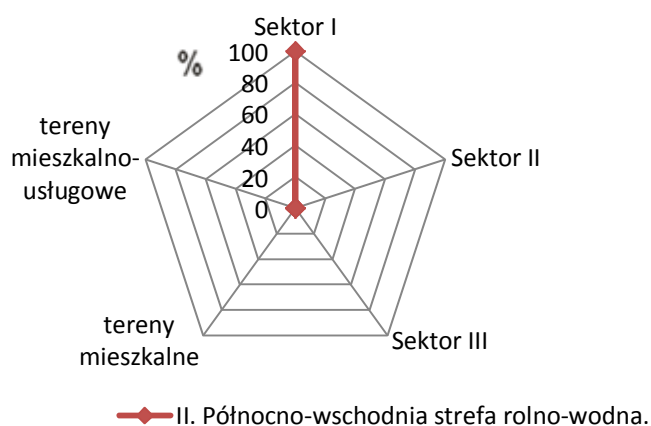
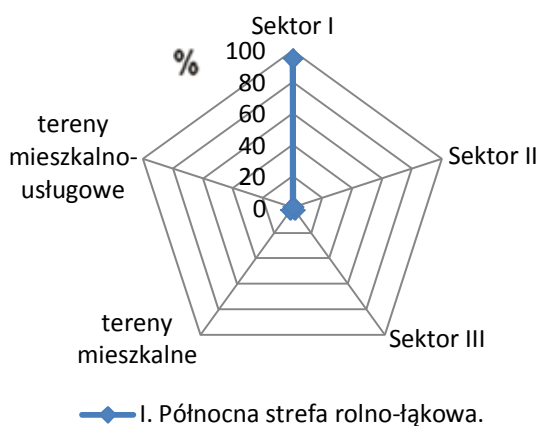

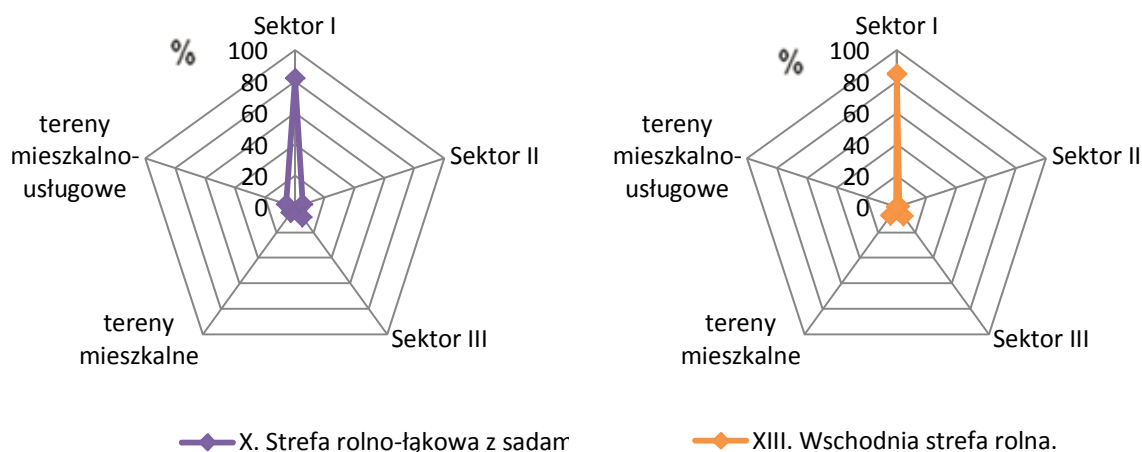
Ryc. 45. Położenie peryferyjnych terenów niezainwestowanych w Jarosławiu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Tereny mieszkalne zajmują w omawianej strefie zaledwie 0,7 km², czyli 3,5% całego obszaru określonego jako peryferyjne tereny niezainwestowane. W jej poszczególnych podstrefach udział terenów tych wynosi od 1,1% w podstrefie IX do 6,5% w XIII, a podstrefa II nie ma ani terenów mieszkalnych, ani mieszkalno-usługowych. W strefie peryferyjnej zabudowę mieszkalną stanowią niemal wyłącznie obiekty wolnostojące - jest ich tutaj 638, co stanowi 91,3% wszystkich zabudowań. Tereny te zostały włączone do miasta dopiero w latach powojennych, więc jest to stosunkowo „młoda” część Jarosławia. Pozostałe obiekty

to wolnostojąca zabudowa usługowa (52 obiekty), mieszkalno-usługowa (4 obiekty) oraz cztery bloki mieszkalne.

Ryc. 46. Typogramy użytkowania gruntów w podstrefach I-III, V, VII, IX-X i XIII Jarosławia.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych, dane liczbowe zawarto w Tab. 21.

W obrębie wolnostojącej zabudowy mieszkalnej 1/3 stanowią obiekty jednokondygnacyjne, a 2/3 – dwukondygnacyjne. Są to zabudowania rozproszone, zajmujące przeważnie większe parcele niż na obszarach centralnych miasta, z reguły posiadające zabudowania gospodarcze, często też zewnętrzny garaż. Za budynkami rozciąga się zazwyczaj okazały sad, bądź grunty orne. Same zabudowania w większości są murowane i z reguły dobrze utrzymane, choć nie brak też parterowych, drewnianych chat.

Ogólnie, ta zabudowa rozproszona wśród gruntów orných, łąk i sadów sprawia bardziej wrażenie sielskiego krajobrazu wiejskiego, niż terenów przynależnych do niemal 40-tysięcznego miasta.

Omawiana w tym rozdziale struktura funkcjonalno-przestrzenna Jarosławia jest typowa dla wielu polskich miast, nie tylko tych wymienionych w Tab. 27. Z reguły obszary miejskie cechuje kilkudziesięcioprocentowy udział użytków rolnych (obecnie mało wykorzystywanych), większy, niż powierzchnia typowo miejskich użytków, jak tereny zabudowane i komunikacyjne. Jest to zapewne skutek zbyt częstego (i za dużego)

rozszerzania granic miast w niedawnej przeszłości – wiele z tych włączonych terenów nie jest już „rezerwą”, lecz raczej obciążeniem.

Niekiedy też, na tych niezainwestowanych, wolnych i stosunkowo tanich terenach budowane są osiedla jednorodzinnej zabudowy – w dużej odległości od centrum miasta i słabo z nim powiązane komunikacyjnie. To rozlewanie się zabudowy (tzw. „urban sprawl”) jest zjawiskiem niekorzystnym.

Dokonując porównania struktury użytkowania ziemi Jarosławia i miast od niego większych, takich jak Kraków (327 km², 759 tys. mieszkańców¹⁸) należy zauważyć, w pierwszej kolejności, znacznie większy areał zajęty przez tereny osiedlowe w Krakowie, niemal 28%, podczas gdy Jarosław ma zaledwie 11,5% - Tab.27. Dwukrotnie więcej procentowo jest też terenów komunikacyjnych (10,2% w Krakowie i 5% w Jarosławiu) i aż 8 razy więcej - leśnych. Dużo mniej, aż o 20,2 pkt, jest natomiast użytków rolnych oraz terenów różnych i nieużytków (o 9,6 pkt.). Niewątpliwie wiązać należy to z wielkością, rozwojem i rangą Krakowa, co bezpośrednio przekłada się na zagospodarowanie i intensywniejsze wykorzystanie dostępnych terenów miejskich. Porównując Jarosław z miastami mniejszymi (pod względem powierzchni i liczby ludności), takimi jak: Bochnia i Brodnica, także zauważalna jest dość znaczna dysproporcja w wielkości terenów osiedlowych – Bochnia posiada ich o 9,7 pkt. więcej, a Brodnica - o 7 pkt. Podobnie wygląda sytuacja w przypadku terenów komunikacyjnych – Jarosław ma ich o 4,2 pkt. mniej w porównaniu z Bochnią i 2,1 pkt. z Brodnicą. Te wyraźne niedostatki Jarosławia to z jednej strony efekt zwartej zabudowy, koncentrującej się na obszarze historycznego centrum, z drugiej zaś, wieloletnich zaniedbań w zakresie rozwoju infrastruktury drogowej, ograniczającej w znacznym stopniu rozbudowę osiedli mieszkalnych z dala od istniejących ciągów dróg.

¹⁸ dane za 2011 rok.

Tab. 27. Użytkowanie ziemi w wybranych miastach Polski na przełomie XX i XXI wieku.

Miasto	ludność		obszar	w tym główne formy użytkowania ziemi						źródła danych
	2011		tereny osiedlo- we	tereny komuni- kacyjne	użytki rolne	lasy	wody	tereny różne i nieużytki		
	(tys.)	km ²	%							
Bochnia	30	30	100	21,2	9,2	57,0	21,9	0,8	1,8	Luchter B., 2011, Analiza porównawcza przemian użytkowania ziemi na terenie Bochni i Dębicy na przełomie XX i XXI wieku, Folia Oeconomica Bochniensia, wyd. WSE w Bochni, z. 9, 159-170
Brodnica	29	23	100	18,5	7,1	40,0	10,2	6,3	13,6	Maczak A., Szymańska D., 1997, Studia nad strukturą funkcjonalno-przestrzenną miasta – przykład Brodnica, wyd. UMK, Toruń, ss. 232.
Dębica	47	34	100	24,0	7,1	37,6	10,2	1,8	4,0	Luchter B., 2011, j.w.
Jarosław	40	34	100	11,5	5,0	67,0	0,6	1,3	14,6	badania własne autorki
Kraków	759	327	100	27,9	10,2	46,8	4,7	2,2	5,0	Luchter B., 2011, j.w.
Słupsk	96	43	100	27,4	9,7	35,0	13,0	1,3	10,5	Słodczyk J., 2003, Przestrzeń miejska i jej przeobrażenia, wyd. Uniwersytet Opolski, Opole, ss. 308.
Szczecinek	41	48	100	19,6	6,7	38,1	18,1	9,0	11,5	

Uwaga: dane o zaludnieniu i powierzchni ww. miast: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012, wyd. GUS, Warszawa.

7. BARIERY ROZWOJU FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEGO JAROSŁAWIA

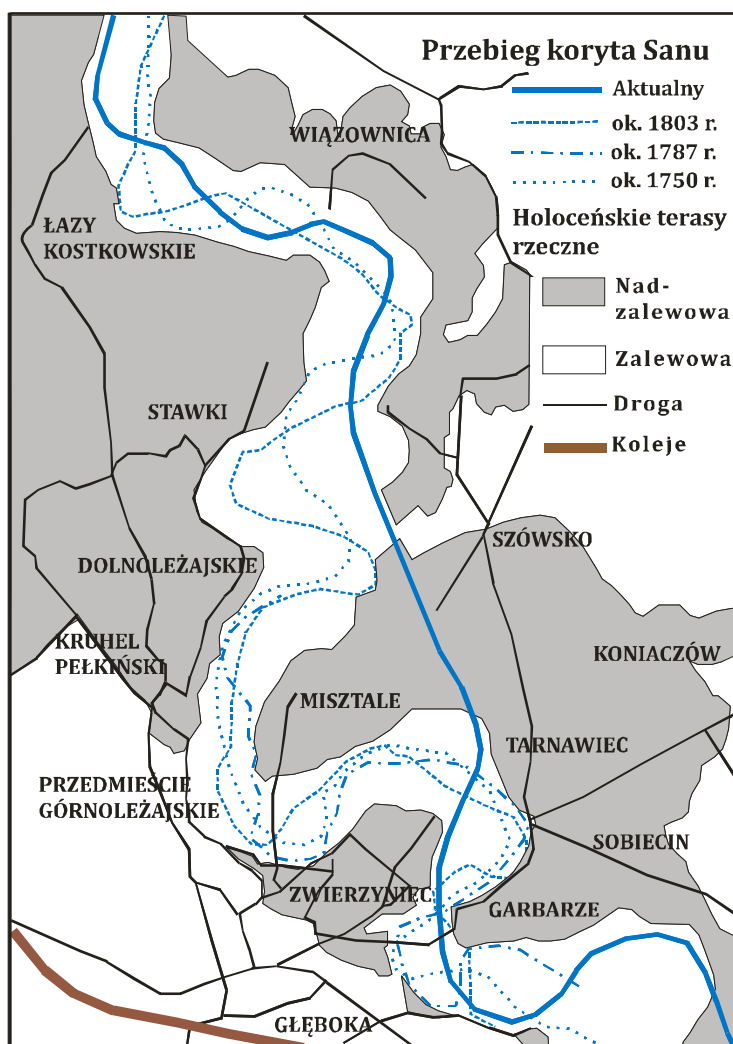
7.1. Dolina Sanu w granicach miasta

Rzeka San, płynąca w granicach Jarosławia na odcinku 5 kilometrów, stanowi podstawowy zasób wód powierzchniowych. W swojej przeszłości historycznej San miał kluczowe znaczenie dla funkcjonowania miasta i jakości życia jego mieszkańców. Dobrze rozwinięta żegluga i wyspecjalizowane rzemiosła zajmujące się jej obsługą, a także ożywiony handel stanowiły o znaczeniu miasta jako ośrodka handlowego o zasięgu krajowym i międzynarodowym. To właśnie dogodne położenie nad spławną rzeką było przyczyną znaczenia i bogactwa Jarosławia (zob. rozdz. 3). Z rzeką wiązało się także wiele niebezpieczeństw: częste wezbrania, zmienność koryta (Ryc. 47), czy ilości wody płynącej, liczne epidemie wynikłe z usytuowania skupisk ludności w pobliżu terenów podmokłych [Pancewicz, 2004]. Wspomnieć należy także o narastającym zanieczyszczeniu Sanu. Pomimo powyższych, oczywistych niedogodności, San odgrywał w przeszłości kluczową rolę dla miasta.

Jak piszą Bogucka i Samsonowicz [1986]: „...dogodne położenie nad główną spławną rzeką Polski i jej dopływami było podstawą bogacenia się przez cały XVI wiek i pierwszą połowę XVII wieku wielu miast...”. Zmiany pojawiły się wraz z rewolucją przemysłową oraz powstawaniem nowoczesnych, jak na ówczesne czasy, sieci dróg lądowych. Ratunkiem dla żeglugi rzecznej, obsługującej wtedy wiele miast Polski, w tym i Jarosław, nie stały się nawet parostatki, ze względu na większe ich zanurzenie, a II połowa XIX wieku przyniosła szybki rozwój sieci połączeń kolejowych, co ostatecznie zakończyło epokę towarowych przewozów rzecznych. Dla Jarosławia był to koniec „sańskich wojaży” i rzemiosł im towarzyszących. Odtąd San tracił swe gospodarcze znaczenie i powoli stawał się barierą w rozwoju przestrzennym Jarosławia; szczególnie, że możliwość przekraczania tej rzeki oferował zaledwie jeden most¹⁹, istniejący do dziś (Fot.25.). Legło to u podstaw wyraźnego podziału gospodarczego, społecznego i kulturalnego Jarosławia na dwie części, z wyraźnym upośledzeniem prawobrzeżnej (tzw. Garbarze), która utrzymuje fizjonomię typowo wiejską,

¹⁹ Za północną granicą Jarosławia, w miejscowości Kostków (do której dociera linia autobusowa nr 10 z centrum miasta) funkcjonuje prom przez San, dający dostęp do szosy nr 870, z Jarosławia i Wiązownicy do Sieniawy.

z zabudową jednorodzinną, zagrodową (w wielu przypadkach starszą), niekiedy jeszcze drewnianą, z licznymi budynkami gospodarczymi.

Ryc. 47. Zmiany przebiegu koryta Sanu w okolicy Jarosławia od XVIII wieku.

Źródło: Zeszyty Muzealne Muzeum w Jarosławiu poz. 1448.

Niwelowaniem istniejących dysproporcji w zagospodarowaniu prawo- i lewobrzeżnych terenów miasta byłyby niewątpliwie budowa nowego połączenia mostowego. Dałoby to także w przyszłości możliwość przestrzennego rozwoju Jarosławia w kierunku wschodnim. Jak zauważa Wrzosek [1976]: „... im więcej nad rzeką przerzucano przepraw mostowych, tym rozleglejsze tereny zarówno nadrzeczne, jak i te w głębi lądu, były wchłaniane w granice miasta. (.....) Mosty przyczyniały się do rozwoju miasta na obu brzegach rzeki, a rozwój ten był proporcjonalny do ich ilości. Wiązało się to jednak przede wszystkim z ekonomią, a w szczególności z kalkulacją finansową i barierą opłacalności. (...) Małe i średnie miasta

przylócone szerokością, rozlewiskami oraz wymogami związanymi z regulacją, pozostawały najczęściej na jednym jej brzegu”.

Fot. 25. Jedyne most przez San w granicach Jarosławia.

Źródło: Zasoby Urzędu Miasta Jarosławia.

Wyraźne opóźnienie w zagospodarowaniu jarosławskich terenów nadrzecznych po prawej stronie Sanu jest też skutkiem częstych powodzi lub podtopień. Lewobrzeżna część miasta na te podtopienia narażona jest w mniejszym stopniu z uwagi na jej położenie na terenie wyraźnie wyniesionym. Sytuację dodatkowo pogarsza brak kompleksowych działań zmierzających do ochrony Jarosławia przed napływem wielkiej wody, co dało się odczuć ostatnio podczas tzw. „powodzi tysiąclecia” w lipcu 1997 roku. Wszystko to sprawia, że obszar ten pozbawiony jest całkowicie zagospodarowania typowego dla miejskich obszarów nadrzecznych (Fot.26.). O ile jeszcze w latach 80 i na początku lat 90, tereny wzdłuż brzegów Sanu oraz sama rzeka stanowiły niejaką atrakcję (szczególnie w sezonie letnim), dziś pozostają zapomniane nie tylko przez osoby przyjezdne, ale także samych mieszkańców miasta. Dawna funkcja rekreacyjna Sanu, przejęta została z powodzeniem przez basen miejski oraz pobliską miejscowość Radawę, oferującą świetnie zagospodarowany zalew z wodą spełniającą normy jakości oraz rozwiniętą bazą towarzyszącą.

Fot. 26. Niezagospodarowane tereny wzdłuż Sanu w Jarosławiu i most przez rzekę (Fot. autorki).

Źródło: Zdjęcie własne autorki.

Brak zagospodarowania doliny Sanu jest także skutkiem niskiej jakości wód, zniechęcającej potencjalnych inwestorów. W 2001 r. np. nie stwierdzono wyraźnej różnicy pomiędzy jakością wód na odcinku powyżej i poniżej Jarosławia. W obu miejscach wody Sanu zakwalifikowano do klasy III (Tab.28.).

Tab. 22. Ocena jakości wód Sanu w wybranych przekrojach w roku 2001.

Rzeka	Nazwa przekroju pomiarowo-kontrolnego	km biegu rzeki	Klasa fizyko-chemiczne	Klasa sanitarna	Klasa hydrob.	Klasa ogólna
SAN	Powyżej Jarosławia	122,80	III	III	II	III
	Poniżej Jarosławia	109,80	II	III	II	III

Źródło: Program Ochrony Środowiska dla miasta Jarosławia na lata 2004-2011

Głównymi zanieczyszczeniami Sanu są ścieki bytowo-gospodarcze. Miasto posiada, co prawda, mechaniczno-biologiczną oczyszczalnię ścieków o dużej przepustowości, do której odprowadzane są ścieki sanitarne, przemysłowe oraz deszczowe, jednak wciąż jest nierozwiązany problem nielegalnego odprowadzania do rzeki ścieków nieoczyszczonych, głównie przez mieszkańców przyległych miejscowości. Ambitny plan władz miasta, by uzyskać stan czystości wód Sanu odpowiadający klasie I [Strategia Rozwoju Miasta..., 2000] w najbliższych latach nadal jest zupełnie nierealny. Poprawa jakości wód wymagałaby bowiem skanalizowania wszystkich miejscowości wzdłuż biegu rzeki, wybudowania tam nowych oczyszczalni ścieków oraz zmodernizowanie już istniejących, pracujących w oparciu o przestarzałe technologie, nieodpowiadające wymaganym normom. Działania te powinny jednak być priorytetem, z uwagi na pozyskiwanie z Sanu wody zaopatrującej, poprzez sieć wodociagową, prawie 98% mieszkańców miasta.

Jarosław stanowi zatem przykład miasta niewykorzystującego swego nadrzecznego położenia. Nieuregulowana i zanieczyszczona rzeka oraz jej zaniedbane i źle zagospodarowane brzegi powodują, że miasto „odwróciło się” od niej. Jarosławski odcinek Sanu charakteryzuje się jednak potencjalnymi walorami naturalnymi, a ich niewykorzystanie wynika z braku konkretnych działań ze strony władz miejskich.

7.2. Problem komunikacyjny miasta

7.2.1. Dostępność komunikacyjna wybranych elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta w kontekście komunikacji samochodowej

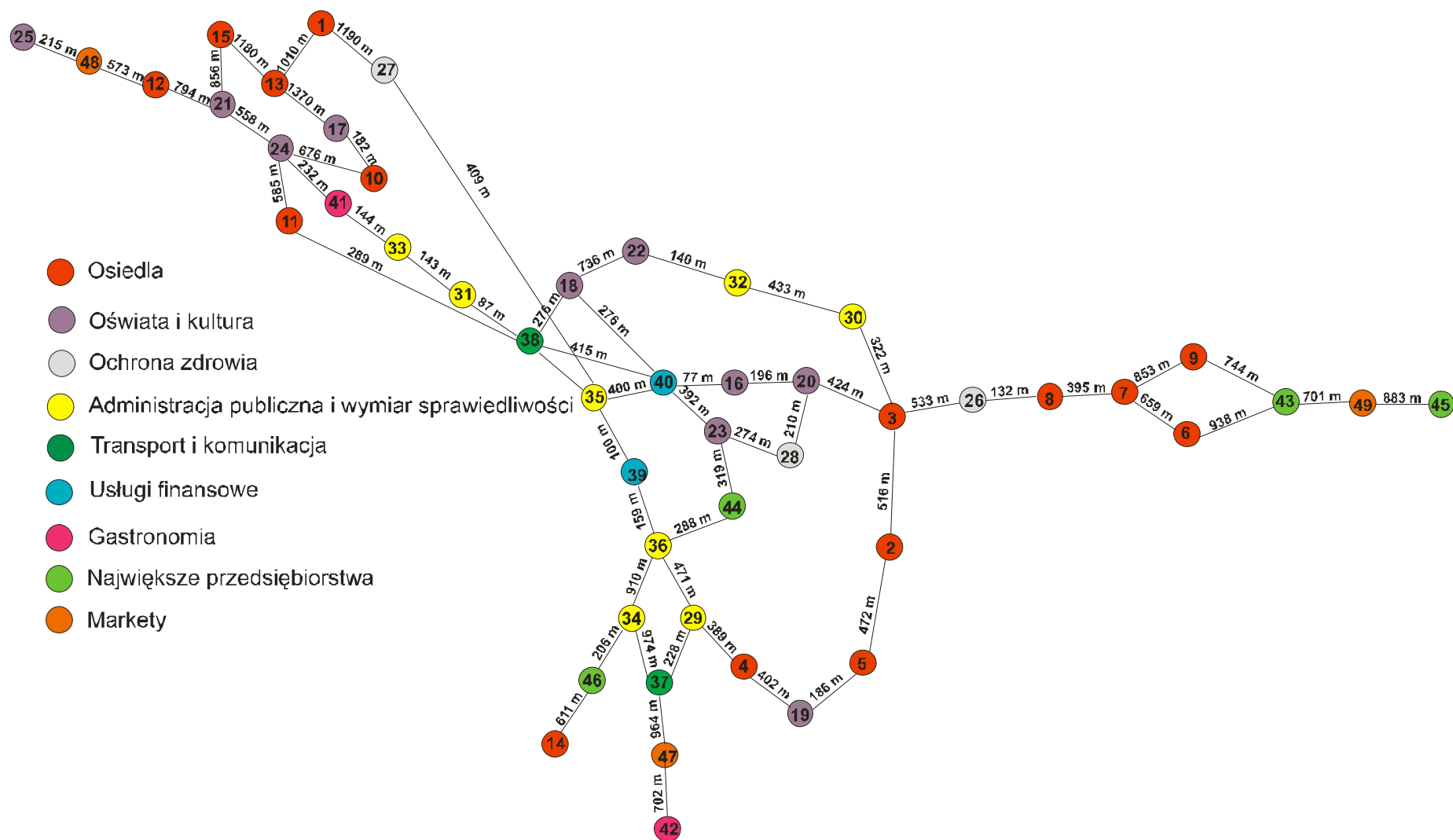
Dostępność komunikacyjna określa możliwość współdziałania każdej z części obszaru miejskiego i jego mieszkańców z różnymi funkcjami miejskimi, bez względu na ich lokalizację [Taylor, 1979].

Badanie dostępności w kontekście komunikacji samochodowej przeprowadziła autorka metodą grafową, pozwalającą na ilościowe scharakteryzowanie jej cech, z pominięciem szczegółów mało istotnych i uwypukleniem najważniejszych. Za najistotniejsze cechy autorka uznała czas pokonania danego odcinka (dostępność czasową) oraz odległość pomiędzy wyznaczonymi punktami (dostępność fizyczną). Dzięki tej metodzie możliwe było także uzyskanie zwartego obrazu całej struktury sieci [Taylor, 1979].

Graf jest figurą geometryczną, składająca się z węzłów i łączących je krawędzi. Na potrzeby niniejszego badania węzłami oznaczono 49 kluczowych elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta, takich jak: duże osiedla (15 węzłów), obiekty oświatowe i kulturalne (10 węzłów), obiekty ochrony zdrowia (3 węzły), jednostki administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości (8 węzłów), obiekty transportu i komunikacji (2 węzły), jednostki finansowe (2 węzły), punkty gastronomiczne (2 węzły), główne miejskie przedsiębiorstwa produkcyjne (4 węzły), wielkopowierzchniowe markety (3 węzły) – Ryc. 48, Tab. 29.

Krawędzie opisane zostały rzeczywistą odległością pomiędzy węzłami, wyrażoną w metrach. Przy pomiarach odległości, w przypadku osiedli mieszkalnych, punktem wyjścia był geometryczny środek osiedla. Przestrzenny układ węzłów i krawędzi grafu odzwierciedla rozmieszczenie analizowanych obiektów w przestrzeni Jarosławia. Czas pokonania danego odcinka mierzony był w tzw. godzinach szczytu komunikacyjnego, pomiędzy 14:00 i 16:00, oraz poza tym szczytem, czyli między 17:00 a 19:00, kiedy wyraźnie odczuwa się w mieście spadek intensywności ruchu.

W Jarosławiu aż 26 z 49 wytypowanych do badania kluczowych elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej (wierzchołków grafu) koncentruje się wzdłuż drogi międzynarodowej E40. Jest to m.in. 9 dużych osiedli mieszkaniowych oraz liczne ważne obiekty użyteczności publicznej jak: Miejski Ośrodek Kultury, trzy szkoły ponadgimnazjalne, kościół, dwa cmentarze, szpital, sąd, Starostwo Powiatowe, Poczta Główna, bank, dwa duże zakłady produkcyjne oraz dwa wielkopowierzchniowe markety. Dalszych 14 ważnych obiektów, zlokalizowanych jest w odległości do 1 km od tej trasy. Wśród nich znajdują się m.in.: dwa dalsze osiedla, Biblioteka Miejska, dwie przychodnie, komisariat policji, Urząd Miasta i Urząd Pracy, ZUS, bank i trzeci duży zakład przemysłowy.

Ryc. 48. Graf skończony nieskierowany obrazujący sieć komunikacyjną Jarosławia i wybrane elementy struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta. Źródło: Opracowanie własne. Numery węzłów zgodne z Tab. 29.

Tab. 23. Wykaz elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia podlegających badaniu metodą grafową.

Numer węzła	Kategoria	Obiekt
1.	Osiedla	Piłsudskiego
2.		Kopernika
3.		Prosbów
4.		Wojska Polskiego
5.		Kalinki
6.		Kombatantów
7.		Słoneczne
8.		1000-lecia
9.		Niepodległości
10.		Pułaskiego
11.		Jagiellonów
12.		Sterańczaka
13.		Armii Krajowej
14.		Kolonia Oficerska
15.		Witosa
16.	Oświata, kultura	Miejski Ośrodek Kultury
17.		Miejska Biblioteka Publiczna
18.		Zespół Szkół Technicznych i Ogólnokształcących, Zespół Szkół Drogowo-Geodezyjnych
19.		Zespół Szkół Budowlanych i Ogólnokształcących
20.		I Liceum Ogólnokształcące im. M. Kopernika
21.		Kościół Matki Boskiej Bolesnej oo. Dominikanów
22.		Kolegiata pw. Bożego Ciała
23.		Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji
24.		Cmentarz Stary
25.		Cmentarz Nowy
26.	Ochrona zdrowia	Szpital
27.		Przychodnia Rejonowa, ul. Kraszewskiego
28.		Prywatna Przychodnia „Neuron”, ul. Lisińskiego
29.	Administracja publiczna i wymiar sprawiedliwości	Policja
30.		Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej
31.		Sąd Rejonowy
32.		Urząd Miasta
33.		Starostwo Powiatowe
34.		Urząd Skarbowy
35.		Urząd Pracy
36.		ZUS
37.	Transport i komunikacja	Dworzec PKP i PKS
38.		Poczta
39.	Usługi finansowe	Bank Spółdzielczy
40.		Bank Pekao S.A.
41.	Gastronomia	Restauracja „Panorama”
42.		Restauracja „ADM”
43.	Największe przedsiębiorstwa	LEAR Corporation Polska
44.		LU Polska
45.		O-I Produkcja Polska S.A.
46.		Sokołów S.A.

47.	Markety	JYSK
48.		Biedronka, ul. Krakowska
49.		Merkury Market

Źródło: Opracowanie własne.

Ta wstępna analiza pozwala już na tym etapie wysnuć pierwszy wniosek dotyczący dostępności fizycznej badanych elementów. Duża koncentracja ważnych obiektów struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia wzdłuż głównego ciągu komunikacyjnego oraz blisko ze sobą sąsiadujących, pozwala na dogodny dojazd do nich oraz na oszczędność czasu wynikającą z braku konieczności dalekiego przemieszczania się pomiędzy nimi. Utrudnieniem jest natomiast brak miejsc parkingowych oraz permanentne zatłoczenie ulic w rejonie badanych obiektów. Przeważająca tam stara, często zabytkowa zabudowa o zwartej strukturze, zlokalizowana bezpośrednio przy tej głównej drodze, skutkuje brakiem możliwości poszerzenia ulicy, tym samym zwiększenia przepustowości drogi i zminimalizowania wspomnianego zatłoczenia. Uniemożliwia to także wygospodarowanie terenów pod parkingi i miejsca postojowe. Wystarczy wspomnieć, że w zachodniej części centralnej strefy miasta, gdzie w odległości do 500 m znajdują się m.in: Sąd Rejonowy, Starostwo Powiatowe, Poczta Główna oraz liczne sklepy, brakuje dużego, ogólnodostępnego parkingu. Co prawda, Starostwo Powiatowe posiada własny parking, lecz wykorzystywany jest on głównie przez pracowników, brakuje zaś miejsc dla petentów. Pozostałe obiekty także nie posiadają takich ogólnodostępnych, dużych parkingów, a jedynie niewielkie skrawki terenu wykorzystywane zresztą także na własne potrzeby. W efekcie, pobocza przyległych ulic służą kierowcom jako miejsca postojowe, a to dodatkowo zmniejsza szerokość ulic, wpływając na dalsze pogorszenie ich przepustowości, i tak słabej. Ogranicza to również bezpieczeństwo użytkowników dróg, z uwagi na częste przypadki pozostawiania samochodów na zakrętach, zbyt blisko skrzyżowań oraz w miejscach znacznie ograniczających widoczność. Do ulic szczególnie intensywnie i stale wykorzystywanych jako miejsca postojowe, należą: Kasprowicza, Czarnieckiego, Narutowicza, Sienkiewicza, Matejki, Głowackiego oraz Słowackiego.

Odległość pomiędzy skrajnymi węzłami grafu, a więc od Nowego Cmentarza przy ul. Krakowskiej (węzeł 25) do zakładu O-I Produkcja Polska (węzeł 45), mierzona wzdłuż głównej i zarazem najkrótszej trasy, wynosi zaledwie ok. 8,5 km. Jest to odległość stosunkowo niewielka, tym łatwiejsza do pokonania, że wiodąca na całej długości trasą E40,

a więc drogą o dobrej nawierzchni i wyposażoną w sygnalizację świetlną. Utrudnienia na tej trasie można z kolei upatrywać w niedostatecznej płynności ruchu, ograniczanego zbyt liczną sygnalizacją świetlną oraz brakiem bezkolizyjnych przejść dla pieszych (kładek i przejść podziemnych). Na odcinku tym jest bowiem 7 sygnalizacji świetlnych oraz 21 przejść dla pieszych, co daje średnio – odpowiednio co 1,2 km i co 404 m. W połączeniu z wąską jednak drogą (po jednym pasie ruchu w każdym kierunku) i intensywnym na niej ruchem stwarza to dość duży problem z szybkim dotarciem do miejsc docelowych.

Średni czas pokonania badanego odcinka po godzinach szczytu komunikacyjnego (pomiędzy 17:00 a 19:00), wynosi ok. 11 minut. Im później, tym czas ten jest krótszy, co wiąże się bezpośrednio z dużym spadkiem ruchu drogowego. Natomiast w tzw. szczycie komunikacyjnym (14:00-16:00) przejazd wspomnianą trasą zajmuje 3, a nawet 4 razy więcej czasu niż poza szczytem. Jest to efekt intensywnego ruchu samochodowego związanego z powrotami z pracy. Ponieważ Jarosław stanowi miejsce zatrudnienia nie tylko dla samych mieszkańców miasta, lecz też dla wielu osób z okolicznych miejscowości, dokąd komunikacja publiczna nie dociera, bądź jej funkcjonowanie odznacza się wyraźnymi deficytami, nie należy się spodziewać w najbliższych latach, poprawy w płynności ruchu w mieście.

Analiza ogólnej struktury komunikacyjnej Jarosławia wyrażonej w postaci grafu pozwala wysnuć wniosek, że większość kluczowych elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta koncentruje się wzdłuż drogi E40, na trasie wschód-zachód. Tereny te wykazują się więc stosunkowo najlepszą dostępnością w mieście, choć nie są pozbawione problemów i uciążliwości z tym związanych. Im dalej od omawianej trasy, tym dostępność tych kluczowych obiektów miejskich jest mniejsza.

7.2.2. Znaczenie komunikacji miejskiej dla dostępności elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia

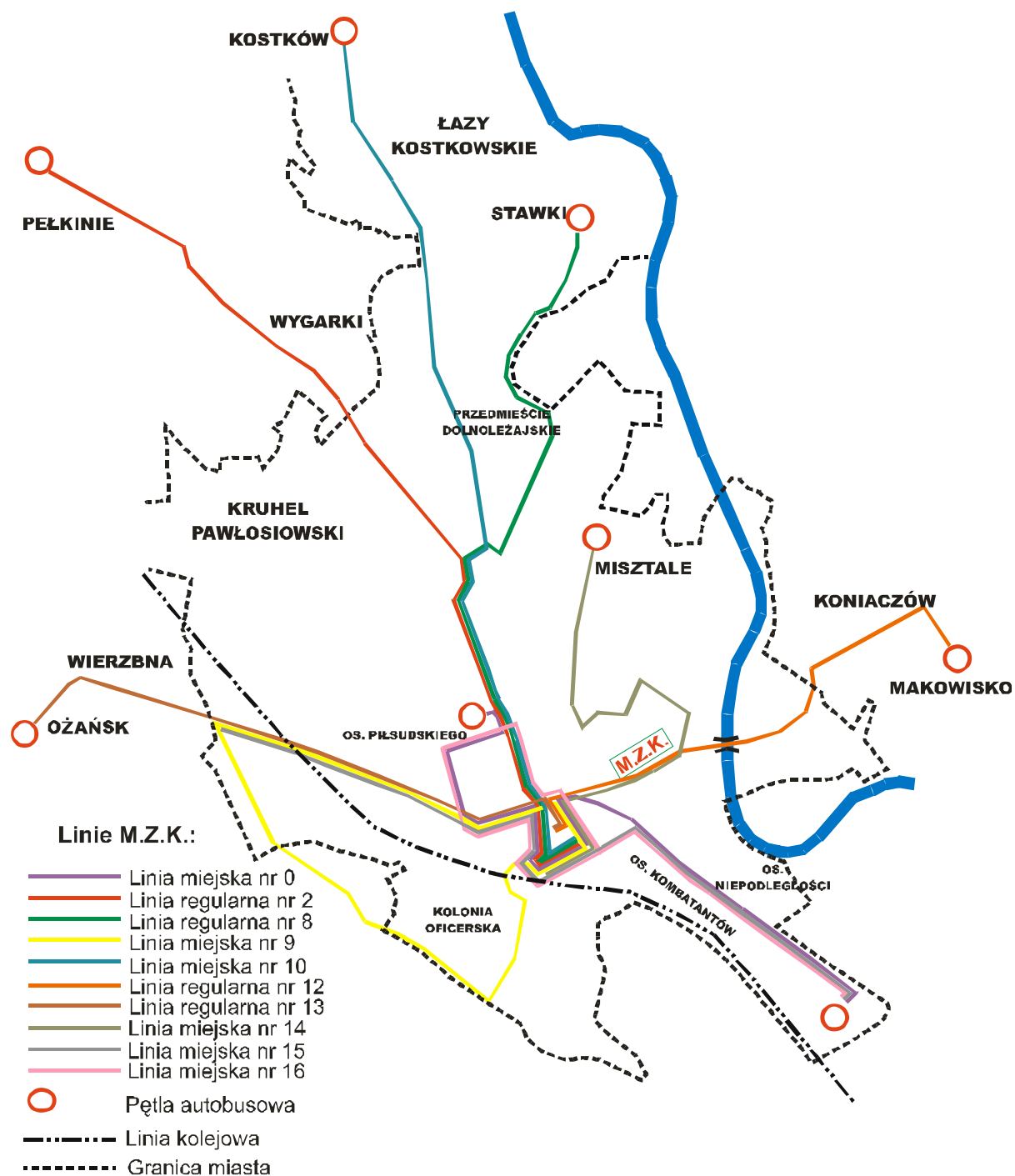
Sieć transportu miejskiego tworzona jest w celu zaspokojenia popytu na tego rodzaju usługi. Realizacja tego celu nie jest zadaniem łatwym bowiem rozbudowana struktura miast wymusza konieczność tworzenia skomplikowanych systemów transportowych, niejednorodnych pod względem częstotliwości, zasięgu kursów oraz ich szybkości. Możliwości połączenia wszystkich, istotnych dla mieszkańców, punktów w mieście, w sposób wygodny dla pasażerów nastrocza dużych trudności, czasem nawet jest niemożliwa do realizacji [Taylor, 1979].

Komunikacja miejska w Jarosławiu istnieje od 1972 roku, gdy na mocy Uchwały Prezydium Rady Narodowej powołano do życia Miejską Komunikację Samochodową w Jarosławiu, jako jeden z Zakładów Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej. Podyktowane było to koniecznością zorganizowania transportu dla licznych pracowników zakładu „Jarlan” oraz Huty Szkła. W dynamicznie rozwijającym się Jarosławiu, przy zwiększającej się liczbie ludności oraz powstawaniu nowych osiedli mieszkaniowych, transport miejski nabierał coraz większego znaczenia i następował jego dynamiczny rozwój.

W początkowym okresie działalności, Jarosław dysponował zaledwie sześcioma autobusami marki SAN H-100, kursującymi na trzech liniach podmiejskich: Tuczemy – Pawłosiów (trasa o długości 13,4 km), Pełkinie – Munina Z.P.Z (długość trasy 14 km) i Widna Góra – Szówsko (długość trasy 14,2 km).

Do końca 2010 roku główny tabor stanowiły polskie autobusy Jelcz M11 i Autosan H9-35; pod koniec 2010 roku zakupiono 10 czeskich autobusów SOR BN 9,5. Obecnie (początek 2014 r.) w Jarosławiu jeździ 19 autobusów na 11 tras (linia 0 jest podwójna; choć kursuje na tej samej trasie, zmienia się częstotliwość kursów w zależności od tego, czy jest to dzień roboczy, czy wolny od pracy) – Tab. 30, Ryc. 49.

Wśród 11 linii M.Z.K. jest 8 linii miejskich, których kursy odbywają się wyłącznie w obrębie miasta oraz 3 tzw. linie regularne, których zasięg wykracza poza granice Jarosławia. Linie miejskie poprowadzone są ulicami przylegającymi do terenów o intensywniej zabudowie i dużej gęstości zaludnienia – przez centrum miasta, jak np. ulice: Kraszewskiego, Słowackiego, Grunwaldzka, Krakowska, Jana Pawła II, Poniatowskiego, Sikorskiego i 3 Maja. Są to też linie o największym obłożeniu pasażerów, choć ich liczba ściśle uzależniona jest od pory dnia. Aż cztery linie miejskie (nr 2, 10, 16 i jedna linia 0) działają jedynie w dni robocze, jedna wyłącznie w dni wolne od pracy (jedna linia 0), na pozostałych przez cały tydzień, choć w dni wolne od pracy – znacznie rzadziej. Najwięcej kursów ma linia 0 (obsługująca pasażerów w dni robocze), która swoją trasę pokonuje aż 25 razy, przed liniami nr 9 (12 kursów), 8 i 14 (po 10 kursów). Natomiast na linii 15 autobus jeździ tylko 4 razy w ciągu doby, a na 13 – 6 razy.

Ryc. 48. Układ linii komunikacji miejskiej w Jarosławiu (stan na marzec 2014 r.).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych M.Z.K. w Jarosławiu.

Tab. 24. Trasy linii M.Z.K. w Jarosławiu (stan na marzec 2014 r.).

Numer linii	Trasa	Główne przystanki na trasie
0	os. Piłsudskiego - P.Z.Z.	Konfederacka, Jana Pawła II, Słowackiego, Poniatowskiego, 3 Maja
2	Jarosław - <u>Pełkinie</u>	Słowackiego, Kraszewskiego, Pełkińska, Kruhel Pełkiński,
8	ul. Poniatowskiego - Stawki	Słowackiego, Kraszewskiego, Pełkińska, Dolnołęzajska, Brodowicze
9	ul. Grunwaldzka - ul. Sikorskiego	Jana Pawła II, Krakowska, Lotników, Szczytniańska, Strzelecka, Pruchnicka, Poniatowskiego
10	ul. Królowej Jadwigi - Kostków	Słowackiego, Kraszewskiego, Pełkińska, Batalionów Chłopskich, Lipowa, Łazy
12	Jarosław - <u>Wietlin Osada</u>	Sikorskiego, Tarnowskiego, Garbarze, <u>Szówsko, Konieczów, Makowisko</u>
13	Jarosław - <u>Ożańsk</u>	Grunwaldzka, Jana Pawła II, Krakowska, <u>Tywonina, Wierzbna</u>
14	ul. Królowej Jadwigi - Misztale	Sikorskiego, M.Z.K., Zwierzyniecka, Rybacka, Okrzei
15	ul. Krakowska – P.Z.Z.	Jana Pawła II, Słowackiego, Poniatowskiego, 3 Maja, Kombatantów
16	P.Z.Z. – P.Z.Z.	Jarlan, 3 Maja, Poniatowskiego, Grunwaldzka, Kraszewskiego, Konfederacka, Jana Pawła II, Słowackiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych M.Z.K. w Jarosławiu.

Podkreślono przystanki poza granicami miasta.

Nie tylko tak rzadkie kursy następczą pasażerom trudności; nie mniej ważne są godziny tych kursów. Najwcześniej działać rozpoczyna linia 0, bo o godz. 5:25, najpóźniej też ona kończy – ostatni kurs jest o 21:25. Pozostałe linie pierwsze kursy odbywają między godziną 5:30 a 6:30; najpóźniej w trasę wyjeżdża autobus linii 15 – bo dopiero o 10:20, on też kończy najszybciej, bo o 13:00. W przypadku pozostałych, ostatni kurs ma miejsce w godzinach 15:40 (linia 13), 16:10 (linia 12), pozostałe linie między 18:00 a 19:00 – nie istnieje więc w ogóle komunikacja w godzinach nocnych. Stąd prosty wniosek, że M.Z.K.

ściśle powiązało swoją ofertę przewozową z potencjalną liczbą przewożonych pasażerów, mając tym samym na uwadze generowanie zysku, a pomijając nieco potrzeby pasażerów.

Jarosław funkcjonuje nie tylko w oparciu o mieszkańców samego miasta, lecz także okolicznych miejscowości – jest bowiem dla nich miejscem pracy, kształcenia i korzystania z placówek kulturalno-rozrywkowych. Brak dogodnego dojazdu MZK uniemożliwia im korzystanie z tej oferty, ogranicza też potencjalne zyski i dalszy rozwój Jarosławia.

Analiza połączeń komunikacji miejskiej wykazała również wyraźne deficyty w ramach administracyjnego obszaru miasta. Północne tereny Jarosławia obsługiwane są przez trzy linie (2, 8 10), jednak pokrywają się one jedynie na odcinku od centrum miasta do skrzyżowania ulic Pełkińskiej, Dolnoleżajskiej i Kruhel Pełkiński, a dalszą trasę pokonują samodzielnie. I choć częstotliwość kursowania, w porównaniu z innymi liniami, jest stosunkowo wysoka, bo wynosząca odpowiednio 9, 10 i 9 kursów w ciągu doby, to nie pokrywa ona w pełni zapotrzebowania mieszkańców, co uwidacznia się intensywnym ruchem samochodowym na tej trasie. Wspomnieć należy, że są to tereny położone najdalej od centrum miasta, mające więc największe trudności z utrzymaniem ścisłego powiązania z funkcjonalnym centrum Jarosławia. Równocześnie, co wykazała już autorka w rozdziale 6, jest to ogromny rezerwuar wolnych terenów pod zabudowę - mieszkalną, przemysłową i usługową. Brak dogodnego dojazdu do tych terenów stanowi zatem jeden z głównych czynników hamujących ich rozwój.

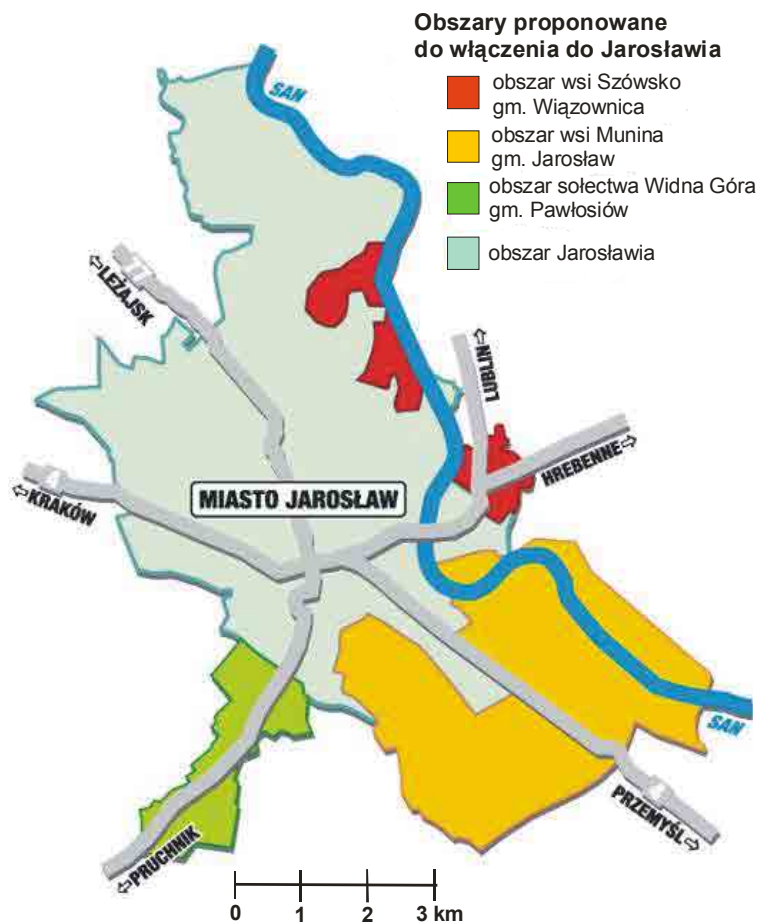
8. PRZEKSZTAŁCENIA STRUKTURY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEJ JAROSŁAWIA W ŚWIEŹLE AKTUALNYCH PLANÓW

8.1. Plany powiększenia miasta

Jednym z najważniejszych planów przekształcenia struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia jest projekt włączenia w granice miasta nowych terenów²⁰, dotychczas należących do ościennych gmin. Jest to projekt intencyjny, jeszcze w fazie planów i konsultacji społecznych, lecz jest na tyle poważnie brany pod uwagę, że już 27 lutego 2012 r. zapadła w tej sprawie uchwała Rady Miasta. Jej zdaniem, poszerzenie terytorium dałoby miastu warunki do dynamicznego rozwoju, w tym powstania silnego ośrodka gospodarczego przyciągającego inwestorów. Jarosław, zajmujący obecnie 34,4 km², miałby się więc powiększyć o 19,6 km² (o 56%) przejmując 3,5 km² Widnej Góry (Gmina Pawłosiów), 3,4 km² Szówska (Gmina Wiązownica) oraz aż 12,7 km² Muniny (Gmina Wiejska Jarosław) – Ryc.50 [Urząd Miasta Jarosławia, Baza Akt Własnych].

Plany te nie spotkały się jednak z przychylnością władz ww. gmin, ani ich mieszkańców. Według nich, byłaby to decyzja wybitnie polityczna, której celem nie są plany inwestycyjne, bowiem Jarosław ma znaczny rezerwuar wolnych terenów - lecz próba rozwiązania kłopotów finansowych miasta, które pozyskałoby w ten sposób nowych podatników. Mieszkańcy tych wsi obawiają się też wyższych opłat obowiązujących na terenie miasta. Zauważyć należy także, iż planowana do włączenia Munina wyposażona jest, co prawda, w pełną infrastrukturę techniczną i socjalną, ale nie ma tam już żadnych terenów inwestycyjnych, ani nawet dla budownictwa jednorodzinnego - trudno więc mówić o zamierzeniach inwestycyjnych. Wydaje się zatem, że bardziej zasadna byłaby zabudowa wolnych terenów w samym Jarosławiu (szczególnie północnych i północno-wschodnich) oraz ich pełne uzbrojenie i wyposażenie w infrastrukturę techniczną.

²⁰ za przykładem miast takich, jak np. Rzeszów.

Ryc. 49. Plan powiększenia obszaru Jarosławia.

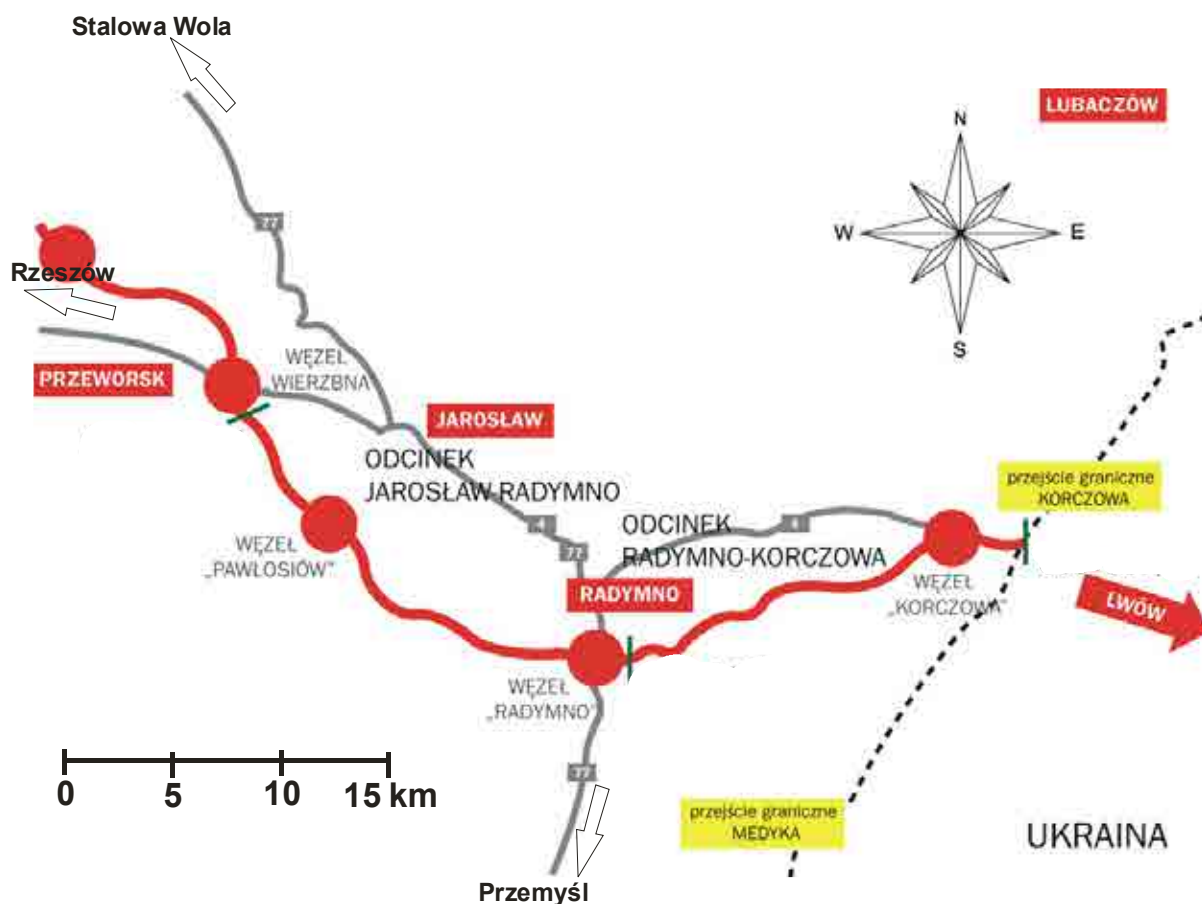
Źródło: www.jaroslawska.pl

8.2. Odcinek autostrady A4

Zmianę struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta może przynieść także budowana w bliskim sąsiedztwie miasta autostrada A4. Spodziewać się można uaktywnienia obszarów w jej pobliżu oraz wzmożenia działań inwestycyjnych, które mogą bardzo pozytywnie wpłynąć na gospodarkę i funkcjonowanie samego Jarosławia.

Autostrada A4 to najdłuższa polska autostrada położona w południowej części kraju, przebiegająca przez województwa: dolnośląskie, opolskie, śląskie, małopolskie i podkarpackie. Stanowi ona polski odcinek drogi międzynarodowej E40, a prowadząc od granicy z Niemcami w Jędrzychowicach do przejścia granicznego na Ukrainę

w Korczowej, autostrada ta ma mieć długość 680 km. W chwili obecnej (lipiec 2013 r.) 539 km z tego oddanych zostało do użytku, a kolejne 141 km nadal jest w budowie [www.gddkia.gov.pl] – Ryc.51.

Ryc. 50. Odcinek autostrady A4: Jarosław-Radymno-Korczowa.

Źródło: Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad

Na jednym z odcinków tej autostrady, między Jarosławiem i Radymnem, o długości ok. 25 km, którego wykonawcą jest firma Budexim S.A. oraz Ferrovial Agroman S.A. [GDDKiA], dnia 27 maja 2013 r. do użytku został oddany 18 – kilometrowy fragment, łączący węzły „Pawłosiów” i „Radymno”. Odcinek na zachód od Jarosławia w kierunku węzła „Wierzbna”, mający połączyć autostradę A4 i drogę krajową nr 4, jest jeszcze w budowie (jego wykonawcą jest firma Polimex – Mostostal).

Od strony Jarosławia na autostradę wjechać można obecnie jedynie z drogi wojewódzkiej nr 880 Jarosław – Pruchnik, przez ww. węzeł w Pawłosiowie. Na południe od Radymna A4 przetnie się z drogą krajową nr 77 (Przemyśl – Jarosław) – skrzyżowaniem ich będzie węzeł „Radymno”. Obecnie na tym węźle autostrada się kończy, a kierowcy mają do wyboru zjazd na północ w kierunku Radymna i drogi krajowej nr 4, lub na południe drogą krajową nr 77 w kierunku Przemyśla.

8.3. Nowy cmentarz komunalny

Ważną dla Jarosławia inwestycją jest również budowa cmentarza komunalnego. Ze względu na powszechny zwyczaj budowania trwałych nagrobków i grobowców, porzucono niemal całkowicie zwyczaj wielokrotnego przekopywania ziemnych grobów. W efekcie cmentarze: Stary przy ul. Cmentarnej i Nowy przy ul. Krakowskiej zostały prawie w całości wypełnione. Brak miejsc grzebalnych wymusił konieczność budowy kolejnego jarosławskiego cmentarza komunalnego.

W 2005 roku przyjęto Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla planowanej inwestycji. Cmentarz komunalny położony będzie w południowo-zachodniej części miasta, w pobliżu ww. Nowego Cmentarza, w obszarze ograniczonym od wschodu linią PKP, od południa ul. Szczytniańską, od zachodu ul. Lotników, zaś od północy – dawnymi gliniankami z nieczynną cegielnią. Łączna powierzchnia planowanego cmentarza wynosić będzie 15,5 ha. Wstępna faza tej inwestycji obejmowała m.in.: wywłaszczenie przez Gminę Miejską 1,5 ha nieruchomości o nieustalonych właścicielach, wykup nieruchomości od osób prywatnych oraz prace projektowe wykonywane przez rzeszowską firmę Arcont. Ze względu na wysoki koszt przedsięwzięcia i przewidywany długoletni okres użytkowania (około 100 lat), prace wykonywane będą etapami.

Cała inwestycja obejmuje: budowę cmentarza komunalnego wraz z obiektami kubaturowymi do jego obsługi, tj. kaplicą cmentarną, budynkiem przedpogrzebowym, budynkiem administracyjnym, pawilonami handlowymi oraz w zakresie obsługi komunikacyjnej, budowę drogi dojazdowej od ul. Szczytniańskiej z parkingiem na około 500 miejsc postojowych. Na całej powierzchni cmentarza przewidzianych jest 19,4 tys. miejsc pochówku, w tym: prawie 13,5 tys. grobów tradycyjnych, 2,4 tys. grobów urnowych ziemnych i 3,5 tys. grobów urnowych kolumbaryów [Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia, nr 13/2010]. W pierwszej kolejności wykonana zostanie droga dojazdowa,

parking, ogrodzenie i oświetlenie cmentarza, alejki cmentarne oraz kaplica na 250 osób. Docelowo, dla usprawnienia komunikacji pieszej pomiędzy Cmentarzem Nowym przy ul. Krakowskiej i planowanym przy ul. Szczytniańskiej, wybudowana zostanie kładka nad torami kolejowymi [Zięba, 2008].

Zaplanowany pod budowę teren był dotychczas obszarem typowo rolniczym, ze stosunkowo nieliczną zabudową jednorodzinną wzdłuż ulic Szczytniańskiej i Lotników. Wydawało się, że łatwy dojazd do drogi krajowej E40 i bliskie sąsiedztwo dużego osiedla zabudowy jednorodzinnej (Osiedla Sterańczaka), wyznaczać będą kierunki przyszłego rozwoju omawianego terenu. Budowany cmentarz, choć nie zagarnie całego dostępnego obszaru, wpłynie niewątpliwie na ograniczenie jego atrakcyjności.

Trudno dziś ocenić decyzję dotyczącą jego położenia. Być może tereny bardziej oddalone od centralnej części Jarosławia byłyby właściwszą lokalizacją, która nie zabierałaby obszarów niedaleko centrum, a tym samym pozwalałaby na odseparowanie cmentarza od zgiełku typowo miejskiego, czyniąc go tym samym miejscem prawdziwego wyciszenia i zadumy. Z drugiej strony, tak znaczne oddalenie od terenów mieszkalnych mogłoby stanowić barierę w swobodnym dotarciu doń.

8.4. Drugi most na Sanie

Jarosław jest ważnym węzłem komunikacyjnym zarówno w wymiarze regionalnym, jak i ponadregionalnym. Jego znaczenie wynika nie tylko z funkcji samego miasta, lecz także z bliskiego sąsiedztwa Podstrefy Przemysł wchodzącej w skład Tarnobrzskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej Euro-Park WISŁOSAN, Podstrefy Lubaczów będącej częścią Specjalnej Strefy Ekonomicznej Euro-Park MIELEC oraz stosunkowo bliskiej lokalizacji Portu Lotniczego Rzeszów-Jasionka. Stały i intensywny ruch samochodowy odbywający się drogami wojewódzkimi nr 870 Jarosław-Sieniawa oraz nr 865 Jarosław-Belzec przebiega w obrębie Jarosławia przez most drogowy²¹ łączący centrum miasta z dzielnicą Garbarze nad Sanem. Jest to most z połowy XX wieku, o niewielkiej przepustowości, posiadający zaledwie po jednym pasie ruchu w każdym kierunku. Jak wielkie jest jego znaczenie, można było się przekonać podczas trwającego w latach 2009-2010 remontu, gdy wymieniono nawierzchnię, uzupełniono brakujące elementy i wykonano pełną konserwację antykorozyjną stalowej

²¹ zob. Fot. 26 w Podrozdziale 7.1

konstrukcji. Wymusiło to konieczność wyłączenia z użytkowania jednego pasa ruchu, co w efekcie doprowadziło do powstawania każdego dnia gigantycznych „korków” paralizujących całe miasto. Przejazd 6-kilometrowego odcinka od strony wsi Szówsko zajmował nawet do 2 godzin. Dodatkowym utrudnieniem był brak możliwości wytyczenia objazdów, ponieważ najbliższe mosty znajdują się o 14 kilometrów w górę Sanu (w Radymnie) oraz 20 km poniżej Jarosławia – w Ubieszynie koło Sieniawy [Motyka, Gazeta Jarosławska, 22.01.2009]. Jest więc bardzo pilna budowa drugiego mostu, lecz wciąż pozostaje ona jedynie w sferze planów lokalnych samorządowców i marzeń mieszkańców miasta i sąsiednich wsi, którym każdego dnia przychodzi borykać się z „korkami”. Podkreślić trzeba, że konieczność budowy drugiego mostu na Sanie zauważona została już w czasach II wojny światowej przez wojska hitlerowskie, lecz podjęta przez nie inwestycja, w północno-wschodniej części miasta graniczącej z miejscowością Wiązownica, nigdy nie doczekała się realizacji. Niemcy do czasu wycofania się zbudowali tylko filary po obu stronach Sanu - obecnie zapomniane, porośnięte gęstą roślinnością, zniszczone przez upływ 70 lat i miejscową ludność.

Sprawa budowy drugiego mostu w Jarosławiu wielokrotnie powraca, niestety wciąż bez wyraźnego odzewu i istotnych decyzji ze strony decydentów. Nowy most to nie tylko sprawa większej przepustowości i usprawnienia komunikacji miejskiej, lecz przede wszystkim kwestia bezpieczeństwa w przypadku klęski żywiołowej, np. wylewu Sanu, czy katastrofy komunikacyjnej. Nowy most pełniłby także kluczową rolę w połączeniu w jedną arterię komunikacyjną istniejących i budowanych odcinków dróg [www.sejmometr.pl]. Jego lokalizacja w północno-wschodniej części miasta (jak ta niemiecka) dawałaby możliwość połączenia z obwodnicą Jarosławia tamtejszych dróg i uczyniłaby z terenów dziś wybitnie rolniczych o bardzo słabo rozwiniętej infrastrukturze komunikacyjnej, atrakcyjnych obszarów inwestycyjnych. Z kolei lokalizacja w części południowo-wschodniej stwarzałaby szansę złączenia z budowaną autostradą A4, dając tym samym nową możliwość ominięcia miasta. Z uwagi na skalę inwestycji (a tym samym jej koszt) oraz znaczenie regionalne i krajowe, niezbędne wydaje się zaangażowanie instytucji samorządowych i rządowych, zarówno na poziomie decyzyjnym, jak i w kwestii partycypowania w kosztach.

8.5. Nowe centra handlowe

Znakiem dzisiejszych czasów są powstające (niemal z dnia na dzień), w wielu miastach Polski, wielkie centra handlowe, oferujące swoim klientom nie tylko szeroki asortyment towarów, lecz również punkty gastronomiczne i rozrywkowe w jednym miejscu. Jarosław pod tym względem jest dość ubogi, brak tu bowiem wielkich, multifunkcyjnych obiektów typowych dla innych miast. Tę niszę zappełnić mają dwa centra handlowe mające powstać przy ulicach Grodziszczańskiej i Piekarskiej.

Planowany kompleks handlowo-usługowy przy ul. Grodziszczańskiej, realizowany przez firmę Tankpol – R. Mosio i Wspólnicy Sp. J., ma zająć dotychczas zaniedbane i niezagospodarowane tereny. Pierwsze i wiążące decyzje w tej sprawie zapadły już w listopadzie 2011 roku. Realizacja inwestycji ma się rozpocząć w trzecim kwartale 2014 r., a jej zakończenie planowane jest na koniec 2015 r. Inwestor, za kwotę 3 mln 450 tys. zł, zakupił działkę o łącznej powierzchni 1,79 ha zlokalizowaną wokół rozpoczętej niegdyś budowy miejskiej ciepłowni, w pobliżu ogródków działkowych. Zamierza on wybudować tam centrum handlowe z pełną infrastrukturą i zapleczem, w skład którego wejdą dwa budynki o powierzchni użytkowej 4 tys. m² i 9 tys. m², połączone z ulicami Krakowską i Grodziszczańską.

Drugi taki kompleks zlokalizowany będzie przy ul. Piekarskiej, na terenach powojkowych, w bezpośrednim sąsiedztwie Starego Miasta. Realizacją tej inwestycji zajmie się Spółka CD Locum – podkarpacka firma zarejestrowana w Warszawie, która za kwotę 10 mln zł obejmie teren przy ul. Piekarskiej w wieczyste użytkowanie. W ramach tego przedsięwzięcia powstanie nowoczesna galeria handlowa o powierzchni 20 tys. m² oraz budynek handlowo-biurowy z 3 tys. m² powierzchni przeznaczonej pod wynajem (Ryc.52). W architekturę obiektu wkomponowane zostaną elementy historycznych obiektów powojkowych, które pełnić będą funkcje rozrywkowe. Całości dopełniać będzie parking na 700 miejsc. Rozbudowany program usługowy i kulturalny tego miejsca stanowić ma uzupełnienie oferty handlowej centrum i przyciągać klientów zarówno z Jarosławia, jak i okolic [Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia, nr 1 (234), styczeń 2012, www.arcus.pl].

Ryc. 51. Wstępna wizualizacja projektu galerii handlowej przy ul. Piekarskiej.

Źródło: www.mwmarchitekci.pl

Budowa takich wielkich kompleksów handlowo-usługowych ma, jak wiemy, ożywić lokalną gospodarkę i tworzyć nowe miejsca pracy. Jarosław jest miastem, dla którego pozyskanie potencjalnego inwestora nie jest rzeczą łatwą, pomimo szeregu działań marketingowych i wychodzenia naprzeciw tym wszystkim, którzy chcieliby inwestować i prowadzić działalność w mieście. Planowane inwestycje są odpowiedzią na oczekiwania mieszkańców, by Jarosław uczynić miejscem atrakcyjniejszym, o bogatej gamie usług i różnorodnych obiektach rozrywkowych. Budowa wielkoobszarowych kompleksów handlowo-usługowych niewątpliwie przyniesie miastu i jego mieszkańcom duże korzyści. Gdy te tereny zostaną zagospodarowane, otworzą się nowe możliwości rozwoju w tej części Jarosławia, powstaną tam nowe miejsca pracy, a budżet miasta zasilony zostanie wpływami z tytułu podatków.

8.6. Plany rewitalizacji Rynku

Jarosławski rynek wytyczony został, na prawie magdeburskim, po drugiej lokacji miasta w 1375 roku. Od tego czasu przeszedł wiele przeobrażeń (zob. rozdz. 3), zmianom ulegała jego zabudowa i funkcje. Dziś ten okazały, bo liczący 16 300 m², zabytkowy plac wymaga gruntownej renowacji (z zachowaniem swojego zabytkowego charakteru), oraz uporządkowania prowadzonej w jego obrębie działalności handlowo-usługowej.

Potrzebę renowacji jarosławskiego rynku władze miasta zauważyli już z początkiem nowego tysiąclecia. Wszystkie rodzące się wtedy koncepcje zakładały m.in. całkowitą wymianę płyty rynku, co bezsprzecznie wiązałoby się z długotrwałymi pracami archeologicznymi. Wiadomo bowiem, że w zachodniej części rynku, przy nieistniejącej już XV-wiecznej Kolegiacie pw. Wszystkich Świętych funkcjonował cmentarz, zapewne więc zachowały się tam szczątki ludzkie. Wykopiska archeologiczne przeprowadzone w 2008 roku przez firmę Artefakt z Radomska, odsłoniły fundamenty dawnej kolegiaty²² oraz umożliwiły określenie jej faktycznego położenia oraz wielkości. W trakcie prac przekopano prawie 10 arów do głębokości około 2 m, aż do tzw. calizny, czyli powierzchni nienaruszonej przez człowieka, a liczne szczątki ludzkie, po zakończeniu prac złożono w obrębie dawnego cmentarza.

Aktualny projekt rewitalizacji, opracowany przez Biuro Projektowo-Doradcze Arkus z Gliwic (Ryc.53 i 54), zakłada całkowite wprowadzenie z rynku ruchu samochodowego, wymianę płyty rynku oraz nową aranżację terenu wokół Ratusza. Nowy wygląd zyskać miałby również plac. św. Michała, z zaznaczonym zarysem istniejącej tam niegdyś kolegiaty. W otoczeniu Ratusza mają powstać kawiarenki, w pobliskich kamienicach - galerie, a także trasa podziemna pod trzema z nich. Tym samym jarosławski rynek ma stać się miejscem wypoczynku i spotkania z kulturą. Całkowity koszt zaplanowanych prac to około 16 milionów złotych, z czego część pokryją pozyskane środki unijne [www.arkus.pl].

²² zob. Fot. 5 w Podrozdziale 3.3

Ryc. 52. Projekt nowego zagospodarowania jarosławskiego Rynku - widoki z lotu ptaka.

Źródło: Biuro Projektowo-Doradcze Arkus, www.arkus.pl

Ryc. 53. Projekt nowego zagospodarowania jarosławskiego Rynku: A - widok od strony południowo-wschodniej, B - widok od strony południowo-zachodniej.

Źródło: Biuro Projektowo-Doradcze Arkus, www.arkus.pl

8.7. Modernizacja i przebudowa kluczowych obiektów miasta

Nie tylko wielkie inwestycje, jak budowa obwodnicy, autostrady, nowego cmentarza i ewentualnie mostu, czy też powiększenie obszaru miasta wpłyną w istotny sposób na strukturę zarówno przestrzenną i funkcjonalną Jarosławia. Strukturę tę kształtują także inwestycje o mniejszym zasięgu i rozmachu inwestycyjnym. Przykładem może być gruntowna przebudowa i modernizacja dworca kolejowego wraz w przyległymi do niego terenami dworcowymi. Jarosławski dworzec powstał w latach 70. XX wieku i jest w chwili obecnej jednym z ostatnich dworców tej wielkości, który nie doczekał się jeszcze modernizacji. W 2011 r. PKP podjęła nawet decyzję o jego wyburzeniu i wybudowaniu w tym miejscu obiektu o połowę mniejszego, przystającego do obecnych potrzeb PKP. Za wyburzeniem przemawiał także fakt, że budynek powstał w czasach niedoboru materiałów, stąd też jego wątpliwa jakość, powodująca nieopłacalność dalszego użytkowania. Jednak w wyniku protestów mieszkańców, samorządowców i lokalnych polityków, PKP odstąpiła od zamiaru wyburzenia dworca na rzecz jego modernizacji. Warunkiem takiej decyzji jest udział Urzędu Miasta i Starostwa Powiatowego w modernizacji i partycypowanie w kosztach utrzymania obiektu.

Modernizacja, przewidziana na lata 2014-2015, ma obejmować m.in. wymianę stolarki okiennej i drzwiowej, pokrycia dachowego, posadzek wewnętrznych, okładzin ściennych oraz instalacji wewnętrznych. Dworzec ma zostać wyposażony w nowoczesny system monitoringu, a także przystosowany do potrzeb osób niepełnosprawnych. Wschodnia część obiektu zostanie zaadaptowana na wspólną poczekalnię dla pasażerów PKP i PKS, tutaj też znajdują się niewielkie punkty handlowe. Część zachodnia budynku w całości zostanie przeznaczona na obiekty handlowo-usługowe.

W budynku dworca, 712 m² wynajmie miasto na potrzeby Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, dotychczas funkcjonującego w kamienicy przy ul. Poniatowskiego 57, część budynku przejmie także jarosławskie Starostwo Powiatowe, z przeznaczeniem dla PKS, którego właścicielem jest powiat. W planach jest też przejęcie przez miasto przyległego do dworca parkingu, jego modernizacja i zmiana z płatnego na ogólnodostępny. Uporządkowany zostanie także plac dworcowy, oraz wyznaczone będą nowe miejsca pod działalność gospodarczą.

Tereny dworca PKP i PKS pod względem lokalizacji należą do najatrakcyjniejszych na obszarze miasta. Każdego dnia przewijają się tędy setki osób, zarówno przyjezdnych,

jak i mieszkańców miasta, dla których Jarosław jest miejscem pracy, nauki bądź zaopatrzenia w artykuły codziennego użytku. I choć w samym budynku dworca i na placu dworcowym funkcjonuje kilkanaście niewielkich obiektów handlowo-usługowych, takich jak: kiosk, fryzjer, krawiec, punkt ksero czy sklep odzieżowy, to nie cieszą się one uznaniem mieszkańców miasta i podróżnych. Świadczy o tym dość duża dynamika zmian prowadzonych działalności, jak też i brak zainteresowania ze strony kupujących. Przyczyn można upatrywać w nieestetycznych lokalach, w których „duch PRL” wyziera z każdego kąta, małym asortymencie produktów i świadczonych usług, deficytach w zakresie reklamy i promocji, a także w lokalizacji w części budynku, którą upodobała sobie wagarująca młodzież oraz osoby bezdomne i będące pod wpływem alkoholu. Dodatkowo braki w zakresie monitoringu dworca nie zachęcają do zakupów, ani też przebywania w budynku dworcowym.

W fazie planów, jest jeszcze renowacja systemu fortyfikacji i Bramy Krakowskiej znajdujących się przy ul. Grodzkiej oraz nadanie im nowych funkcji. Projekt architektoniczno-urbanistyczny dla tej części miasta opracowany został już w 2009 r. jako pierwszy krok w stronę ożywienia tego dotychczas nieco zapomnianego, a przecież tak ważnego i cennego historycznie obszaru miasta. Koncepcja ta przewiduje m.in. budowę platformy w obszarze międzymurza ze schodami prowadzącymi do fosy, wprowadzenie punktów gastronomicznych, wytyczenie ścieżki edukacyjno-rekreacyjnej w ciągu wału, a także odpowiednie oświetlenie murów. Główną przyczyną realizacji wspomnianego zamierzenia jest pilna potrzeba remontu i konserwacji Bramy Krakowskiej oraz pobliskich murów obronnych, ulegających systematycznej destrukcji [Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia – raport 2006-2010].

Inną ważną inwestycją, z punktu widzenia struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia jest modernizacja Stadionu Miejskiego. Wchodzi on w skład Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Jarosławiu i umożliwia prowadzenie zajęć sportowych zarówno przez szkoły w ramach wychowania fizycznego, jak i zajęć treningowych realizowanych przez kluby sportowe z terenu miasta. Jest to również miejsce organizacji masowych imprez kulturalnych i rozrywkowych. Obiekt ten, od wielu lat intensywnie wykorzystywany, wymaga już gruntownej modernizacji. Niezbędny jest także nowy budynek socjalno-sanitarny oraz trybuny, ponieważ dotychczas funkcjonujące spłonęły doszczętnie w październiku 2010 r.

Modernizacja i rozbudowa Stadionu Miejskiego to wielka inwestycja, której ciężaru finansowego miasto samo nie jest w stanie udźwignąć. Rozwiązaniem okazało się zawarcie

porozumienia z miastem partnerskim Użhorod na Ukrainie i wspólne ubieganie się o dotację unijną w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina, na realizację zadania pod nazwą „Rozwój współpracy transgranicznej miast Jarosław i Użhorod poprzez modernizację i wspólne wykorzystanie infrastruktury sportowej”. Całkowity koszt inwestycji tej wyniesie 15 mln 757 tys. zł, z czego aż 60% (9 mln 454 tys. zł) przeznaczone zostanie na modernizację Stadionu.

W ramach uzyskanych środków zaplanowano: budowę pełnowymiarowego boiska piłkarskiego z nawierzchnią syntetyczną, 6-torową bieżnię, budynku z zapleczem socjalno-sanitarnym (Ryc.55), dwóch boisk do małych gier z nawierzchnią syntetyczną, nowych trybun wokół bieżni oraz parkingu, ogrodzenia i oświetlenia [Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia - raport 2012].

Ryc. 54. Wizualizacja planowanego budynku socjalno-sanitarnego na Stadionie Miejskim.

Źródło: Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia – Raport 2012

Opisane w tym rozdziale inwestycje, które (zgodnie z planami), mają zostać zrealizowane w najbliższym czasie w Jarosławiu, mogą w istotny sposób wpłynąć na przekształcenie struktury funkcjonalno-przestrzennej tego miasta. Zajmą one bowiem tereny dotychczas nieużytkowane i omijane przez mieszkańców. Przedsięwzięcia te zaplanowano z wielkim rozmachem, dzięki czemu będą one mogły wprowadzić w przestrzeń miasta nowoczesne elementy urbanistyczne, o formach i bryłach innowacyjnych, czasem wzbogaconych nawet elementami futurystycznymi. Ta nowa jakość przestrzeni miejskiej niewątpliwie wpłynie na podniesienie atrakcyjności zainwestowanych terenów i tym samym stymulować będzie rozwój budownictwa mieszkaniowego i zagospodarowania pobliskich terenów.

9. WNIOSKI

Głównym celem autorki niniejszej pracy była identyfikacja czynników i barier rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia, co zostało poprzedzone badaniem tej struktury, a następnie wnikliwą i wieloaspektową jej analizą. W Jarosławiu zauważa się wyraźną dominację terenów niezainwestowanych, które stanowią aż $\frac{3}{4}$ powierzchni miasta. Oznacza to, iż Jarosław dysponuje nadal znacznymi rezerwami terenu, co skłania do wnioskowania, że dalszy jego rozwój zachodzić będzie poprzez ich zagospodarowanie, nie wymaga zaś rozszerzania granic tego miasta.

Wśród terenów zainwestowanych dominują te o funkcji wyłącznie mieszkalnej (38%), na drugim miejscu są tereny usługowe (wydzielone) – 18%, natomiast funkcja mieszkalno-usługowa dotyczy zaledwie 3% obszaru Jarosławia. Tereny komunikacyjne (ściśle powiązane z mieszkalnymi i usługowymi) zajmują zaledwie 5% obszarów zainwestowanych, a produkcyjne - jedynie 1,2%.

Liczne powiązania pomiędzy wyróżnionymi formami użytkowania ziemi, podobieństwa w zakresie ich użytkowania, funkcji i struktury zabudowy pozwoliły na wyznaczenie w Jarosławiu trzech stref funkcjonalno-przestrzennych: centralnej mieszkalno-usługowej, mieszkalno-rolnej i peryferyjnych terenów niezainwestowanych. Pierwsza z nich to strefa spełniająca rolę funkcjonalnego centrum miasta, mającego duże znaczenie historyczne i zarazem dominującego pod względem gospodarczym. Strefa druga cechuje się przewagą zabudowy wolnostojącej, otoczonej rozległymi terenami rolnymi, łąkami i ogrodami działkowymi. Ostatnia i zarazem największa obejmuje obszary fizjonomią zbliżone już do terenów wiejskich, o wybitnie rolniczym charakterze i znacznych deficytach w zakresie infrastruktury komunikacyjnej.

Przeprowadzona analiza empiryczna pozwoliła autorce wśród czynników sprzyjających rozwojowi Jarosławia wyróżnić m.in.: korzystne położenie geograficzne, przy głównych szlakach transportu drogowego, w tym budowanej autostrady A4 i magistrali kolejowej, w bliskim sąsiedztwie granicy z Ukrainą, efektywne pozyskiwanie środków unijnych wspierających sektor małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP), oraz instytucje kulturalne, infrastrukturę techniczną Jarosławia i działania na rzecz ochrony środowiska. Rozwojowi miasta sprzyja także jego ugruntowana pozycja ukształtowanego ośrodka przemysłowego, o znaczeniu także ponadregionalnym. Szansą dla przyszłych działań

rozwojowych jest też modernizacja infrastruktury komunikacyjnej, szczególnie w rejonie nowopowstałej obwodnicy. Miasto wymaga w ogóle pilnych działań w zakresie modernizacji układu komunikacyjnego przeprowadzającego ruch tranzytowy, budowy nowych ciągów drogowych i parkingów. Zwiększy to jego potencjał rozwojowy. Otwartą jednak kwestią pozostaje jego wykorzystanie przez władarzy Jarosławia i miejscową ludność.

Jarosław ma nadal znaczne zasoby wolnych terenów pod zabudowę mieszkalną oraz inwestycje przemysłowe i usługowe. Potencjał stanowią także mieszkańcy miasta i okolicznych miejscowości. Nie brak tu szkół kształcących młodzież na poziomie ponadgimnazjalnym i wyższym. Ich absolwenci są kapitałem intelektualnym tego miasta, oraz istotnymi dla jego przyszłego rozwoju.

Wśród elementów hamujących bądź opóźniających rozwój Jarosławia, na pierwszy plan wysuwa się chaos w dziedzinie planowania przestrzennego, który z jednej strony utrudnia mieszkańcom życie (np. problemy z dojazdami), z drugiej zaś pogarsza kondycję finansową samorządów. Chaos ten jest efektem braku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a tym samym znacznej uznaniowości urzędników w zakresie lokalizacji nowej zabudowy. Z tym zaś wiąże się kwestia wyposażenia terenów w niezbędną infrastrukturę techniczną. Do czynników opóźniających procesy rozwojowe Jarosławia zaliczyć należy także wysokie ceny terenów budowlanych, trudności z dostosowaniem się przedsiębiorstw do lokalnych warunków rynkowych oraz brak inwestycji przemysłowych. Wiele podejmowanych w mieście inicjatyw, zarówno tych już zrealizowanych (jak ww. obwodnica), jak też i będących w fazie planów (o czym była mowa w rozdziale 8) niewątpliwie poprawi sytuację w mieście. By jednak mówić o prawidłowym rozwoju funkcjonalno-przestrzennym miasta, kluczowe wydaje się zahamowanie trwającego tu od lat odpływu ludności, szczególnie młodej i wykształconej. Decyzje i praca tych osób mogłyby przyczynić się do wzmocnienia pozycji miasta, nie tylko w regionie, lecz także w Polsce. Zdecydowana większość tych wyjazdów podyktowana jest poszukiwaniem pracy, w mieście bowiem jej brak, a i płace też nie są tu atrakcyjne. Po wejściu Polski do Unii Europejskiej nasiliły się też znacznie wyjazdy zagraniczne, przy czym tylko część z wyjeżdżających zadeklarowała chęć powrotu. Także wśród osób migrujących do większych miast (szczególnie do Rzeszowa i Krakowa), większość nie zamierza wracać do Jarosławia – i na ogół nie wraca. Rozwojowi miasta nie sprzyja też niski przyrost naturalny, który w połączeniu z ujemnym saldem migracji, pogarsza strukturę wiekową ludności Jarosławia.

Słaba jest także promocja miasta. Pomimo licznych działań w tym zakresie, od lat nie udaje się dotrzeć z jarosławską ofertą turystyczną do szerszego grona odbiorców. Niewątpliwie jest to związane z niedostateczną bazą noclegową.

Wizerunku miasta nie poprawiają także liczne medialne doniesienia o przypadkach korupcji i nepotyzmu w jarosławskich urzędach. Powoduje to trudności z pozyskaniem dużych inwestorów, których kapitał i powiązania gospodarcze mogłyby uzdrowić (choćby częściowo) sytuację na rynku pracy i przyczynić się do rozwoju miasta.

Jednym z celów szczegółowych niniejszej pracy była identyfikacja uwarunkowań wpływających na ukształtowanie struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta. W tej kwestii na pierwszy plan wysuwają się uwarunkowania historyczne. Funkcjonalne centrum miasta nawiązuje bowiem do czasów jego pierwszej lokacji i późniejszych lat, kiedy to ówczesny Jarosław był wielokrotnie niszczone i odbudowywany. Do dziś zachowało się tam wiele obiektów zabytkowych, nadal pełniących swoje funkcje, głównie mieszkalne bądź usługowe. Na przestrzenny rozwój Jarosławia wpływ miały także elementy przyrodnicze. Jarosław założono na skarpie lessowej, co w przeszłości miało znaczenie obronne i chroniło miasto przed wylewami Sanu. Aktualna struktura funkcjonalno-przestrzenna nawiązuje też do sieci dróg. Funkcjonalne centrum Jarosławia jest węzłem ważnych szlaków komunikacyjnych, co spowodowało koncentrację na tym obszarze zarówno większości miejskich działalności, jak i dużego odsetka mieszkańców miasta.

Przedstawiona w niniejszej pracy wieloaspektowa analiza sytuacji Jarosławia pozwoliła wyszczególnić zarówno korzystne, jak i niekorzystne czynniki aktualnego i przyszłego rozwoju miasta. Trudno wskazać, które z nich przeważają – jest to bowiem niemierzalne, a podjęcie takiej próby byłoby oceną czysto subiektywną, a tym samym niekoniecznie zgodną z rzeczywistością. Autorka skupiła się więc głównie na faktach, podając jednak pewne prognozy i możliwe scenariusze.

Jarosław ma wiele do zaoferowania, zarówno jako ośrodek przemysłowy i usługowy, jak i turystyczny. Przemysł, w aktualnej sytuacji gospodarczej, nie tworzy jednak wielu nowych miejsc pracy i nie wydaje się, by w najbliższych latach sytuacja ta miała się poprawić. Wzrastać będzie natomiast rola usług i w tym sektorze można spodziewać się wzrostu zatrudnienia. Wymaga to jednak kompleksowych działań, zarówno znacznego nakładu kapitału, jak i przygotowania przez miasto łatwo dostępnych terenów pod różnego rodzaju i różnej skali inwestycje, dalszej modernizacji infrastruktury transportowej i zapewnienia terenów mieszkaniowych. Miasto powinno wspierać także małych i średnich

przedsiębiorców, szczególnie tych działających w zakresie usług wyspecjalizowanych, które mogą w przyszłości dynamizować rozwój Jarosławia.

Potencjalną szansę dla rozwoju funkcjonalno-przestrzennego miasta stanowi także turystyka, której znaczenie jest obecnie marginalne, pomimo tylu walorów. Także w tej sferze potrzebne są działania oraz zaangażowanie dużego kapitału i wielu osób. Niezbędne są także: renowacja obiektów zabytkowych, intensywna promocja miasta i stworzenie bazy turystycznej o wysokiej jakości.

Jarosław potrzebuje również nowych inwestycji, które przyczyniłyby się z jednej strony do jego uatrakcyjnienia i zniwelowania istniejących w tym zakresie deficytów, z drugiej zaś do stworzenia nowych miejsc pracy dla miejscowej ludności. Jarosław, jako miasto przygraniczne mógłby stanowić atrakcyjną lokalizację dla firm, utrzymujących już kontakty gospodarcze z Ukrainą, lub dopiero planujących gospodarczą ekspansję na chłonne rynki wschodnie.

Konieczne wydają się także działania mające na celu zatrzymanie w mieście ludzi młodych i wykształconych, zarówno mieszkańców Jarosławia, jak i młodzież przyjeżdżną, kształcącą się w jarosławskiej Państwowej Wyższej Szkole Techniczno-Ekonomicznej.

Omówione powyżej działania mają szansę zdynamizować funkcjonowanie Jarosławia, przyczyniając się także do jego wszechstronnego rozwoju przestrzennego - terenów komunikacyjnych, mieszkalnych, przemysłowych i usługowych. Braki w którejś z tych sfer powinny być tak uzupełniane, by rozwój miasta postępował harmonijnie.

Wiele problemów wymaga jeszcze rozwiązania w Jarosławiu, ważne dziedziny życia i miejskiej gospodarki oczekują poprawy - jednak pierwszym krokiem jest zawsze właściwa diagnoza i prawidłowe planowanie. Niniejsza praca stanowić miała właśnie taką diagnozę istniejącego stanu i wskazywać potencjalne możliwości. Być może przeprowadzone przez autorkę badania przyczynią się do poprawy w zagospodarowaniu terenów miejskich. Mogą też stanowić materiał porównawczy dla przyszłych badaczy Jarosławia.

BIBLIOGRAFIA

1. *Aktualizacja Programu Ochrony Środowiska dla Powiatu Jarosławskiego na lata 2008-2011 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2012-2015*, Jarosław, 2008
2. *Analiza sytuacji na rynku pracy w województwie podkarpackim w 2013 roku*, 2014, Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie, Rzeszów
3. Andrews G., 2000, *Aging in the 21st Century*, [w:] Urban Age
4. Andrews R., 1954, *General problems of base identifications*, Land Economics, May, s. 164-172
5. *Atlas Historyczny Polski*, 1979, PPWK, Warszawa
6. Baczkowski M., 2001, *Austro-węgierskie fortyfikacje w Jarosławiu*, *Studia Historyczne*, Rok XLIV, z. 4 (175), Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Kraków, s. 609-624
7. Bagdziński S.L., 1975, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej układu osadniczego*, Wyd. PWN, Warszawa
8. Bartholomew H., 1965, *Lands uses in American Cities*, Cambridge
9. Beaverstock J. V., Smith R. G., Taylor P. J., 2003, *The global capacity of a world city: a relational study of London*, [w:] Kofman E., Young G. (red.), *Globalization: Theory and Practise*, Continuum, London, s. 223-236
10. Beiersdorf Z., Laskowski A. (red.), 2001, *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, materiały z sesji Jasło 23-24 kwietnia 1999
11. Berry B. J. L., 1967, *Podejście do analizy regionalnej. Synteza*, Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, IG PAN, z.1, Warszawa, s. 41-63
12. Bielecka-Nawłoka K., 1962, *Badania Johna C. Weavera nad strukturą przestrzenną rolnictwa*, Przegląd Geograficzny, 34, 4, s. 773-779
13. Bielecka-Nawłoka K., 1970, *Metody określania elementów wiodących w strukturze*, Przegląd Geograficzny, z.3, s. 487-504
14. Bisaga, A., 2004, *Małe i średnie miasta jako lokalne centra rozwoju regionalnego*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s.225-234
15. *Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia – raport 2006-2010*, Urząd Miasta Jarosław, Jarosław
16. *Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia*, 2010, Urząd Miasta Jarosław, nr 13, Jarosław

17. *Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia*, 2012, Urząd Miasta Jarosław, nr 1, Jarosław
18. *Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia*, 2012, Urząd Miasta Jarosław, nr 8, Jarosław
19. *Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia – raport 2012*, Urząd Miasta Jarosław, Jarosław
20. *Biuletyn Informacyjny Miasta Jarosławia*, 2013, Urząd Miasta Jarosław, nr 4, Jarosław
21. Bivand R., 1981, *Modelowanie geograficznych układów przestrzennych*, Geografia, T.7, Oddział PAN w Poznaniu, PWN, Warszawa-Poznań
22. Board Ch., 1969, *Ilościowa analiza przestrzennych układów użytkowania ziemi ze szczególnym uwzględnieniem map użytkowania ziemi. Analiza kształtu i jej zastosowanie*, Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej PAN, z.2, Warszawa
23. Boczarow M. K., 1976, *Metody statystyki matematycznej w geografii*, Wyd. PWN, Warszawa
24. Bogdanowski J., 2001, *Rozwój miast-twierdz na galicyjskim place du manoeuvre* [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, Jasło, s. 263-278.
25. Bogucka M., Samsonowicz H., 1986, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź
26. Borowik I., 2003, *Blokowiska – miejski habitat w oglądzie socjologicznym*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław
27. Bromek K., 1955, *Opracowanie szczegółowej mapy użytkowania ziemi dla Krakowa*, Przegląd Geograficzny, z. 3/4, s. 589-604
28. Bromek K., 1966, *Użytkowanie ziemi w Krakowie i przyległych częściach powiatu krakowskiego*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne 14, Kraków
29. Bromek K., 1967, *Miary i mapy koncentracji w geografii ekonomicznej*, Przegląd Geograficzny, z.1, s. 161-172
30. Bromek J., Mydel R., 1972, *Uwagi metodyczne do opracowania szczegółowej mapy użytkowania ziemi przestrzeni miejskiej*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, Vol. 5, Warszawa-Kraków, 149-160
31. Burchard P., 1990, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa, s. 232
32. Carter H., Wheatley S., 1980, *Residential segregation in nineteenth century cities*, Area, 12, s. 57-62

33. Chojnicki Z., 1970, *Podstawy teoretyczne zastosowania metod matematycznych w badaniach przestrzennych geografii rolnictwa*, Biuletyn KPZK PAN, z.61, s. 7-41
34. Chojnicki Z., 1977, (red.) *Metody ilościowe i modele w geografii*, Wyd. PWN, Warszawa
35. Chojnicki Z., 1980, (red.) *Metody taksonomiczne w geografii*, Wyd. PWN, Warszawa-Poznań
36. Chojnicki Z., 1988, *The problems of space and time in regional studies*, [w:] Seria: Concepts and Methods in Geography, Wyd. UAM, Poznań
37. Chojnicki Z., Parysek J., (ed. by), 2000, *Polish geography: problems, researches, applications*, Adam Mickiewicz University, Institute of Socio-Economic Geography and Space Economy, Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań
38. Conzen M. R. G., 1960, *Alnwick, Northumberland. A Study in Town-Plan Analysis*, London
39. Conzen M. R. G., 1963, *The Plan Analysis of an English City Centre*, Lund Stud. in Geogr., Ser. B, 24
40. Chudzyńska I., 1980, *O niektórych metodach analizy skupień*, Przegląd Geograficzny, z.1, s. 181-192
41. Collins M.P., 1969, *Prace terenowe na obszarach miejskich*, Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, IG PAN, z. 2, Warszawa
42. Czado J., 2009, *Miasto idealne – realne wyzwanie czy naiwna utopia*, [w:] *Historia, perspektywy i problemy gospodarki przestrzennej w Polsce*, Wyd. SGGW, Warszawa
43. Czado J., 2010, *Jarosław*, Miesięcznik krajoznawczo-turystyczny *Poznaj Swoj Kraj*, nr 4-6 (576-578)
44. Czado J., 2012, *Możliwości rehabilitacji wielkich zespołów mieszkaniowych na przykładzie wybranych państw zachodnich*, Czasopismo Techniczne, Wyd. Politechniki Krakowskiej, z. 29, 7-A/2012
45. Czarnecka I., 1971, *Delimitacja zespołów osadniczych przy zastosowaniu grafów na przykładzie codziennych dojazdów pracowników*, Prace Naukowe WSE, z. 25/47, Wrocław
46. Czechowicz J., 2006, *Cmentarze, kwatery i mogiły wojskowe w Jarosławiu z okresu I wojny światowej*, Jarosław
47. Czornik M., 2004, *Miasto. Ekonomiczne aspekty funkcjonowania*, Wyd. Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego, Katowice

48. Czowiński Z., Półciwartecki J., 2001, *Ze studiów nad splawem i urządzeniami wodnymi na Sanie w czasach nowożytnych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów
49. Czyż T., 1973, *Zastosowanie metod i modeli matematycznych w geografii polskiej*, Przegląd Geograficzny, z.1, s. 29-51
50. Czyż T., 1978, *Metody generalizacji układów przestrzennych*, Geografia, T.1, Oddział PAN w Poznaniu, PWN, Warszawa-Poznań
51. Dayczak M., 1956, *Kamienica mieszczańska w Jarosławiu*, Biuletyn Historii Sztuki, R. XVIII, nr 1
52. Dębski J., 2005, *Gospodarka przestrzenna jako nauka*, Wyd. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok
53. Długosz Z., Kurek S., 1999, *Proces starzenia się ludności w województwach Polski Południowo-Wschodniej*, [w:] (red.) Ziolo Z., *Problemy przemian układów regionalnych*, Wyd. Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania, Rzeszów, s. 91-100
54. Domański B., Praweńska-Skrzypek G., 1986, *Przestrzenne zróżnicowanie wyobrażeń o mieście na przykładzie Jarosławia*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica. Vol. XIX, s. 131-139
55. Domański R., 1969, *Metody badania zbieżności układów przestrzennych*, Przegląd Geograficzny, z.1, s. 79-92
56. Domański R., 2005, *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, Wyd. PWN, Warszawa
57. Dutkowski M., 2002, *Ranking jako metoda badawcza i diagnostyczna w naukach przestrzennych*, [w:] *Możliwości i ograniczenia zastosowań metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, (red.) Rogacki H., Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań, s. 115-126
58. Dynowska I., Maciejewski M., 1991, *Dorzecze górnej Wisły*, cz.I, PWN, Warszawa-Kraków
59. Dziewoński K., 1962, *Zagadnienia typologii morfologicznej miast w Polsce*, Czasopismo Geograficzne, z.4, s. 441-457
60. Dziewoński K., Jerczyński M., 1971, *Studium rozwoju pojęć, metod i zastosowań. Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, Prace Geograficzne Nr 87, IG PAN, Wyd. PWN, Warszawa
61. Dziewoński K., Kielczewska-Zaleska M., Iwanicka-Lyra E. (red.), 1971, *Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa*, Prace Geograficzne Nr 82, IG PAN, Wyd. PWN, Warszawa
62. Dz. U. Nr 176, poz. 1455

63. Fedan R., Makiela Z., 2004, *Infrastruktura transportowa w procesie kształtowania się ośrodka turystycznego Jarosławia*, [w:] (red.) Jarosz A., *Podkarpacie jako region przygraniczny Unii Europejskiej*, VIII Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Jarosław
64. *Gazeta Jarosławska*, *Trwa remont mostu na Sanie w Jarosławiu*, 22.01.2009, aut. J. Motyka
65. *Gazeta Nowiny 24*, *Budowa obwodnicy Jarosławia zakończy się za 22 miesiące – obiecują budowlancy*, 22.03.2010, aut. J. Motyka
66. Goheen P. G., 1970, *Victorian Toronto 1850 to 1900: Pattern and Process of Growth*, The Univ. of Chicago, Dep. of Geogr. Res. Pap. 127, Chicago
67. Golachowski S., Kostrubiec B., Zagożdżon A., 1974, *Metody badań geograficzno-osadniczych*, Wyd. PWN, Warszawa
68. Goldzamt E., Jargina Z., 1980, *Prognozy rozwoju systemów osadniczych – doświadczenia historyczne i metodologiczne*, Wyd. PWN, Warszawa-Łódź
69. Gottfried K., 1934, *Szkolnictwo w dawnym Jarosławiu*, [w:] *Księga pamiątkowa poświęcona zjazdowi jubileuszowemu z okazji 50-lecia istnienia Gimnazjum I w Jarosławiu*, Jarosław
70. Gottfried K., 1937a, *Ilustrowany przewodnik po Jarosławiu*, Stowarzyszenie Miłośników Starego Jarosławia, Jarosław
71. Gottfried K., 1937b, *Jarosław w XVIII wieku*, Jarosław
72. Gottfried K., 1994, *Topografia dawnego Jarosławia*, *Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia*, T. 12, s. 31-82
73. Górecki H., Motyka J., 2010, *Jarosław*, Podkarpacki Instytut Książki i Marketingu, Rzeszów
74. Górka Z., 1973, *Koncentracja handlu detalicznego Krakowa w dzielnicy katastralnej Śródmieście*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, Vol. 6, Kraków, s. 61-76
75. Górka Z., 1977, *Funkcje produkcyjne I dz. kat. m. Krakowa-Śródmieście*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, z.44, s. 55-70
76. Górka Z., 1986, *Śródmiejskie ośrodki usługowe wybranych miast Polski Południowej*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ss. 186
77. Górka Z., 1995, *Geograficzne metody badania centrum miasta*, [w:] *VIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście: Centra i peryferie dużych miast, transformacja i przyszłość, pojęcia i metody badawcze*, (red.) Kaczmarek J., Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 45-52

78. Górka Z., 2005, *Krakowska dzielnica staromiejska w dobie społeczno-ekonomicznych przemian Polski na przełomie XX i XXI wieku – użytkowanie ziemi i funkcje*, Wyd. IGiGP UJ, Kraków, ss. 130
79. Grądkowski W., Strenczak Z., 1975, *Lokacja Jarosławia na prawie magdeburskim*, Wyd. KAW, Jarosław
80. Grocholska J., 1974, *Czynniki wpływające na użytkowanie ziemi w Warszawie*, Studia KPZK PAN, 46, PWN, Warszawa, ss. 129
81. Harańczyk A., 1998, *Miasta Polski w procesie globalizacji gospodarki*, Wyd. PWN, Warszawa
82. Heffner K. (red.), 2005, *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, Wyd. Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice
83. Heffner K., Czarnecki A., 2005, *Małe i średnie miasta w lokalnych i regionalnych strategiach rozwoju*, [w:] *Problemy rozwoju małych i średnich miast w wymiarze lokalnym i regionalnym*, Biuletyn KPZK PAN, z. 220, Warszawa
84. Isard W., 1965, *Metody analizy regionalnej*, Wyd. PWN, Warszawa
85. Jackowski A. (red.), 1999, *Miejsca Święte Rzeczypospolitej – Leksykon*, Wyd. Znak, Kraków
86. Jadam H. (red.), 1972, *Jarosław w PRL. Zarys monograficzny*, Rzeszowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Rzeszów
87. Jakubowicz E., Łoboda J. (red.), 1996, *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Studia Geograficzne, LXV, Wrocław
88. Jałowiecki B., 1980, *Człowiek w przestrzeni miasta*, Wyd. Śląski Instytut Naukowy, Katowice
89. Jałowiecki B., Szczepański M., 2006, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa
90. Jałowiecki B. (red.), 2008, *Miasto jako przestrzeń badań naukowych w początkach XXI wieku*, Wyd. Naukowe Scholar
91. *Jarosław, Prognoza oddziaływania na środowisko do projektu zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Jarosław*, Urząd Gminy Jarosław, Wyd. Inplus, 2012
92. Jasiński M., Supel A., 2006, *Jarosław: magiczna podróż w czasie*, Wyd. Przedsiębiorstwo Produkcyjno-handlowo-usługowe Jędrus, Warszawa

93. Jaworowski J., 1982, *Struktura przestrzenno-funkcjonalna Sieradza*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica, z. 1, s. 7-22
94. Jażdżewska I., 1999, *Przemiany funkcjonalne i morfologiczne przestrzeni geograficznej wsi Rzgów w świetle metod numerycznych*, Łódzkie Wydawnictwo Naukowe, nr 28
95. Jażdżewska I. (red.), 2001, *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź
96. Jażdżewska I., 2003, *Statystyka dla geografów*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
97. Jażdżewska I.(red.), 2007, *Polska geografia osadnictwa. Dotychczasowy dorobek, Program badań*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
98. Jażdżewska I., 2008, *Przemiany miejskiej sieci osadniczej w Polsce w świetle metod matematycznych*, XX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
99. Jelonek A., 1956, *Liczba ludności miast i osiedli w Polsce w latach 1810-1956*, Dokumentacja Geograficzna, z.5, IG PAN, Warszawa, ss. 50
100. Jelonek A., Werwicki A., 1971, *Struktura przestrzenna Tarnowa* [w:] *Studia z geografii średnich miast w Polsce – problematyka Tarnowa*, Prace Geograficzne Nr 82, IG PAN, Warszawa, s. 221-274
101. Jelonek A., 1994, *Zmiany w lokalizacji usług w regionie miejskim w okresie transformacji*, [w:] *Region miejski. Centrum a peryferia w okresie transformacji politycznej, społecznej i gospodarczej*, VII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 9-44
102. Jerczyński M., Chaves L.F., Siemek Z., 1973, *Studia nad strukturą funkcjonalną miast*, Prace Geograficzne Nr 97, IG PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
103. Jerczyński, M., 1977, *Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast. Zagadnienia dominacji funkcjonalnej*, Statystyka Polski, 85, GUS, Warszawa, s. 20 - 73
104. Jesiółowska M., 1991, *Ocena funkcjonowania Jarosławia jako ośrodka przemysłowego*, praca magisterska w archiwum IG UJ, Kraków
105. Johnston J. H., Pooley C. G., 1982, *The Structure of Nineteenth Century Cities*, Edward Armond, London
106. *Jubileusz Gwiazdy, Nowa Gazeta Jarosławska*, Jarosław 1912
107. Juchnowicz S., 1971, *Śródmieścia miast polskich – studia nad ukształtowaniem i rozwojem centrów*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, ss. 148

108. Kaczmarek J., 1997, *Współczesne przemiany struktur przestrzennych dużych miast*, IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź
109. Kaczmarek J., 1999, *Zróżnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź
110. Kaczmarek T., 1998, *Zmiany struktury funkcjonalnej średnich miast w Polsce*, [w:] *Gospodarka przestrzenna miast polskich w okresie transformacji*, Biuletyn KPZK PAN, z. 182, Warszawa
111. Kaltenberg-Kwiatkowska E., Kryczka P., Mirowski W. (red.), 1983, *Teorie socjologii miasta a problemy społeczne miast polskich*, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź
112. Karwińska A., 1998, *Wartości i potrzeby społeczne a przemiany środowiska miejskiego*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków
113. Karwińska A., 2008, *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa
114. Kieferling K., 2008, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej. Szkice do portretu miasta i jego właścicielki (1594-1635)*, Archiwum Państwowe w Przemyślu, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Przemyślu, Przemyśl
115. Kielczewska-Zaleska M., 1971, *Zaplecze Tarnowa i jego struktura osadnicza*, [w:] *Studia z geografii średnich miast w Polsce, problematyka Tarnowa*, Prace Geograficzne Nr 82, IG PAN, , s. 183-220
116. Klasik A., 1996, *Zarządzanie rozwojem lokalnym*, [w:] *Zarządzanie rozwojem gminy w zespołach miejsko-przemysłowych*, (red.) Kuźnik F., Akademia Ekonomiczna, PTE, Katowice
117. Klimczak H., 2003, *Modelowanie kartograficzne w badaniach rozmieszczenia zjawisk przestrzennych*, Wyd. Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław
118. Kłos S., 1973, *Województwo rzeszowskie – przewodnik*, Warszawa
119. Kłos S., 1998, *Jarosław, Radymno, Sieniawa, Pruchnik i okolice*, wyd. Roksa, Krosno
120. Kobylarczyk J., 2008, *Jakość środowiska mieszkaniowego w strefie centralnej Jarosławia*, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków
121. Kopaliński W., 2001, *Słownik symboli*, Warszawa
122. Korcelli P., 1974, *Teoria rozwoju struktury przestrzennej miast*, Studia KPZK PAN, T.45, Warszawa

123. Korzan B., 1978, *Elementy teorii grafów i sieci. Metody i zastosowania*, Wyd. Naukowo-Techniczne, Warszawa
124. Kosobucki M., 2008, *Powiat jarosławski: od rzemiosła do przemysłu*, Wyd. Promocja Regionu Spółka z o.o., Bydgoszcz
125. Kostrowicki J., 1952, *O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast*, Przegląd Geograficzny, t.24, s. 7-64
126. Kostrowicki J., 1966, *Zdjęcie użytkowania ziemi i jego przydatność praktyczna*, [w:] *Metodyka badań przestrzennych rolnictwa*, Biuletyn KPZK PAN, z. 42, Warszawa
127. Kostrubiec B., 1972, *Analiza zjawisk koncentracji w sieci osadniczej. Problemy metodyczne*, Prace Geograficzne Nr 93, IG PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków
128. Koter M., 1974, *Fizjonomia, morfologia i morfogeneza miasta. Przegląd rozwoju oraz próba uściślenia pojęć*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Ser. 2, z.55
129. Koter M., Suliborski A., 1994, *Kształtowanie się struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz więzi regionalnych województwa piotrkowskiego*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
130. Kotkin J., 2000, *The New Geography: How the Digital Revolution is Reshaping American Landscape*, Random House, New York, ss. 243
131. Kowalewski A., Mordasewicz J., Osiatyński J., Regulski J., Stępień J., Śleszyński P., 2013, *Raport o ekonomicznych stratach i społecznych kosztach niekontrolowanej urbanizacji w Polsce*, Warszawa
132. Kozak K., 2004, *Przestrzenne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego Jarosławia*, praca magisterska w archiwum, IGiGP UJ, Kraków
133. Krochmal J., 1991, *Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku*, Wyd. Archiwum Państwowe w Przemyślu, Przemyśl
134. Krzych K., Osipa A., 2008, *60-lecie Jarosławskiej Szkoły Plastycznej: od szkoły rysunku do Zespołu Szkół Plastycznych: monografia 1948-2008*, ZSP, Jarosław
135. Kudłacz T., 1981, *Zastosowanie metody grawitacji i grafów do hierarchizacji jednostek przestrzennych*, Przegląd Geograficzny, z.3, s. 519-534
136. Kunzmann K. R., 1998, *World city regions in Europe: structural change and future challenges*, [w:] *Globalization and the World of Large Cities*, Fu-Chen Lo, Yue-man Yeung (red.), United Nations University Press, Tokyo, s. 37-75
137. Kus J., 1995, *Jarmarki jarosławskie i ich wpływ na rozwój miasta w XVI i XVII wieku*, Rocznik Historyczno-Archiwalny, t. IX

138. Kuśnierz K., 1999, *Tarnobrzeg: historia rozwoju przestrzennego*, Wyd. Naukowe ZHAUiSP WAPK, Kraków
139. Labuda G., 1992, *Rzeki w dziejach narodów*, [w:] *Rzeki – kultura, cywilizacja, historia*, t.1, Katowice, s. 17
140. Leszczycki S., 1932, *Analiza fizjonomii miasta*, Wiadomości Geograficzne, T.10, z.3/5
141. Leszczycki S., 1936, *Typy fizjonomiczne miast Polski*, Samorząd Terytorialny, T. 8, z.1/2
142. Leśniak J., 1985, *Planowanie przestrzenne*, Wyd. PWN, Warszawa
143. Libura H., 1990, *Percepcja przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwa Programu CPBP 09.8 Rozwój regionalny – Rozwój lokalny – Samorząd terytorialny, Warszawa
144. Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydawnictwa Przemysłowe WEMA Sp. z o.o, Warszawa
145. Liszewski S., 1973, *Użytkowanie ziemi w miastach województwa opolskiego*, Instytut Śląski w Opolu, Opole, ss. 209
146. Liszewski S., 1977, *Tereny miejskie a struktura przestrzenna Łodzi*, Acta Universitatis Lodzensis, Łódź
147. Liszewski S., 1978, *Tereny miejskie, podział i klasyfikacja*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica, Geografia ekonomiczna, z.15, 3-33
148. Liszewski S., 1986, *Rozwój miasta a struktura użytkowania ziemi*, [w:] Acta Universitatis Lodzensis, Seria: Folia Geographica, Vol. 7, Łódź, 68-76
149. Liszewski S. (red.), 1993, *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce lata 1918-1993*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności, tom I, Łódź
150. Liszewski S., 1994, *Studia nad strukturami przestrzennymi miast*, [w:] *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918-1993*, T.2: Kierunki badań naukowych, (red.) Liszewski S., Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódź, s. 181-200
151. Luchter B., 2010, *Przemiany w użytkowaniu ziemi w rozwoju miasta Krakowa*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, ss. 237
152. Łubyk R., 2007a, *Retrospekcja przestrzennego rozwoju miasta Jarosławia od 1031-2006*, PWSZ, Jarosław

153. Łubik R., 2007b, *Rozwój przestrzenny Jarosławia od powstania do 2001 roku*, [w:] Rejman K., Karapyta M., *Jarosławskie Studia Społeczne*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, nr 2, Jarosław
154. Łuka A., 2005, *80 lat Muzeum w Jarosławiu (1925-2005)*, Wyd. Muzeum Kamienica Orsettich w Jarosławiu, Jarosław
155. Maik W., 1979, *Zastosowanie metod grafowych do hierarchizacji elementów systemu osadniczego*, [w:] *Struktura i funkcje układów przestrzenno-ekonomicznych*, (red.) Chojnicki Z., Prace Naukowe UAM, Seria: Geografia, T.18, Poznań, s. 37-43
156. Maik W., 1997, *Podstawy geografii miast*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń
157. Majer A. (red.), 2007, *Socjologia miasta – nowe dziedziny badań*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
158. Malikowski M. (red.), 1992, *Uwarunkowania i potrzeby rozwoju miast Polski południowo-wschodniej*, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów
159. Malikowski M., Solecki S., 1999, *Społeczeństwo i przestrzeń zurbanizowana*, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów
160. Malikowski M., Sowa K., 1995, *Szanse i bariery rozwoju „Ściany Wschodniej” Polski*, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów
161. *Mapa zabytków województwa rzeszowskiego*, 1971, wyd. PPWK, Warszawa
162. Marszał T. (red.), 1996, *Problemy zagospodarowania przestrzeni miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
163. Marszał T. (red.), 2003, *Przemysł w przestrzeni lokalnej*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
164. Masztalski R., 2005, *Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław
165. Matczak A. (red.), 1999, *Studia nad strukturą funkcjonalno-przestrzenną miasta. Przykład Łasku*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
166. Matczak A., Szymańska D., 1997, *Studia nad strukturą funkcjonalno-przestrzenną miasta. Przykład Brodnicy*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń
167. Matykowski R., 1990, *Struktura przestrzenna Gniezna i przemieszczenia jego mieszkańców*, Wyd. PWN, Warszawa-Poznań
168. Mendelowski S., 2010, *Jarosław*, wyd. Roksana, Krosno

169. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego uchwalone Uchwałami Rady Miasta Jarosławia Nr 574/XXXIX/2002, 645/XLIII/2002, 646/XLIII/2002, 647/XLIII/2002, 648/XLIII/2002, 649/XLIII/2002, 77/IX/2003, 128/XIV/2003, 129/XIV/2003, 130/XIV/2003, 131/XIV/2003, 149/XV/2003, 151/XV/2003, 252/XXIX/2004, 253/XXXIX/2004, 340/XXXVI/2004, 341/XXXVI/2004, 562/XLIX/2005, 749/LXIV/2006, 750/LXIV/2006, 765/LXVII/2006, 182/XIX/2007,
170. Miszewska B., 1976, *Morfologia sieci osadniczej jako układu linii*, Acta Universitatis Wratislaviensis, no 302, Prace Geograficzne
171. Miszewska B., 1998, *Badania sieci osadniczej w ośrodku wrocławskim*, [w:] X Konwersatorium Wiedzy o Mieście: Metodologia geografii osadnictwa na przełomie wieków, (red.) Kaczmarek J., Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 71-95
172. Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), 2002, *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Wyd. MarMar, Wrocław
173. Mleczak J., 1986, *Przemiany demograficzne w latach 1944-1980 na ziemiach wchodzących w skład obecnego województwa przemyskiego*, Rocznik Przemyski, T. 24/25, s. 265-274
174. Motylewicz J., 1993, *Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyśle, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie, Przemyśl-Rzeszów
175. Możdżeń Z., 2007, *Wspólna przeszłość – wspólna droga – wspólna przyszłość*, [w:] Makiela Z., *Via Regia – Kupiecki Szlak*, PWSZ w Jarosławiu, Jarosław
176. Murphy R. E., 1966, *The American City, An Urban Geography*, New York
177. Mydel R., 1973, *Charakterystyka i ocena przydatności źródeł kartograficznych do badań przeobrażenia struktury użytkowania przestrzeni miejskiej Krakowa*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, Vol. VI, PWN, s. 75-93
178. Mydel R., 1979, *Rozwój struktury przestrzennej miasta Krakowa*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, ss. 132
179. Mydel R., 1980, *Problemy rozwoju struktury przestrzennej urbanistycznych stref Krakowa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Geograficzne, z.50, Kraków, s. 45-59
180. Obłozą P., 2012, *Kańczuga – zagospodarowanie przestrzenne i funkcje małego miasta*, praca magisterska w archiwum, IGiGP UJ, Kraków
181. Opaliński D., 2001, *Rola dworców kolejowych w rozwoju miast galicyjskich*, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, Jasło

182. Orłowicz M., 1921, *Jarosław, jego przeszłość i zabytki, przewodnik ilustrowany*, nakł. Uniwersytetu Żołnierskiego w Jarosławiu, Lwów-Warszawa
183. Ostrowski W., 1975, *Urbanistyka współczesna*, Wyd. Arkady, Warszawa
184. Pancewicz A., 2004, *Rzeka w krajobrazie miasta*, Wyd. Politechniki Śląskiej, Gliwice
185. Parysek J., 1997, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
186. Parysek J. (red.), 2008, *Wybrane problemy rozwoju i rewitalizacji miast: aspekty poznawcze i praktyczne*, Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań
187. Pawlak B., 2001, *Rozwój kulturalno-oświatowy środowiska jarosławskiego w latach 1918-1980*, nakł. autora, Jarosław
188. Piotrowski B., 2001, *Bezrobocie jako problem społeczny w rejonie Jarosławia w latach 1990-1998*, Wyd. PWSZ w Jarosławiu, Jarosław
189. *Plan Miasta Jarosław*, 2010, OPGK, skala 1:15 000, Rzeszów
190. Płoskoń A., 2011, *Przemiany głównych funkcji Jarosławia*, [w:] Zborowski A., (red.), *Człowiek, społeczeństwo, przestrzeń*, Centrum Kultury Ekumenicznej, Myczkowce-Kraków
191. Podgórski Z., 1909, *Powiat jarosławski pod względem kulturalnym i oświatowym*, wyd. Towarzystwa Szkoły Ludowej, Kraków
192. Polarczyk K., 1979, *Kierunki badań wewnątrzmięskiej struktury przestrzennej usług*, [w:] *Struktura i funkcje układów przestrzenno-ekonomicznych*, (red.) Chojnicki Z. Seria: Geografia, nr 18, Wyd. Naukowe UAM, Poznań, s. 81-95
193. Ponsard C., 1972, *Zastosowanie teorii grafów do analizy przestrzennej w ekonomii*, Przegląd Geograficzny, z.1, s. 63-72
194. Prawelska-Skrzypek G., 1980, *Proces przemian użytkowania przestrzeni miejskiej w mieście średniej wielkości na przykładzie Rzeszowa*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, z. 52, s. 79-97
195. Prawelska-Skrzypek G., 1983, *Struktura użytkowania przestrzeni miejskiej Rzeszowa*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, z. 56, s. 23-32
196. Prawelska-Skrzypek G., 1985, *System użytkowania przestrzeni miejskiej Rzeszowa*, Wyd. Muzeum Okręgowe, Rzeszów, ss. 134
197. Prawelska-Skrzypek G., 1987, *Postawy mieszkańców miasta wobec renowacji starego miasta (na przykładzie Jarosławia)*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, z. 68, s. 39-52

198. *Program Ochrony Środowiska dla Gminy Jarosław na lata 2004-2015*
199. *Program Ochrony Środowiska dla miasta Jarosławia na lata 2004-2011*
200. Proksa M., 1995, *Przywilej Anny ze Stemberku, księżnej Ostrogskiej, wojewodziny wołyńskiej, dla Jarosławia z 1 sierpnia 1630*, Przemyśl
201. Rakowicz J., 1958, *Użytkowanie ziemi w mieście*, Dokumentacja Geograficzna, Instytut Geografii PAN, z. 2, Warszawa
202. Raport z badań: *Opinia mieszkańców Jarosławia na temat oferty kulturalno-rozrywkowej miasta*, opracowanie przygotowane na zlecenie Urzędu Miasta Jarosław, Rzeszów 2011
203. *Raport z realizacji Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka*, 2010
204. Ratajczak W., 1977, *Metody grafowe w geografii ekonomicznej*, [w:] *Metody ilościowe i modele w geografii*, (red.) Chojnicki Z., PWN, Warszawa, s. 143-157
205. Ratajczak W., 1999, *Modelowanie sieci transportowych*, Wyd. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
206. Reguński J., 1976, *System sterowania miastem: problemy i koncepcje*, Instytut Kształtowania Środowiska, Wyd. PWN, Warszawa
207. Reguński J., 1980, *Rozwój miast w Polsce: aktualne problemy*, wyd. PWN, Warszawa
208. Reguński J., 1981, *Planowanie układów osadniczych*, Wyd. PWN, Warszawa-Łódź
209. Rejman B., 2007, *Kulturowe dziedzictwo Jarosławia*, [w:] Rejman K., Karapyta M., *Jarosławskie Studia Społeczne*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, nr 2, Jarosław
210. *Rocznik Demograficzny*, 2008, GUS, Warszawa
211. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 2010, GUS, Warszawa
212. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 2011, GUS, Warszawa
213. *Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia 2009-2010*, 2011, t. XVIII, Jarosław
214. Różański J., 1986, *E22 – Przez Przeworsk-Jarosław-Przemyśl*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Rzeszów
215. Romer E., 1901, *Rola rzek* [w:] *Przewodnik Naukowy i Literacki*, r. 19, Lwów
216. *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 27 listopada 2002 r. w sprawie wymagań, jakim powinny odpowiadać wody powierzchniowe wykorzystywane do celów zaopatrzenia ludności w wodę do spożycia*, Dz. U. Nr 204, poz. 1728

217. *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 4 października 2002 r. w sprawie wymagań, jakim powinny odpowiadać wody śródlądowe będące środowiskiem życia ryb w warunkach naturalnych*, Dz. U. Nr 176, poz. 1455
218. Runge J., 1992, *Wybrane zagadnienia analizy przestrzennej w badaniach geograficznych*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
219. Runge J., 2007, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
220. Rydzkowski W., Wojewódzka-Król K., 1997, *Współczesne problemy polityki transportowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
221. Rykiel Z., 1999, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, Wyd. Continuo, Wrocław
222. *Rynek pracy powiatu jarosławskiego w 2013 roku – analiza wstępna*, 2014, Urząd Pracy, Centrum Aktywizacji Zawodowej, Jarosław
223. Salins P. D., 1971, *Household Location Patterns in American Metropolitan Areas*, Econ. Geogr., 47, 2, Suppl.
224. Salzer E., 1978, *Ochrona przed hałasem w miastach*, Wyd. Komunikacji i Łączności, Warszawa
225. Sebastianko J., 2013, *Funkcja kulturalna Jarosławia*, praca magisterska w archiwum, IGiGP UJ, Kraków
226. Shevky E., Williams M., 1949, *The Social Areas of Los Angeles, Analysis and Typology*, Berkley and Los Angeles
227. Siarczyński F., 1826, *Wiadomość historyczna i statystyczna o mieście Jarosławiu, położonym w Królestwie Galicji, w cyrkule przemysłskim, niegdyś w województwie ruskim, ziemi przemyskiej, domu JJ. OO. Książąt Czartoryskich dziedzicznym*, Ossolineum, Lwów
228. Skalik A., 2001, *Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej – zmiany z strukturze i przestrzeni geograficznej*, Peregrinus Cracoviensis, 12, wyd. IGiGP UJ, Kraków, 83-100
229. Skarbowski J., 1966, *Ziemia Jarosławska*, Wyd. Artystyczno-Graficzne, Kraków
230. Słodczyk J., 2001, *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, ss. 311
231. Słodczyk J. (red.), 2002, *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, ss. 399

232. Słodczyk J. (red.), 2004, *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole
233. Słodczyk J., Korenik S. (red.), 2005, *Podstawy gospodarki przestrzennej – wybrane aspekty*, Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław
234. *Słownik języka polskiego*, 1994, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa
235. Smailes A. E., 1964, *Towns . The British Isles. A Systematic Geography*, s. 380-402, London
236. Sobala-Gwosdz A., 2004, *Poziom życia w miastach woj. podkarpackiego...*, [w:] *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*; Konwersatorium Wiedzy o Mieście, t.XVII, Łódź
237. Sobala-Gwosdz A., 2005, *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
238. *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*, 2011, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji
239. *Statystyczna charakterystyka miast – funkcje dominujące*, 1977, Wydanie 85, Statystyka Polski - Główny Urząd Statystyczny, Wyd. Zarząd Wydawnictw Statystycznych i Drukarni
240. Stedman M. B., 1958, *The Townscape of Birmingham in 1956*, Transact. and Papers of the Inst. of Brit. Geogr., 25, s. 225-238
241. Steinberg M., 1933, *Żydzi w Jarosławiu: od czasów najdawniejszych do połowy XIX wieku*, Jarosław
242. *Strategia Rozwoju Miasta Jarosław na lata 2000-2010*, 2000, Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego, Rzeszów
243. *Strategia Rozwoju Miasta Jarosław na lata 2008-2015*, 2008, Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego, Rzeszów
244. *Strategia Rozwoju Powiatu Jarosławskiego na lata 2008-2015*, 2008, Starostwo Powiatowe w Jarosławiu, Jarosław
245. Szczepkowski J., 1977, *Struktura przestrzenna regionu bydgosko-toruńskiego. Ewolucja i dynamika*, Prace Geograficzne Nr 118, IGiPZ, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
246. Szymańska D., 1993, *New town in regional development*, Toruń, ss. 140

247. Szymańska D., 2013, *Geografia osadnictwa*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, ss. 418
248. Taylor Z., 1974, *Zastosowania metod grafowych w badaniach przestrzenno-ekonomicznych*, Czasopismo Geograficzne, Wrocław, z.3, s. 338-348
249. Taylor Z., 1975, *Charakterystyka zmian w strukturze sieci transportowych w ujęciu grafowym*, Przegląd Geograficzny, T. 47, s. 501-517
250. Taylor Z., 1979, *Przestrzenna dostępność miejskiego systemu transportowego na przykładzie Poznania*, Studia KPZK PAN, t. 67, PWN, Warszawa
251. Taylor Z., 1999, *Przestrzenna dostępność miejsc zatrudnienia, kształcenia i usług a codzienna ruchliwość ludności wiejskiej*, Prace Geograficzne Nr 171, IGiPZ PAN, Wrocław
252. Taylor Z., 2000, *Geografia transportu i jej wkład do teorii geografii*, Przegląd Geograficzny, 72, 4, s. 491-508
253. Timms D., 1969, *Metody ilościowe w społecznej geografii miasta*, Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, z. 2, Instytut Geografii PAN, Warszawa
254. Uliasz B., 2006, *Cmentarze, kwatery i mogiły wojenne na Podkarpaciu*, Rzeszów
255. Werwicki A., 1973, *Struktura przestrzenna średnich miast - ośrodków wojewódzkich w Polsce*, Prace Geograficzne Nr 101, IG PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, ss.168
256. Wagner A., 1929, *Handel dawnego Jarosławia*, Lwów
257. Więclaw J., 2000, *Nowe centra handlowe w strukturze przestrzenno-funkcjonalnej Krakowa*, [w:] *Miasto postsocjalistyczne: organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, (red.) Jażdżewska I., Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
258. Wład J., 2006, *Miasta województwa podkarpackiego*, wyd. Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, Mielec
259. Wład J., 2008, *Rola regionalna Jarosławia na początku XXI w.*, praca doktorska w archiwum, IGiGP UJ, Kraków
260. Wład P., 1996, *Województwo przemyskie – zarys geograficzny*, Biblioteka Przemyska, Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Przemysł
261. Wondaś A., 1934, *Szkice do dziejów Jarosławia: Upadek Jarosławia pod rządami austriackimi (1773-1818)*, Jarosław

262. Wondaś A., 1938, *Szkice do dziejów Jarosławia: Jarosław w pierwszych latach ery samorządowej 1867-1889*, Jarosław
263. Wrona J., 2004, *Podstawowe metody kartografii społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków
264. Wrzosek A., 1976, *Rozważania nad położeniem i rozwojem przestrzennym miast nadrzecznych*, Przegląd Geograficzny, t.48, z.4,
265. Zagożdżon A., 1970, *Metody grafowe w badaniach osadnictwa*, Przegląd Geograficzny, z. 2, s. 335-348
266. Zagożdżon A., 1977, *Wykorzystanie metod i technik grafowych w analizie struktur przestrzennych*, [w:] *Metody ilościowe i modele w geografii*, (red.) Chojnicki Z., PWN, Warszawa, s. 158-169
267. Zgryźniak A., 2005, *Jarosławski Dom Kultury – historia i współczesność*, *Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia*, t. XVI, Jarosław
268. Ziaja W., 2009, *Fizycznogeograficzne regiony województwa podkarpackiego*, *Folia Geographica*, Series Geographica-Oeconomica, vol.XXXIII, Kraków
269. Zielecki A., 2001, *Struktura ludności miast Galicji w dobie autonomicznej* [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, Jasło, s.79-96
270. Zięba Z., 2008, *Jarosławskie cmentarze*, Wyd. Urzędu Miasta, Jarosław
271. Ziobrowski Z., Ptaszycka-Jackowska D., Rębowska A., Geissler A. (red.), 2000, *Rewitalizacja, rehabilitacja, restrukturyzacja – odnowa miast*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Oddział w Krakowie, Kraków

Źródła internetowe:

1. Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Jarosław - www.bip.jaroslaw.um.gov.pl
2. Biuro Projektowo-Doradcze Arkus - www.arkus.pl
3. Centrum Kultury i Promocji w Jarosławiu – www.ckip.jaroslaw.pl
4. Cmentarze żydowskie w Polsce - www.kirkuty.xip.pl/jaroslaw.htm,
5. Gazeta Jarosławska – www.jaroslawska.pl
6. Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad - www.gddkia.pl
7. Geoportal – www.geoportal.gov.pl
8. Kolegiata pw. Bożego Ciała w Jarosławiu - www.kolegiata.org
9. Miejska Biblioteka Publiczna – www.mbp.jaroslaw.pl
10. Miejski Ośrodek Kultury w Jarosławiu – www.mok-jar.pl
11. Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji w Jarosławiu - www.mosir.jaroslaw.pl
12. Mosty polskie - www.mostypolskie.pl
13. Muzeum Kamienica Orsettich w Jarosławiu – www.muzeum-jaroslaw.pl
14. Ognisko Baletowe w Jarosławiu – www.ogniskobaletowe.republika.pl
15. Opactwo ss. Benedyktynek w Jarosławiu – www.opactwo.pl
16. Parafia Chrystusa Króla w Jarosławiu – www.par-chr-kr-przemysl.opoka.org.pl
17. Polska na fotografii - www.fotopolska.eu
18. Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu – www.pwste.edu.pl
19. Portal „Moje Państwo” - www.sejmometr.pl
20. Program Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka – www.plsk.eu
21. Starostwo Powiatowe w Jarosławiu – www.starostwo.jaroslaw.pl
22. Stowarzyszenie Miłośników Jarosławia – www.smj.jaroslaw.pl
23. Urząd Miasta Jarosław – www.jaroslaw.pl
24. Wykaz ulic, osiedli i placów miasta Jarosławia - www.ulice.jaroslaw.pl
25. Via Regia – www.viaregia.podkarpacie.eu

SPIS TABEL

Tab. 1. Dane klimatyczne dla Jarosławia.	22
Tab. 2. Wybrane dane hydrologiczne dotyczące Sanu w rejonie Jarosławia.	23
Tab. 3. Klasy bonitacji gleb użytków rolnych w gminie Jarosław.	24
Tab. 4. Użytkowanie ziemi w Jarosławiu w roku 2010.	25
Tab. 5. Dawne świątynie Jarosławia.	35
Tab. 6. Zmiany liczby ludności Jarosławia w okresie 1810-2012.	38
Tab. 7. Źródła utrzymania ludności Jarosławia w roku 1880.	47
Tab. 8. Użytkowanie ziemi w Jarosławiu w 1880 r.	47
Tab. 9. Zabudowa w Jarosławiu wg. wysokości w 1880 r.	48
Tab. 10. Wybrane dane dotyczące ludności Jarosławia za 2011 r.	61
Tab. 11. Zmienione po 1989 r. nazwy w Jarosławiu.	62
Tab. 12. Największe miasta obecnego woj. podkarpackiego w okresie 1900-2012.	78
Tab. 13. Stopa bezrobocia ludności powiatu jarosławskiego na tle Polski i województwa podkarpackiego w latach 2011-2013.	86
Tab. 14. Struktura użytkowania ziemi w Jarosławiu w 2010 r.	89
Tab. 15. Udziały poszczególnych typów zabudowy mieszkaniowej w Jarosławiu w roku 2010.	92
Tab. 16. Osiedla budownictwa blokowego w Jarosławiu.	92
Tab. 17. Obiekty usługowe na terenie Jarosławia w 2010 r.	98
Tab. 18. Rozmieszczenie usług na terenach mieszkalno-usługowych w Jarosławiu w zależności od typu i wysokości zabudowy.	103
Tab. 19. Długość i rodzaj nawierzchni dróg i ulic w wybranych miastach woj. podkarpackiego w roku 2010.	109
Tab. 20. Relacje występujące między wybranymi formami użytkowania ziemi w Jarosławiu, określone za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana.	127
Tab. 21. Struktura użytkowania ziemi w podstrefach funkcjonalno-przestrzennych Jarosławia.	137
Tab. 22. Wybrane dane dotyczące stref funkcjonalno-przestrzennych Jarosławia.	138
Tab. 23. Zabudowa centralnej strefy mieszkalno-usługowej wg. typów budynków i ich funkcji.	145
Tab. 24. Zabudowa centralnej strefy mieszkalno-usługowej wg. typu budynków i ich wysokości (liczby kondygnacji).	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tab. 25. Zabudowa strefy mieszkalno-rolnej wg. typu budynków i ich funkcji.	150
Tab. 26. Zabudowa strefy mieszkalno-rolnej wg. typu budynków i ich wysokości (liczby kondygnacji).	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tab. 27. Użytkowanie ziemi w wybranych miastach Polski na przełomie XX i XXI wieku.	158
Tab. 28. Ocena jakości wód Sanu w wybranych przekrojach w roku 2001.	163
Tab. 29. Wykaz elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej Jarosławia podlegających badaniu metodą grafową.	167
Tab. 30. Trasy linii M.Z.K. w Jarosławiu (stan na marzec 2014 r.).	171

SPIS RYCIN

Ryc. 1. Położenie Jarosławia i powiatu jarosławskiego w województwie podkarpackim.	7
Ryc. 2. Podział Jarosławia na pola podstawowe i dzielnice.	10
Ryc. 3. Jarosław na tle podziału fizycznogeograficznego woj. podkarpackiego.	21
Ryc. 4. Zmiany przynależności państwowej i administracyjnej Jarosławia.	30
Ryc. 5. Wozy zmierzające na jarosławski jarmark.	32
Ryc. 6. Panorama XVII-wiecznego Jarosławia wykonana wg. drzeworytu z obrazu w nieistniejącej już Kolegiacie pw. Wszystkich Świętych.	34
Ryc. 7. Układ przestrzenny Jarosławia ok. 1800 r.	39
Ryc. 8. Jarosław na mapie austriackich fortyfikacji w Galicji na przełomie XIX i XX w. (A) i umocnienia miasta przed I wojną światową (B).	43
Ryc. 9. Trasa obwodnicy Jarosławia.	66
Ryc. 10. Zmiany liczby ludności Jarosławia w latach 1810-2011.	79
Ryc. 11. Odsetek powierzchni terenów mieszkalnych w Jarosławiu.	91
Ryc. 12. Udział budynków 3- i 4-kondygnacyjnych w Jarosławiu w zależności od odległości od centrum miasta i kierunku odeń.	93
Ryc. 13. Układ przestrzenny Kolonii Oficerskiej.	94
Ryc. 14. Układ przestrzenny Osiedla Sterańczaka.	95
Ryc. 15. Udział budynków parterowych w Jarosławiu w zależności od odległości od centrum miasta i kierunku odeń.	95
Ryc. 16. Udział budynków jednopiętrowych w Jarosławiu w zależności od odległości od centrum miasta i kierunku odeń.	96
Ryc. 17. Liczba obiektów usługowych w Jarosławiu w poszczególnych polach badawczych.	99
Ryc. 18. Podmioty gospodarki narodowej w Jarosławiu i 3 innych miastach woj. podkarpackiego wg. wybranych sekcji PKD w 2011 r.	100
Ryc. 19. Odsetek powierzchni terenów usługowych w Jarosławiu.	101
Ryc. 20. Odsetek powierzchni terenów mieszkalno-usługowych w Jarosławiu.	104
Ryc. 21. Odsetek powierzchni terenów produkcyjnych w Jarosławiu.	107
Ryc. 22. Odsetek powierzchni terenów komunikacyjnych w Jarosławiu.	108
Ryc. 23. Odsetek powierzchni parków i skwerów w Jarosławiu.	111
Ryc. 24. Odsetek powierzchni terenów sportowych w Jarosławiu.	113
Ryc. 25. Odsetek powierzchni cmentarzy w Jarosławiu.	114
Ryc. 26. Odsetek powierzchni ogrodów działkowych w Jarosławiu.	116
Ryc. 27. Odsetek powierzchni innych terenów zainwestowanych w Jarosławiu.	120
Ryc. 28. Odsetek powierzchni gruntów ornych w Jarosławiu.	121
Ryc. 29. Odsetek powierzchni łąk w Jarosławiu.	122
Ryc. 30. Odsetek powierzchni sadów w Jarosławiu.	123
Ryc. 31. Odsetek powierzchni lasów w Jarosławiu.	124
Ryc. 32. Odsetek powierzchni nieużytków w Jarosławiu.	125
Ryc. 33. Odsetek powierzchni wód w Jarosławiu.	126
Ryc. 34. Mapa użytkowania ziemi w Jarosławiu w 2010 r.	127
Ryc. 35. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami terenów usługowych i łąk w Jarosławiu.	130
	212

Ryc. 36. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami terenów usługowych i mieszkalnych w Jarosławiu.	130
Ryc. 37. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami terenów komunikacyjnych i mieszkalnych w Jarosławiu.	131
Ryc. 38. Korelacyjny wykres rozrzutu - zależność między udziałami gruntów ornych i terenów komunikacyjnych w Jarosławiu.	132
Ryc. 39. Podstrefy funkcjonalno-przestrzenne Jarosławia.	136
Ryc. 40. Strefy funkcjonalno-przestrzenne Jarosławia.	139
Ryc. 41. Położenie centralnej strefy mieszkalno-usługowej w Jarosławiu.	140
Ryc. 42. Typogramy użytkowania gruntów w podstrefach VIII i XIV-XVI Jarosławia.	147
Ryc. 43. Położenie strefy mieszkalno-rolnej w Jarosławiu.	149
Ryc. 44. Typogramy użytkowania gruntów w podstrefach IV, VI, XI i XII Jarosławia.	153
Ryc. 45. Położenie peryferyjnych terenów niezainwestowanych w Jarosławiu.	155
Ryc. 46. Typogramy użytkowania gruntów w podstrefach I-III, V, VII, IX-X i XIII Jarosławia.	157
Ryc. 47. Zmiany przebiegu koryta Sanu w okolicy Jarosławia od XVIII wieku.	161
Ryc. 48. Graf skończony nieskierowany obrazujący sieć komunikacyjną Jarosławia i wybrane elementy struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta.	165
Ryc. 49. Układ linii komunikacji miejskiej w Jarosławiu (stan na marzec 2014 r.).	171
Ryc. 50. Plan powiększenia obszaru Jarosławia.	175
Ryc. 51. Odcinek autostrady A4: Jarosław-Radymno-Korczowa.	176
Ryc. 52. Wstępna wizualizacja projektu galerii handlowej przy ul. Piekarskiej.	181
Ryc. 53. Projekt nowego zagospodarowania jarosławskiego Rynku - widoki z lotu ptaka.	183
Ryc. 54. Projekt nowego zagospodarowania jarosławskiego Rynku: A - widok od strony południowo-wschodniej, B - widok od strony południowo-zachodniej.	184
Ryc. 55. Wizualizacja planowanego budynku socjalno-sanitarnego na Stadionie Miejskim.	187

SPIS FOTOGRAFII

Fot. 1. Fundamenty dawnej Kolegiaty pw. Wszystkich Świętych, odsłonięte podczas prac archeologicznych w 2007 r. (Fot. Iwona Międlar).	40
Fot. 2. Budynek Gimnazjum Klasycznego w Jarosławiu (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika).	42
Fot. 3. Dworzec Kolejowy w Jarosławiu.	44
Fot. 4. Koszary w Opactwie Sióstr Benedyktyn w Jarosławiu.	44
Fot. 5. Koszary przy ul. Kościuszki (obecnie Szpital Psychiatryczny).	45
Fot. 6. Koszary na Przedmieściu Głębockim.	45
Fot. 7. Dawny Ogród, dzisiejszy Park Miejski im. Bohaterów Monte Cassino.	46
Fot. 8. Budynek Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" - (obecnie siedziba Miejskiego Domu Kultury).	48
Fot. 9. Budynek Stowarzyszenia Rzemieślników "Gwiazda" (obecnie PWSTE).	49
Fot. 10. Budynek hali targowej oddany do użytku w 1924 r.	52
Fot. 11. Widok na Rynek i zieleniec, z przygotowanym postumentem pod pomnik Św. Michała.	52
Fot. 12. Kamienica Orsettich - siedziba Muzeum w Jarosławiu (fot. autorki).	53
Fot. 13. Stadion miejski i koszary przy ul. Poniatowskiego.	53
Fot. 14. Dawna Huta Szkła "Jarosław" - widok obecny.	56
Fot. 15. Budynek dawnych ZPD "Jarlan".	56
Fot. 16. Odsłonięty fragment murów obronnych i Bramy Krakowskiej przy ul. Grodzkiej (fot. autorki).	58
Fot. 17. Środkowy odcinek obwodnicy Jarosławia - z prawej strony most na Sanie, a z lewej - centrum miasta.	67
Fot. 18. Wielorodzinny budynek mieszkalny z siedzibą Miejskiej Biblioteki Publicznej przy ul. ks. Makary w Jarosławiu.	68
Fot. 19. Mieszkania socjalne przy ul. Wróblewskiego: A. budynek parterowy, B. blok.	70
Fot. 20. Wiadukt drogowy przy ul. Przemyskiej: A. przed remontem, B. po remoncie.	71
Fot. 21. Dawna ciepłownia, przy ul. Morawskiej (Fot. autorki).	118
Fot. 22. Dawna kotłownia na os. Pułaskiego, przy bloku nr 1 (Fot. autorki).	118
Fot. 23. Opuszczona kamienica przy ul. Ordynackiej (Fot. autorki).	119
Fot. 24. Kamienica przy ul. Grodzkiej 19, obecnie "Galeria Grodzka" (Fot. autorki).	142
Fot. 25. Jedyne most przez San w granicach Jarosławia.	162
Fot. 26. Niezagospodarowane tereny wzdłuż Sanu w Jarosławiu i most przez rzekę (Fot. autorki).	163